

1857-59 BOSNA HERSEK İSYÂNI

ZAFER GÖLEN*

Giriş

Tanzimat Fermanı ile birlikte ilan edilen ilkeler her toplumsal grup tarafından farklı algılanmıştır. Hıristiyanlar, fermanı, özgürlüklerine giden bir araç olarak görürken, Müslümanlar kendi hak ve özgürlüklerinin gaspı olarak değerlendirmişlerdir. Bosna Hersek'in durumu, devletin diğer bölgeleriyle kıyaslanamayacak derecede nazikti. Bosna'da fetihle birlikte toplu bir İslamlaşma meydan gelmiş, bu hareketin mükâfatı olarak kendilerine bir takım ayrıcalıklar bahşedilmiştir. Tanzimat uygulandığı takdirde ayrıcalıklarının kaybedeceklerini düşünen Bosnalı Müslümanlar, ferman Bosna'ya ulaştığı andan itibaren muhalefete başlamışlardır. Özellikle vergi, askerlik ve hepsinden önemlisi Hıristiyanlarla eşitlik gibi hususlar onları rahatsız etmiştir. Gelişmeler, devlet ve Bosnalı Müslümanların bölgedeki otoritesini sarsan 1848-51 isyân ile sonuçlanmıştır. İsyân sonrası devlet, Müslümanlar nezdinde tüm itibarını kaybederken, yüzyıllardır bölgenin hâkimi olduklarına inanan Müslümanlar ezilmiş ve eyaletteki üstünlükleri sona ermiştir. Bu durum Bosna'yı Sırp ve Karadağ yayılmasına açık hale getirmiştir¹.

Bosna'da Müslümanların siyasi alandan çekilmesiyle sahnenin yeni aktörleri olan Hıristiyanlar, milliyetçi ve özgürlükçü düşüncelerin peşinden sürüklenmiş, yükümlülüklerinden şikâyet etmeye başlamışlardır. İsteklerini bazen açıkça, bazen de küstahça dile getirmişlerdir. Hâlihazırda mevcut dış durum da onları alabildiğince şımartmış, kışkırtmış ve desteklemiştir².

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

¹ İsyân hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Murad Efendi, *Türkiye Manzaraları*, Çeviren: Alev Sunata Kırımlı, İstanbul 2007, s.125; Zafer Gölen, "1849-51 Bosna Hersek İsyanı", *Belleten*, C: LXVI, Sayı: 247, Aralık 2002, Ankara 2003, s.905-930; Noel Malcolm, *Bosna*, Çeviren: Aşkın Karadağlı, İstanbul 1999, s.208-210.

² Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle and London 2000, s.143.

A- İSYÂNIN NEDENLERİ

1- Haricî Nedenler

a- Sırbistan'ın Tutumu

Balkanlarda ilk milliyetçi isyânı Sırlar çıkarmışlardır. Sırlar yaklaşık yüzyıl boyunca bağımsızlıklarını elde etmek ve sınırları İliya Garaşanin³ tarafından çizilen büyük Sırbistan'ı kurmak için çalışmışlardır. Bu maksatla kendi nüfuz bölgeleri olarak kabul ettikleri Bosna Hersek'i ele geçirmek için çabalamışlar⁴ ve yöredeki Ortodoksları ayaklandırmak için her fırsatı değerlendirmişlerdir⁵.

Sırlar'ın çok şeyler beklediği Kırım Savaşı, Sırbistan ve Karadağ'daki askeri hareketliliği artırmıştır⁶. Ancak, Kırım Savaşı Sırp ve Karadağlılar'ın beklediği gibi sonuçlanmamasına rağmen, Paris Antlaşması'nın 28. ve 29. maddeleri ile Sırlar tüm Avrupa devletlerinin garantisi altına alınmıştır⁷. Böylece dokunulmazlık zırhını kazanan Sırlar, Osmanlı Devleti'ne karşı cüretkâr hareketlere girişmişlerdir⁸.

³ Aynı zamanda bir rahip olan prenslik dönemi Dışişleri Bakanı olan Garaşanin 1844'te kaleme aldığı "Sırbistan'ın Ulusal ve Dış Politikası Programı" adlı eserinde Sırların milli doktrinini ortaya koymuştur. Ona göre, Sırlar genişlemeli ve genişlediği alanlarda etnik bir temizlik yapmalıydı. Bu mücadele eski Sırp Krallığı'nın tüm sahası Sırlar'ın eline geçene kadar devam etmeliydi. Garaşanin'in 1844'te Sırlar'a hedef olarak gösterdiği Bosna Hersek, Hırvatistan, Dalmaçya, Banat, Makedonya ve Karadağ gibi tüm topraklar Osmanlı toprağıydı. Doğal olarak çatışma Türklerle yaşanacaktı. Sırlar'a genişlemeyi öğütleyen sadece Garaşanin değildi. Hemen hemen tüm Sırp halk türüklerinde de çok net bir Türk düşmanlığı ve milliyetçilik hakimdi. Bakınız, Juan Goytsolo, *Saraybosna Yazıları*, Çeviren: Aysen Gür, İstanbul 1996, s.66-68.

⁴ Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999. Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 2001, s.82; André Gerolymatos, *The Balkan Wars*, New York 2002, s.197; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, London 2002, s.255; Jelavich and Jelavich, *Balkan National States*, s.63; Dennis P. Hupchick, *The Balkans. From Constantinople to Communism*, Palgrave Macmillan New York 2004, s.218; Bozidar Jezernik, *Vahşi Avrupa. Batı'da Balkan İmajı*, Çeviren: Haşim Koç, İstanbul 2006, 90-91.

⁵ Mesela okullar Sırların kullanmaktan çekinmedikleri kurumlarıdır. Bakınız, B.O.A. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *İ.H. (İrade Hariciye)*, nr (numara): 6587, 28 Receb 1272/4 Nisan 1854 tarihli arz tezkeresi.

⁶ Kırım Savaşı Sırbistan ve Karadağ'daki askeri hareketliliğin yanında, bizzat ülke dahilinde de ciddi güvenlik kaygılarına neden olmuştur. Savaş fırsat bilen bazı kimseler güvenliği tehdit etmiş ve ülkedeki asayiş sekteye uğramıştır. Ülke güvenliğinin bozulduğu yerlerden biri de Bosna olmuştur. B.O.A., *Mühimme Defteri*, nr:258, hüküm:1013; 1021; 1022, s.219-222, Evahir-i Receb 1270/19-28 Nisan 1854 tarihli genelge.

⁷ J. A. R. Marriott, *The Eastern Question An Historical Study in European Diplomacy*, Oxford 1918, s.277; Fuat Andıç-Süphan Andıç, *Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul 2002, s.74; Stavrianos, *a.g.e.*, s.255, 337; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ankara 1988, s.67.

⁸ Jelavich and Jelavich, *Balkan National States*, s.144.

Osmanlı yetkilileri, Knez Aleksandr'ı bölgedeki tüm olayların arkasındaki isim olarak görmekteydiler. Onlara göre, Aleksandr bölgede karışıklık çıkarıp bağımsızlığını elde etmek istemekte, bu amaçla Karadağ'ı kullanarak Bosna Hersek'te problem çıkartmaktaydı⁹. Gerçekten de Sırlar doğrudan olmasa bile dolaylı olarak bölgedeki olaylarla yakından ilgilenmişler, bölgedeki gelişmeleri gazetelerine haber yapmışlardır. Bu haberlerde Hıristiyanların yaşadıkları sıkıntılar anlatılmış, onlara yapıldığı iddia edilen baskılar ayrıntılı olarak verilmiştir. Sırlar çoğu zaman bununla da yetinmeyerek, el ilanları şeklindeki matbuatı isyân bölgelerine göndererek, isyânın devamına yardımcı olmuşlardır¹⁰.

İsyanın devam ettiği 1860'larda Aleksandr'ın yerine geçen Prens Miloş Obronoviç, Osmanlı Devleti'ne karşı Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'dan oluşan bir ittifak kurabilmek için yoğun çaba sarfetmiştir. Bosna Hersek'teki isyân, ona istediği siyasal ortamı fazlasıyla vermiştir. Fakat Obronoviç hayalini gerçekleştirememiştir¹¹.

b- Karadağ'ın Tutumu

Karadağ için en önemli mesele, denize çıkış noktasının bulunmaması ve dolayısıyla dünyadan soyutlanmış halde yaşamak zaruretiydi. Meselenin çözümü Hersek'i ilhak ederek deniz kenarında bir kıyı edinmekti¹². Özellikle, Hersek dahilinde bulunan Benan, Grahova, Derbenak ve Piva nahiyeleri halkının kendilerini millî ve dinî olarak Karadağ'a bağlı hissetmesi, Karadağlılar'ın işini kolaylaştırmıştır¹³.

1851'de Danilo Petroviç'in tahta geçmesi Osmanlı-Karadağ ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. O, 1852'de önce kendini prens ilan etmiş, ardından bağımsız bir idareci gibi davranmıştır¹⁴. Danilo, evvela Paris Konferansı'nda Batılı devletlere başvurarak bağımsızlık kazanmak için

⁹ B.O.A., *İ.M.M. (İrade Meclisi Mahsus)*, nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi.

¹⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:60, 11 Şevval 1273/4 Haziran 1857 tarihli bir Sırp Gazete kupürünün tercümesi.

¹¹ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu. 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren:İdil Eser, İstanbul 2001, s.181; Stavrianos, *a.g.e.*, s.395; Jelavich and Jelavich, *Balkan National States*, s.65; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.68.

¹² Jelavich and Jelavich, *Balkan National States*, s.143; Hupchick, *a.g.e.*, s.258.

¹³ Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr:10071, varak:10b.

¹⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara 1991, s.48.

uğraşmış, fakat orada istediği sonucu alamamıştır. Batı'dan umudu kesen Danilo isteklerini Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşarak gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu amaçla, 1852 ve 1858'de iki kez Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşmıştır¹⁵.

Gerek Danilo gerekse 1860'ta yerine geçen yeğeni I. Nikola, Bosna Hersek'teki kargaşadan yeterince istifade etmişlerdir. Bu amaçla kimi zaman doğrudan saldırılarla, kimi zaman ise bölge halkını isyâna teşvik ederek Hersek'i sürekli rahatsız etmişlerdir¹⁶.

c- Avusturya Macaristan'ın Tutumu

Avusturya'yı Bosna Hersek'le ilgilenmeye iten sebep, Bosna Hersek'in Avusturya toprağı Dalmaçya (Hırvatistan) ile Avusturya arasında kalmış olmasıydı. Avusturya bölgeyi ele geçirerek Dalmaçya'ya giden yolu kısaltmayı hedefliyordu¹⁷. Bu yüzden Avusturyalılar Bosna Hersek'te kendi çıkarlarına aykırı siyasal gelişmelerin yaşanmasını istemiyorlardı. Avusturya'nın sürekli müdahalesi, çoğu zaman iki ülke arasında problemlere yol açıyordu. İsyân esnasında takibe alınan bazı asiler Avusturya'ya sığınıyor, Avusturya bu kimseleri iade etmiyor, böylece bu kimseler cezasız kalıyordu. Aynı asiler bir süre sonra tekrar Hersek'e gelerek problem çıkarıyor, bu döngü isyânın yatıştırılmasına bir türlü izin vermiyordu.

d- Rusya'nın Tutumu

1850'lerden sonra Çar I. Nikola Osmanlı Devleti'nin kesinlikle yıkılacağına inanmıştı. Hatta bu inancını St. Petersburg'da İngiltere elçisi Seymour'a açıkça ifade etmekten de geri kalmamıştı. O sefere, "*Kollarımız arasında bir hasta adam var; gereken tedbirleri almamız esastır. Eğer gereken tedbirleri*

¹⁵ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi. Danilo konferansa katılan devletlerden;

1. Karadağ bağımsızlığının diplomatik usullerle tanınmasını,
2. Sınırlarının Arnavutluk ve Hersek'i kapsayacak biçimde genişletilmesini,
3. Karadağ-Osmanlı Devleti sınırının Avusturya-Karadağ sınırında olduğu gibi tespit edilmesini,
4. Antivari (Bar) şehrinin Karadağ'a bırakılmasını, istemiştir.

Osmanlı idarecileri Karadağ'ın taleplerine, Karadağ'ın Osmanlı toprağı olduğu ve bu durumun tartışılmayacağını ifade ederek karşı çıkmışlardır. Sonuçta, Karadağ'ın talepleri reddedilmiştir. Bakınız, Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.74; İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul 1972, s.187; Besim Darkot, "Karadağ", *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1988, s.226; Elizabeth Roberts, *Realm of the Black Mountain. A History of Montenegro*, London 2007, s.222-223.

¹⁶ Edouard Philippe Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat. Devlet-i Osmaniyye'nin Tarihi-i İslâhâtı 1826-1882*, Çeviren: Ali Reşad, İstanbul 1328, s.136; Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Volume:1, Cambridge 1999, s.250-253.

¹⁷ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.128.

hemen almazsak, kollarımızda ölebilir" demişti. Çar, diğer Batılı güçler ile anlaşılabilirse İstanbul'u işgal etmeyi, İstanbul, Trakya ve Makedonya'dan müteşekkil bir Bizans devlet kurmayı, Anadolu'yu oğluna krallık olarak vermeyi düşünüyordu. Fakat hayallerini gerçekleştirmedi en büyük rakibi İngiltere idi. İngilizler, Ruslar Balkanlar'da durdurulamaz, Osmanlı Devleti beklenmedik bir şekilde dağılırsa, kendi sömürgelerinin tehlike altına girmesinden çekinmekteydiler¹⁸.

Rusların Kırım Savaşı öncesindeki eylem planlarında Sırbistan'ın bağımsızlığını tanımak da vardı¹⁹. Onların bu düşüncesi bölgede yaşayan halk arasında büyük heyecan yaratmış²⁰, Sırp ve Karadağlılar arasında bağımsızlık için hazırlık yapılmıştır. Ancak, Kırım Savaşı ile siyasi veya askerî olarak Batı engelini aşamayacaklarını anlayınca, klasik politikaları olan Ortodoks hamiliğine sıkı sıkıya sarılmışlardır. Bu çerçevede Panslavizm, Balkan milletlerini kurtarmaya yönelik bir araca dönüşmüştür²¹. Rusların politikalarını uygulamaya koyabilecekleri nüfuz alanları; Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Bosna Hersek'ti²². Rus planına göre, evvela Ortodoksların yoğun olarak yaşadığı yerlerde karışıklık çıkarılacak²³, daha sonra Hıristiyanları korumak bahanesi ile olaylara müdahale edilecekti. Batı kamuoyu da sözde Hıristiyanlara yönelik şiddet nihayete ereceğinden bu duruma ses çıkarmayacaktı²⁴.

e- İngiltere'nin Tutumu

İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzu, Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığından itibaren diğer devletlerle kıyaslanamaz derecede artmıştı.

¹⁸ F. Andıç-S. Andıç, *Kırım Savaşı*, s.14-15; Anderson, *a.g.e.*, s. 129-130; R. J. Evans, *The Victorian Age, 1815-1914*, London 1962, s.141-142; Gerolymatos, *a.g.e.*, s.195.

¹⁹ Anderson, *a.g.e.*, s.142.

²⁰ Gerolymatos, *a.g.e.*, s.152.

²¹ Ruslar, Kırım Savaşı sonrasında Batı diplomasisi tarafından dışlanmıştı. Bakınız, Gerolymatos, *a.g.e.*, s.196-198; Evans, *a.g.e.*, s.147; Anderson, *a.g.e.*, s.184-185; Marriott, *a.g.e.*, s.319-320; Hupchick, *a.g.e.*, s.253, 256.

²² 1857 isyânı esnasında Sırp Knezi Aleksandr da bölgedeki isyânın sorumlusu olarak doğrudan Rusya'yı göstermiştir. B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyet*, nr:157/22, 17 Şaban 1270/15 Mayıs 1854 tarihli Bosna Valisi Mehmed Hurşid Paşa'nın tahrirati.

²³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:30, tarihsiz Reşid Bey'in tahrirati.

²⁴ Ruslar uzun vadede amaçlarına ulaşmışlardır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı boyunca Batılı yaygın organları, Ruslar'ın Hıristiyanlıkla ilgili politikalarına sempatiyle yaklaşmışlar ve kasıtlı olarak Türkleri kötülemişlerdir. Bu dönemde batı kamuoyunu takip etmek ve konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Orhan Koloğu, *Avrupa Kışkırcında Abdülhamit*, İstanbul 2005, s.11-42; Gerolymatos, *a.g.e.*, s.150-151; Hupchick, *a.g.e.*, s.201; Bernard Camille Collas, *1864'te Türkiye. Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni*, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2005, s.10.

1850'lere gelindiğinde, İngiltere'nin İstanbul konsolosu Lord Stratford'un nüfuzu o derece artmıştı ki, kendisine "taçsız sultan" denmekteydi²⁵. İngilizlerin nihai hedefleri Ruslar'ın Tuna'nın güneyine geçmesine mani olmak ve Osmanlı Devleti'nin Rus etkisi altına girmesini engellemekti²⁶. Kırım Savaşı başladığında Lord Russell, "Rusya'yı şimdi Tuna kıyılarında durduramazsak, sonra İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalırız" demektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ni destekler görünüyorlardı. Fakat gerçekte İngiliz hükümeti arasında Türklere sempati besleyen tek bir isim dahi yoktu. Onlar için Osmanlı Devleti'nin dağılması sadece bir zaman sorunuydu. Ancak Osmanlı Devleti'nin zamansız dağılarak mesele olmasından çekiniyorlardı²⁷.

f- Fransa'nın Tutumu

Paris Barış Antlaşması'ndan sonra, III. Napolyon Avrupa'da siyasi üstünlük elde etme telaşına girmiştir²⁸. O, Rusya'nın bıraktığı boşluğu doldurmak için Balkan milletlerinin hamisi gibi davranmıştır. Fransızlar bu genel politikalarının devamı olarak Osmanlı Devleti içerisindeki her türlü bağımsızlık hareketini desteklemiş ve isyancı grupları kollamışlardır²⁹.

1857-59 İsyân'ı sırasında Osmanlı topraklarına saldıran Karadağ'a doğrudan destek veren tek ülke Fransa olmuştur. Fransızlar, daha Kırım Savaşı sırasında, Karadağ'ın diplomatik ilişkilerine yardımcı olması için Henri Delarue adlı bir dış politika uzmanını Danilo'nun hizmetine göndermiştir. Delarue, Danilo ölene kadar onun özel sekreteri olarak görev yapmıştır³⁰. İsyânın hazırlık safhasında 1857'de Danilo Paris'e gitmiştir. Bu olayın ardından Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça mücadeleye girişmesi tesadüf değildir³¹. Fransızlar, Grahova Yenilgisi ve Kolaşin Katliamı sonra-

²⁵ Fuat Andıç-Süphan Andıç, *Sadrızam Âli Paşa Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi*, İstanbul 2002, s.29, 31; F. Andıç-S. Andıç, *Kırım Savaşı*, s.13-17.

²⁶ Lawrence James, *The Rise and Fall of the British Empire*, London 1995, s.180-183; Gerolymatos, *a.g.e.*, s.196.

²⁷ Koloğlu, *a.g.e.*, s.11-42.

²⁸ Dönemin tanıklarından Murad Efendi, III. Napolyon'un Rusya ile rekabete girerek Slav halklarını korumaya kalkışmasının, Slav milliyetçiliğinin yayılmasına neden olduğunu belirtir. Özellikle Karadağ'ın politik dönüşümünde Fransa etkisinin çok fazla olduğunu ifade eder. Ona göre, geçmişin koyun hırsızlarının Hersek'e yaptığı akınlar Fransa'nın desteği ile siyasi bir çehreye bürünmüştür. Bakınız, Murad Efendi, *a.g.e.*, s.123.

²⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.19.

³⁰ Monsieur Delarue daha sonra, Grahova'da Osmanlı ordusunun yenilmesinde baş rolu oynayacaktır. Bakınız, Roberts, *a.g.e.*, s.222.

³¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, 6 Safer 1274/26 Eylül 1857 tarihli arz tezkiresi; Ahmed Cevdet Paşa da

sında dahi Karadağ'ı desteklemeye devam etmişlerdir³². Bölgede Karadağlılar tarafından korkunç katliamlar yapıldığı sırada dahi, Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki temsilcileri iyice küstahlaşarak, bölgeye sevk edilen Osmanlı askerlerinin geri çekilmesini talep edebilmişlerdir. Bu sırada Karadağ'a askerî bir harekât yapılması gündeme geldiğinde, her iki temsilci açıkça Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermekten çekinmemişlerdir³³.

Oylarla ilgili İstanbul'a bir rapor gönderen Sırp Knezi Aleksandr da manidar biçimde isyânın arkasındaki devletlerden birinin Fransa olduğunu belirtmiştir³⁴. Fransızlar daha da ileri giderek, isyân boyunca Karadağ'a silah satmaya devam etmişlerdir³⁵. Fransızların menfi tutumları isyân sırasında bölgede bulunan temsilcilerinin çalışmalarından da anlaşılmaktadır. Bosna'da bulunan konsolos vekili asilerin sözcülüğüne soyunmuş, hafiyeye gibi çalışarak asilerin dahi şikâyet etmediği konuları gündeme getirmiş, İstanbul üzerinde baskı yaratabilecek her türlü aracı kullanmış ve olayı çözümsüzlüğe itmekten çekinmemiştir³⁶.

g- Panslavizmin Etkisi

Panslavizm, yani Slav Kardeşliği veya tüm Slavları tek bir bayrak altında toplama idealidir. Bu düşünce, Rus Çarlığı'nın gücüyle doğru orantılı artmış ya da azalmıştır. Çarlık en büyük, en güçlü ve tek bağımsız Slav devleti olarak, diğer Slav milletleri kendi çatısı altında toplamak istiyordu. Ancak Ortaylı, Ruslar sahneye çıkmadan evvel de Balkanlar'da daha XVII. yüzyıldan itibaren bir "*Slavlık*" düşüncesinin ortaya çıkmaya başladığını ifade etmektedir. Ona göre, Ruslar uzun süre Balkanlar'daki Slavlık cereyanlarını geriden takip etmişlerdir³⁷.

İlk Slavonik Araştırma Kürsüsü 1811'de Rusya'da açılmıştır. 1830 ve 40'larda Khomyakov, Samarin, Aksakov kardeşler gibi ilk Panslavist düşü-

Danilo'nun Fransa imparatoru ile görüşmesi ve onun teveccühünü kazanmasına şaşırmış olmalıdır ki, "*her nasılsa onun hüsn-i teveccühünü kazanmış*" demekten kendini alamamıştır. Bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.48.

³² Danişmend, *a.g.e.*, s.188, 201; Anderson, *a.g.e.*, s.169; Roberts, *a.g.e.*, s.222, 228-229.

³³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.48-49.

³⁴ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:30, tarihsiz Reşid Bey'in tahrirati.

³⁵ B.O.A., *İ.D. (İrade Dahiliye)*, nr:26272, Lef:9,17 Cemaziyelahir 1274/2 Şubat 1858 tarihli İşkodra Ordu Komutanı Ferik Mustafa Paşa'nın arz tezkiresi

³⁶ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:47, varak: 5-6, 9 Haziran 1857 tarihli Fransa Konsolos vekili tarafından İstanbul Başkonsolosluğu'na gönderilen mektubun tercümesi.

³⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara 2007, s.376-38.

nürler, dini Avrupa Slavlarını birleştiren ilke olarak düşünüyorlardı. Panslavist düşüncenin yayılmasına önemli katkıları olan Pogodin de 1830'lardan itibaren Rusya liderliğinde kurulacak bir Panslav birliğinden bahsediyor ve bu birliğe her zamankinden daha yakın olunduğunu eserlerinde işliyordu³⁸. 1857'ye geldiğinde Bosna'daki Ortodokslar'ın tek gayesi önce Türk yönetimini, ardından da Müslümanları bölgeden uzaklaştırmaktı. İsyân sırasında diplomatik görevle bölgeye giden Murad Efendi, Bosna Hersekli Hıristiyanların dillerindeki tek sloganın Türk egemenliğinden kurtulmak olduğunu ifade etmiştir³⁹.

2- Dahili Nedenler

a- Islâhat Fermanı'nın Etkisi

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti Batılı devletlerin desteğini yanına çekmek için 18 Şubat 1856'da bir Islâhat Fermanı ilân etti⁴⁰. Fermanla sürekli şikâyet konusu olan "*Müslüman gayrimüslim eşitsizliğini*" ortadan kaldırılması ve Hıristiyan tebaaya iyi davranılması sözü verdi⁴¹. Ayrıca, eyaletlerde tahkikat meclisleri kurulması, cizyenin kaldırılması, Hıristiyanların belli bir oranda askere kabul edilmeleri gibi hususlar kabul edildi⁴². Islâhat Fermanı'na dayanılarak Paris Antlaşması'na dahil edilen, "*Hükümdarın Hıristiyan halk hakkında iyi niyetini*" ifade eden hüküm ile Batılı devletlere ciddi bir taviz verildi. Böylece Hıristiyan tebaa yasal olarak yabancı bir devlete şikâyette bulunma hakkı kazandı. Halbuki, Tanzimat ve Islâhat Fermanı'nın en başta engellemeye çalıştığı hususların başında bu konu gelirken, fermanın sonucu tam tersi oldu⁴³.

Osmanlı Devleti'nin bütün iyi niyetine rağmen, Islahât Fermanı'nın uygulanması da o kadar kolay olmadı⁴⁴. Hıristiyanlar kendilerine tanınan hakların bir an önce uygulanmasını istedi. Batılı devletlerin müdahaleleri

³⁸ Anderson, *a.g.e.*, s.184-185; Ortaylı, *a.g.e.*, s.378. Panslavist propaganda Kırım Savaşı sonrası daha da artmıştı. Bakınız, Marriott, *a.g.e.*, s.319-320; Hupchick, *a.g.e.*, s.253, 256.

³⁹ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.130.

⁴⁰ Enver Koray, *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, İstanbul 1991, s.181-187; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara 1988, s. 250-264.

⁴¹ Marriott, *a.g.e.*, s.311; Stavrianos, *a.g.e.*, s.381; Anderson, *a.g.e.*, s.159.

⁴² Ahmet Cevat Eren, "Tanzimat", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XI, İstanbul 1979, s.742; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, s.248-252; Aynı yazar, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.1-7; Koray, *a.g.e.*, s.35-39; Stavrianos, *a.g.e.*, s.381.

⁴³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.6-7.

⁴⁴ Özellikle Batılı yazarlar, fermanın Hıristiyanların yaşam şartlarının iyileştirilmesi lehine herhangi bir değişiklik getiremediği konusunda neredeyse hemfikirdirler. Bakınız, Evans, *a.g.e.*, s.243.

durumun içinden çıkılmaz bir hal olmasına yol açtı. Böylece eyaletlerde Hıristiyan halkın çektiği cüretkâr ayaklanmalar baş göstermeye başladı. Bunların en önemlilerinden biri, 1857'de Bosna Hersek'te kendini gösterdi⁴⁵.

b- Toprak Kullanım Meselesi

Bosna'da işlenebilir toprakların büyük çoğunluğu Müslümanlara aitti. Geniş arazilerden oluşan çiftliklere "baştina" sahiplerine ise "Eshâb-ı alâka", "Erkân-ı Eyalet (Eyalet Erkânı)", "Eshâb-ı Çiflikât (Çiflik Sahibi)" veya sadece "bey" denmekteydi. Beylerin kökeni ortaçağa kadar uzanmaktaydı. Osmanlılar bölgeyi fethettiklerinde bu yapı küçük değişikliklerle devam etti⁴⁶. XIX. yüzyıla gelindiğinde Bosna topraklarının % 80'i bu beyler tarafından kontrol ediliyordu⁴⁷. Merkezin reformları gerçekleştirmek için verdiği olağanüstü çabaya rağmen, onlar geçmişteki ayrıcalıklarını kaybetmek istemiyorlardı⁴⁸.

Büyük çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşan çiftçilere ise "kmet" adı verilmekteydi. Kmetler çiftlik sahiplerinin topraklarında kiracı olarak yaşar, toprağın verimine göre ürünün üçte birini çiftlik sahiplerine verirlerdi. Fakat çiftçi-bey ilişkisi daima şikâyet konusu olmaktadır. Çiftçiler;

- 1- Çiftlik sahiplerinin bazı yerlerde ürünün üçte birini değil yarısını aldıklarını,
- 2- Hayvanlarından beğendiklerini çok düşük fiyata aldıklarını,
- 3- Çiftlik sahiplerinin daha fazla kâr elde edebilmek için çiftliğini fahiş bedel ile mültezimlere verdiklerini,

⁴⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s.36; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.12.

⁴⁶ Ortaçağ Bosnası'nda toprak ve üretim ilişkileri hakkında bakınız, York Norman, *Reflections of the Çift-hane System in Medieval Bosnia and Serbia*, Ankara 1997, s.59-69, (Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Stavrianos, *a.g.e.*, s.235-236; Avdo Suçesko çiftliklerin, bölge yönetiminin dizginlerini elinde tutan mahalli Müslüman ileri gelenlerin çeşitli dalavereleri sonucu oluştuğunu savunmaktadır. Bakınız, Avdo Suçesko, "Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihindeki Bazı Ayrımcı Nitelikler", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1993, s.1169-1178. Truhelka'ya göre ise, Osmanlılar Bosna'yı fethettiklerinde bölgede zaten baştina adı verilen büyük çiftlikler bulunuyordu. Fetihden sonra çiftlik sahiplerinin emlakine dokunulmamıştır. Bakınız, Ciro Truhelka, "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Çeviren: Cemal Köprülü, C.I, İstanbul 1931, s.57-61; Jelavich, *Balkans*, Volum:I, s.89; Vanni Cappelli, "The Bosnian Question and the Great Powers", *Mediterranean Quarterly*, Winter 1997, s.97.

⁴⁷ Capelli, Türk yönetimi boyunca Bosna Hıristiyanları'nın Müslüman feodal toprak sahiplerinin boyunduruğu altında kabus gibi bir dönem yaşadığını yazar. Bakınız, Vanni Capelli, "The National Question and the Balkan Peninsula", *Mediterranean Quarterly*, Fall 1999, s.94.

⁴⁸ B. Destani, *Ethnic Minorities in the Balkan States 1860-1971*, Volum 1:1860-1885, Archive Editions London 2003, s.82, (Documents:7; Foreign Office, nr:881/910); Hupchick, *a.g.e.*, s.181.

4- Mültezimlerin kâr maksadıyla mevcut vergiler haricinde halktan daha fazla para talep ettiklerini,

5- Çiftçileri rencide edici davranışlarda bulduklarını, iddia etmişlerdir.

İstanbul'da çiftçilerin şikâyetlerini haklı bulmaktaydı⁴⁹. Ancak XIX. yüzyılın ilk yarısında masum insanî istekler olarak görülen ve çözülmesi için çaba sarf edilen bu mesele, yüzyılın ikinci yarısında tamamen milliyetçi amaçlar için kullanılmıştır.

c- Vergi Meselesi

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda uğraştığı başlıca problemlerden birisi de vergilerdi. Vergi oranları ve toplanması daima büyük bir meseleydi. Tanzimat Fermanı'nın büyük bölümünün de bu konuya ayrılması sebepsiz değildir. Ancak bu hususta istenilen başarının sağlandığı, verimli bir vergi toplama sistemine geçildiğini iddia etmek zordur. Bosna Hersek vergi problemlerinin en ağır yaşandığı bölgelerden biriydi. 1918'de Şark Meselesi'ne dair bir eser kaleme alan Marriott, Bosnalı çiftçileri "*çekiç ve örs arasında kalmış zavallı insanlar*" olarak niteler. O, reayayı isyâna sürükleyen temel sorunun milliyetçilikten ziyade, devlet memurları ve yerel toprak sahiplerine karşı malî yükümlülükler ile ilgili olduğunu belirtir⁵⁰.

Bosna Hersek'te vergi tahsili konusunda karşılaşılan en önemli problemler şunlardır⁵¹:

- 1- Angarya yükümlülüğü ile ilgili problemler
- 2- Üçleme tahsilâtından kaynaklanan problemler.
- 3- Mültezimlerden kaynaklanan problemler.

4- Sağlıklı olarak gerçekleştirilemeyen sayımlar kazalar arasında vergi dengesizliğine neden olmuştur. Bir kaza halkı sayıma razı olursa vergi vermiş, aksine sayıma direnen kazalar için sık sık vergi afları getirilmiştir. Bu durum doğal olarak eşitsizliğe yol açmıştır. Vergi vermemek veya sayım

⁴⁹ B.O.A., *İ.M.V. (Irade Meclisi Vâlâ)*, nr:18369, 5 Zilkade 1275/6 Haziran 1859 tarihli tezkire; nr: 18370, 12 Zilkade 1275/13 Haziran 1859 tarihli Meclis-i Tanzimat mazbatası; *İ.D.*, nr:28889, Lef:1, 29 Zilkade 1275/30 Haziran 1859 tarihli Meclis-i Tanzimat mazbatası; *Sadâret-Mektûbi, Meclis-i Vâlâ Evmâki*, nr:91/11, 25 Safer 1274/15 Ekim 1857 tarihli Bosna Valisi'ne yazılan talimat; Tevfik Güran-Ahmet Uzun, "Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875)", *Belleten*, C.LXX, Sayı:259, Ankara 2006, s.875.

⁵⁰ Marriott, *a.g.e.*, s.318-319.

⁵¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:1, 18 Receb 1274/4 Mart 1858 tarihli Kani Paşa'ya verilen talimat; Lef:19, 8 Zilkade 1273/30 Haziran 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid Paşa'nın tahrirâtı; *İ.D.*, nr:48054; 49211.

yaptırmamak neredeyse devlet tarafından ödüllendirilen bir tavır olmasının ortaya çıkardığı problemler.

5- Vergilerin zamanında toplanamamasından kaynaklanan vergi baka-yaları ile ilgili problemler.

6- Vergilerin toplanma işinin yerel idarecilere havale edilmesinden kaynaklanan problemler.

d- Yerel Memurların Tutumu

Tanzimat ve Islâhat Fermanları'nda memurlarla halkın ilişkilerine dair kuvvetli vurgular yapılmış, bundan sonra devletin bu konuda daha dikkatli davranacağı taahhüt edilmiştir. Ancak devletin yaptığı birçok iyi niyetli teşebbüs maalesef sonuçsuz kalmıştır. Bu dönemdeki temel sorun kanun-lardan değil, yerel memurların tutumlarından kaynaklanmıştır. 1860'ların başında İngiltere'nin Bosna Konsolosu Holmes kendi dışişlerini bölgedeki isyân hareketleri konusunda bilgilendirirken, isyân nedenleri arasında dış kışkırtmalar kadar yerel memurların tutumlarının da etkili olduğunu belirt-miştir⁵². Mesela 1857 isyânı sırasında Hıristiyan halkın şikâyet konularından biri de küçük kasaba yöneticileri olan müdürlerdi⁵³.

Hıristiyanların şikâyetçi olduğu diğer bir zümre ise bizzat güvenliği sağlamakla görevli zaptiyelerdi. Onlara göre, zaptiyeler köylülere zorla para almakta, gereksiz yere baskıda bulunmaktaydı⁵⁴.

En büyük şikâyet konusu ise mültezimlerin tavırlarıydı⁵⁵. Özellikle, İz-

⁵² Marriott, *a.g.e.*, s.320-321.

⁵³ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:17012, 15 Receb 1274/1 Mart 1858 tarihli Meclis-i Valâ mazbatası.

⁵⁴ B.O.A., *Sadâret-Mektûbi, Meclis-i Valâ Evrakı*, nr:91/11.

⁵⁵ Bosna'da mültezimlerden kaynaklanan baskılar büyük devletlerin de ilgisini çekmiştir. Bosna'daki yabancı konsoloslar, bu konuda, sürekli kendi memleketlerini bilgilendiriyorlardı. Mültezim sorunun halledilmesi için, İstanbul'daki elçisi Lord Canning'e talimatlar gönderen İngiliz hükümeti bir yazısında, "Hal böyle devam eder ve Hıristiyanlar hakkında baskılar devam ederse Osmanlı Devleti'nin iktidarsızlığı yakın zamanda tüm Avrupa Devletleri tarafından kabul edilecektir." şeklinde ağır ifadeler yer almıştır. Bakınız, Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.23. Dönemin görgü tanıklarından Callas, mültezimliği Osmanlı tarımının geri kalması ve köylülerin ezilmesinin temel nedeni olarak görür. Ona göre; "Toprak sahipleri, mültezimlerin vergileri toplamasından sonra ürünleri üstünde tasarrufta bulunabilmektedirler. Mültezimler çoğunlukla kendilerini bekletmektedirler, yağmurlar bastırmaktadır, ürün bozulmaktadır ve köylü ancak ürününü sevkiyat limanına taşımak için geç kaldıktan sonra ürünü üstünde tasarruf hakkına kavuşmaktadır. Mültezim, çoğunlukla, ürünün onda birini ürün değerlerinin ortalamasına göre değil, yalnızca en iyi kaliteye göre hesaplayarak almaktadır ve çiftçi ürün bütünü üzerinden devlet adına istenen % 10'u ödeyecek yerde çok daha yüksek oranda ödeme yapmak zorunda kalmaktadır." Bakınız, Collas, *a.g.e.*, s.269-270; 10 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Rössler'in Tuzla'daki ajanı Omchikus'un raporu. Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina od 1853.-1870. godine*, Sarajevo 1956, s.143-146.

vornik reayası isyân etmelerine neden olarak, mültezimlerin tutumunu göstermişlerdir⁵⁶. Mültezimlerle ilgili, Hıristiyanlar tarafından sunulan şikâyet dilekçelerinde "... virgü ve iâne-i askeriye ve sâire 1.200 guruş itmektedir. Edâ idemeyeni dürlü dürlü ezâ ve cefâlar bazılarını darb ve bazılarını tavanlara çıkarub saman ve gübre ile duş ideyorlar. Dul hatunlar ki hiçbir şeye mâlik değillerdir. Bi-hak bir şey alnamayacak iken senesinden evvel şiddetle defterinde hayvanlar ağıl içine geçildiği gibi his olunmakta ve bazen hamile hatunlar ayakla darb olunup böyle hatunların vefatı vuku bulmaktadır. Bu suretle bile bazılarının bir şeylerini bırakmayup hatunları dahi bu yüzden itlâf eyediklerinden ayağına giyecek çarıklarını ağaçtan yaptıрмаğa bi'ttabi mecbûr olub kendi çocuklarını satmak derecelerine gelmiştir. Üçlemeci, öşürcü, subaşı, bölükbaşı ve pandorları dahi istedikleri gibi meccânen idare it'âm idiyorlar..." gibi öyle dokunaklı cümleler vardır ki, okuyucu inanmakta güçlük çekmektedir⁵⁷. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi birkaç münferit hadise sanki genel bir uygulama olarak sunulmuş ve halk tahrik edilmiştir. Bu tür iddialar çoğu zaman Sırbistan'daki gazeteler tarafından hazırlanıp, Bosna reayasına ayaklandırmak için o bölgelere gönderilmiştir. Çoğu iddiada bölge ve kişi isimleri geçmemiş, genel ifadeler kullanılmıştır. Halbuki, gerçek yolsuzluklar söz konusu olduğu zaman, hem yer hem de kişi adları açıkça belirtilmiştir. Ancak yukarıdaki şikâyet konularından da anlaşılacağı gibi gayrimüslim kitleler, adeta devleti temsil eden bütün güçlerden şikâyetçidirler. Bunun anlamı bölgede devlet otoritesini reddetmektir. İstanbul'daki hükümet bölgede bir takım problemler olduğunu kabul etmiş ve bunları gidermek için çoğu zaman Müslümanları dahi rencide edecek tedbirleri almaktan çekinmemiştir. Ne var ki, meseleler Hıristiyanların iddia ettiği boyutta da değildir. Hatta çoğunun gerçekte bir ilgisinin olmadığı, tarafların hazır bulunduğu, tarafsız mahkemelerde belgeleriyle ispat dahi edilmiştir⁵⁸. Şikâyet konuları Panslavistler tarafından belirlenerek kiliseler⁵⁹, gazeteler, dergiler ve yurt dışında öğrenim gören kimseler tarafından halkın kafasına sokulan şeylerdir. Şikâyetler silsilesi aynı şekilde Avusturya Macaristan idaresi zamanında da devam edecek ve Yugoslavya kurulana kadar sürecektir.

e- Rum Kökenli Din Adamlarından Duyulan Rahatsızlık

Bosna Hersek'te Hıristiyan zümrenin büyük çoğunluğunu oluşturan Ortodokslar, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Tanzimat'ın

⁵⁶ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436; *Sadâret-Mektûbi, Meclis-i Valâ Evnâkı*, nr:91/11.

⁵⁷ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:59.

⁵⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:2, 27 Zilkade 1273/19 Temmuz 1857 tarihli geçici mahkeme tutanağı.

⁵⁹ Hupchick, *a.g.e.*, s.201.

ilanının ardından istiklallerini elde etmek için çaba sarfeden her millet kendi bağımsız kilisesini kurmayı amaçlıyordu⁶⁰. Halk İstanbul'dan gönderilen din adamlarını bir nevi Türk casusu olarak gördüklerinden, bu kimseleri istemiyorlardı. Bu nedenle bizzat din adamlarıyla ilgili şikâyetler başlıca mesele oluşturuyordu.

Bosna'da papazlar daha çok yerli halktan oluşurken, piskoposlar ve yüksek din bürokrasisi Rumlar'dan oluşuyordu. Bosnalı Ortodokslar milli menfaatleri gereği, hali hazırda müstakil bir kilise kurmak için çabalıyorlardı⁶¹. Gerçekten de 1857-59 aralığında isyanı idare edenlerin büyük çoğunluğunun papazlar olduğu dikkate alındığında, Ortodokslar'ın bu konuya neden bu kadar ehemmiyet verdikleri ortaya çıkar. Çünkü, isyanların örgütlenmesi, sevk ve idaresinde en önemli merkezlerden biri kiliselerdi. Papazlar her türlü istiklâl davasında çok önemli rol oynuyor, ancak İstanbul'a bağlı kaldıkları müddetçe diledikleri gibi hareket edemiyorlardı. Onları bu durumdan kurtarmanın yolu, sürekli şikâyetlerle yıpratmak ve çözüm için Sırbistan veya Rusya'yı devreye sokmaktı. Planın Rusya tarafından hazırlandığı, Bulgaristan gibi benzer yerlerde de aynı isteğin açıkça dile getirilmesinden anlaşılmaktadır⁶². Bosna'da Rus planı uzun süredir yürürlükteydi. Ancak fiili mücadele Sırbistan aracılığıyla yürütülüyordu. Bu konudaki şikâyetler özellikle kargaşa döneminde tekrarlanmaktaydı. Mesela daha önce 1849 İsyanı öncesinde de benzer propagandalara sahne olunmuştu. Sırbistan'da yayınlanan *Sırp Haberleri Gazetesi*'nde konuya geniş yer ayrılmıştı. Gazeteye göre, "*Bosna'daki reâya Müslümanlar kadar Rum patriği tarafından da zulme ve baskıya maruz kalmaktadır. 1,5 yıl önce Ortodoks temsilciler şikâyet için İstanbul'a gitmişler, ancak bir sonuç elde edemedi. Şikâyetçiler Travnik'e döndüklerinde hapse atılmış, bazıları orada ölmüş, bazıları da serbest kaldıktan sonra Patrik tarafından öldürtülmüştür. Yine geçen yıl kutsal günlerde bazı rahipler reâyadan*

⁶⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve genel bir değerlendirme için bakınız, İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara 2000, s.285-290. Bölgedeki Slav unsur, sırf İstanbul'daki Patrikhane'den kurulabilmesi için Katolik Kilisesi'ne bağlanmayı dahi düşünmüşlerdir. Bakınız, Ortaylı, *a.g.e.*, s.379-380.

⁶¹ Yerli halk piskoposları "*Türk*" olarak niteliyor ve onlardan nefret ediyorlardı. Murad Efendi, *a.g.e.*, s.130; Patriğin Bosna'da sevilmediğini Avusturya elçisi Atanakoviç de Saraybosna'dan 18 Şubat 1853'te gönderdiği raporunda belirtmiştir. Raporunda patrik yüzüstü, sevimsiz, Osmanlı uşağı, reayayı kandıran biri olarak tanıtmıştır. Bakınız, 18 Şubat 1853 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Atanaskoviç'in raporu. Gavranoviç, *a.g.e.*, s.33; Eren, *a.g.m.*, s.747. Ortaylı, Slav unsurlar arasında Patrikhane'nin en az Bâb-ı Âli kadar antipatik bir güç olduğunu yazar. Bakınız, Ortaylı, *a.g.e.*, s.375, 452.

⁶² Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.103.

200-300 kuruş toplamak istemiş⁶³, parayı veremeyen fakirler Travnik'e getirilerek patriğin gözü önünde falakaya yatırılmıştır. Bunların bir kısmı valiye teslim edilerek hapse atılmıştır. Bu durum Hristiyan milleti için rezalet ve yüz kızartıcı bir haldir. Patrik ise dışarıya melek gibi bir görünüm sergilemektedir. Oysa şeytanın kendisidir. Zaten patrik Slav değil Rum'dur ve özellikle Slavları yok etmek için görevlendirilmiştir."⁶⁴. Gazete haberinden de anlaşılacağı gibi açık bir Slav milliyetçiliği söz konusudur. Fakat Ortodoks Kilisesi'nde makamlar para ile elde edildiği için, makamında kalmak ya da daha üst bir makama yükselmek isteyen bir din adamı, arzusuna kavuşmak için halktan yüklü miktarlarda para topluyordu. Dinî makamların para ile alınıp satılması hadisesi bazı Batılı yazarların gözünden de kaçmamıştır⁶⁵.

f- Din Adamlarının Etkisi

Sırp Ortodoks inancı dinî bir inanç alanı olmaktan ziyade, milliyetçi bir inanç alanı olarak gelişmiş ve günümüze kadar da aynı çizgiyi korumuştur. Sırp Ortodoks Kilisesi, halka bir taraftan millî düşünceler aşılarken, öte taraftan da üstünlük bilinci aşılamıştır. Sırp'lar o kadar ileri gitmişlerdir ki, "Sırp'ların cenneti mavidir; o cennette Sırp Tanrısı hüküm sürer: melek Sırp'ların onun etrafında oturur ve onların Sırp Tanrısına hizmet ederler" demektedir. Bosna Hersek'te de Ortodoks din adamları, Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağladığı serbestlik ortamından istifade ederek, millî meselelerin takipçisi olmuşlar ve Ortodoks halka milliyetçi düşünceler aşılamışlar, bir çok ayaklanmaya önderlik etmişlerdir. Kilise ve din adamları daha XVI. yüzyıldan itibaren aktif biçimde milliyetçi hareketlere katılmışlardır. Toplumsal bilincin oluşması için savaşmaktan da çekinmemişlerdir. XIX. yüzyılda bölgeyi gezen seyyahlar, Ortodoks rahiplerin aynı zamanda birer savaşçı olduklarını ve onların savaşçılıklarına dair bir çok hikaye işittiklerini yazmışlardır. 1857-59 isyanı sırasında da aşağıda belirtildiği gibi, birçok din adamı isyancılara komutanlık yapmıştır. İsyarla mücadele özellikle din adamları nedeniyle zora girmiş, zaafa uğramıştır. Din adamlarına gösterilen müsamaha ve ayrıcalıklı tutum Osmanlı Devleti'ne pahalıya mal olmuştur⁶⁶.

⁶³ Her türlü din adamı atamalarında büyük paralar döntüyor, makamlar parayla alınıp satılıyordu. Bir din adamı, bir üst makama atanacağı zaman bilgisini kimse sormuyor, sadece ne kadar para verilebileceği merak ediliyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız, Jezernik, *a.g.e.*, s.100-101.

⁶⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:10735, Lef :19, 4 Şubat 1849 tarihli *Srbske Novine(Sırp Haberleri)* Gazetesi; lef:18, 11 Şubat 1849 tarihli tercüme.

⁶⁵ Collas, *a.g.e.*, s.61.

⁶⁶ Vjekoslav Perica, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*, New York: Oxford University Press 2002, s.3-11.

g- Müslüman Halkın Hoşnutsuzluğu

Müslüman halkın isyânla doğrudan bir ilgisi yoktur. Müslümanlar olayları sessizce, ancak acıyla izlemişlerdir. Ömer Paşa Latas'ın 1850-1851'de Bosna'da gerçekleştirdiği askerî harekâta beyler bir daha eski güçlerine kavuşamayacak şekilde ezilmişlerdir⁶⁷. Bosnalı beyler kendileri olmazsa Osmanlı hâkimiyetinin bölgede uzun sürmeyeceğine inanmaktaydılar. Bu yüzden İstanbul'un kendilerini neden bu derece ağır cezalandırdığına anlam verememişlerdir. 1857'de başlayan kargaşa biraz da onlara haklılıklarını göstermiştir. Beylerin baskısından kurtulan Hıristiyanlar her yerde devlete kafa tutmaya başlamışlardı. O dönemde Mostarlı Hasan Ağa'nın düşünceleri, Bosnalı Müslüman beylerin hislerine çok güzel tercüman olur. O hislerini, "*Valaklar (Ortodoks Hristiyanlar) artık arsızlaştılar. Geniş kuşaklar bağliyorlar ve kendi adlarına mühürlü yüzükler yaptırıyorlar. Geçen hafta çiftliğime gidiyordum, yolda tütün satıcısı Kosta ile karşılaştım. Zannedersin ki, kaba adam, adet olduğu gibi atından inip benim geçmemi bekleyecek. Nerede. Herif bütün küstahlığıyla yanımdan geçti, bana da üstün körü bir selam verdi. Bunun sonu nereye varacak? Bosna'daki felaketlerin tek nedeni var; Türk Paşalar Bosna Sipahilerinin İslâm'ın kılıçları olduğunu unuttular. Ne adamlar doğdu bu topraklarda. Büyük Köprülü ve diğer sadrazamlar Hüsvrev ve Recep, imparatorluğun kurtarıcısı Murad Paşa ve sonra Mehmed Sokollu hepsi Bosna'nın evlatlarıydı. Buna rağmen bizi feda ediyorlar. Şimdi reaya Moskoflarla, Sırplarla ve Karadağlılarla komplo çeviriyorlar. Ama beylerin hiç gücü yok ve yok oluyorlar. Kendilerine yardım edemezken İstanbul'daki Sultan'a nasıl yardım etsinler. Dişleri sökülmiş bir köpekten sürüyü kurtlara karşı koruması beklenilir?*" sözleriyle ifade etmiştir⁶⁸.

Müslümanlar, kendilerini gerçek Müslüman ve Türkler olarak nitelerken, İstanbul'dan gelen memurları "*gâvur*" olarak görmekteydiler. İstanbul'dan gelen paşalara karşı güvensizlik o kadar büyüktü ki, dönemin Bosna Valisi Kani Paşa'nın elini open küçük bir kıza annesi "*Neden bir gâvurun elini öpüyorsun*" diyecek kadar ileri gidilebiliyordu. Onlar, Sultan'ın Paşalar tarafından kandırıldığına, bu nedenle kendileri cezalandırılırken Hıristiyanların şımartıldığına inanıyorlardı⁶⁹.

⁶⁷ Ergirili Ahmed Hilmi, Ali Rızvanbegoviç zamanını minnetle anar. Yazar, Paşa'nın yaşadığı süreçte Karadağlılar'ın bölgede hiçbir faaliyetine izin vermediğinden övgüyle bahsetmiştir. Bakınız, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 9b-10a; Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870 an Empire Besieged*, Pearson Longman: Great Britain 2007, s.430.

⁶⁸ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.132.

⁶⁹ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.132.

B- İSYÂNIN BAŞLAMASI

1- İzvornik Sancağı'nda Meydana Gelen Olaylar

İzvornik Kazası'nda bazı Hıristiyan çiftçiler, “*iâne-i askeriye bedeli*” ve “*üçleme*” vergisini ödemeye güçlerinin yetmediği iddiasıyla ayaklanarak, 1 Mayıs 1857'de 300-400 kişilik bir kuvvetle kaza merkezini tehdide başlamışlardır. Bunun üzerine kaza ileri gelenlerinden oluşan bir heyet asilerle görüşerek, isyândan vazgeçmelerini istemiştir. Nasihatçiler, isyâncıların kazaya girmesine müsaade edilmeyeceğini, fakat aralarından 20-30 kişinin kazaya gelmesine izin verileceğini, gelenlerin sorunlarını kaza meclisi üyelerine anlatabileceklerini, eğer ikna olmazlarsa Saraybosna, hatta İstanbul'a dahi gidebileceklerini belirtmişlerdir. Ancak asiler bu teklifi reddetmiştir⁷⁰. İsyâncılar bir süre sonra daha radikal isteklerde bulunmaya başlamışlardır. Evvela müdürlerinin azledilmesini, ardından İzvornik Kaza Meclisi azalarından bazılarının tutuklanmasını istemişler, istediklerinin gerçekleşmemesi halinde Tuzla'ya yürüyeceklerini belirtmişlerdir. Kaza Kaymakamı Mehmed Nureddin de isyânın vergi problemlerinden kaynaklandığını doğrulamıştır. Ona göre, düzgün vergi ödemeye alışmamış olan çiftçiler, İzvornik Kaza müdürü vergileri tam zamanında toplayınca bu durumdan rahatsız olmuşlardır⁷¹.

Olayların boyutu daha tam anlaşılmadan Fransa'nın bölgedeki konsolosu, meselenin uluslararası alana çekilmesi için ilk raporları İstanbul'daki başkonsolosuna göndermiştir. İlgili raporun başlangıcı, raporun kaleme alınma zihniyetini çok güzel göstermektedir. Rapor, “*Dersâadet'den gayet baid olan işbu şehirde derkâr olan sû-i idâreyi ve gerek valinin hareket-i nâ-marziyyesi cihetiyle Bosna Eyâleti'nin her bir kaza ve karyesinde bulunan me'mûrinin uygunsuzluklarını sefâret-i imparatoriyeye def'aâtle beyân itmişidim.*” cümleleriyle başlamıştır. Cümleden de anlaşılacağı gibi konsolos vekili, Bosna'daki tüm idarecileri ayırım gözetmeksizin suçlamaktadır. O, Osmanlı vergi memurlarının hareketlerini dayanılmaz olarak niteledikten sonra, vergi toplama yöntemlerinin halkı bezdirdiğini ve devlete küstürdüğünü ifade eder. Ona göre sırf bu yüzden Derbend Kazası'ndan çok sayıda kişi evlerini terk etmek üzereyken, kaza müdürünün gönderdiği askerlerin baskısı sonucu düşüncelerini eyleme dökememişler-

⁷⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:40, 7 Ramazan 1273/1 Mayıs 1857 tarihli İzvornik Kaza Meclis mazbatası sureti; Belge 1.

⁷¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:27, 9 Ramazan 1273/3 Mayıs 1857 tarihli İzvornik Kaymakamı Mehmed Nureddin Bey'in tahrirâtı.

dir. Benzer şekilde Biyelina Kazası'na bağlı 60 köyün kocabaşısı bir Ortodoks Kilisesi'nde toplanarak, valiye şikâyetlerini bildirmek üzere içlerinden altı kocabaşığı görevlendirmişlerdir. Konsolos vekili, Bosna Valisi Mehmed Reşid Paşa'nın Recai adlı bir Boşnak ve Basoroviç adlı bir Ortodoks tüccarı olayları incelemek üzere görevlendirdiğini, ancak bu iki şahsın bölgeye gönderilebilecek en kötü insanlar olduğunu, Recai Bey'in Hıristiyan düşmanı, Basoroviç'in ise menfaati için her şeyi yapabilecek bir kişi olduğunu iddia etmiştir. Konsolos vekili bu kişiler sayesinde Hıristiyanlar'ın sorunlarını üst makamlara gereği gibi aktaramadıklarını iddia ederek, bu kişilerin görevlerine derhal son verilmesini istemiştir. O, Hıristiyanlar'ın sorunlarının devletin üst makamlarındaki kimseler tarafından yeterince dikkate alınmadığı için onların isyân ettiğine inanmaktadır. Konsolos vekili, yukarıda isyâna neden olduğunu düşündüğü etkenlerin dışında, Hıristiyan halkı isyâna teşvik eden odakların kimler olduğu bilgisini de raporuna yazmıştır. Ona göre, halkı devlete baş kaldırması için cesaretlendirenler Avusturyalı casuslar, Ortodoks ve Katolik papazlardır. Bunlardan Tevskiç adlı Ortodoks Papaz, köy köy dolaşarak halkı isyâna katılmaları için teşvik etmiş, İzvornik'te bulunan Ortodoks piskopos ise Hıristiyanları isyâna davet etmiştir⁷².

12 Mayıs'ta İzvornik, Tuzla, Biyelina, Maglay, Berçe, Aziziye-i Zir ve Bâlâ, ve Breçka Kazaları Hıristiyanları 250 kişilik bir silahlı grupla, Tuzla Kazası'nı ablukaya almışlardır. İzvornik Kaymakamı Mehmed Nureddin, daha evvel yaptığı gibi isyâncılar üzerine asker göndermek yerine, isyânı nasihat ve din adamlarını kullanarak sona erdirmeye çalışmıştır. Hatta asilere karşı oldukça uzlaşmacı bir tavır takınmış, her gruptan 20-30 kişiyi kabul etmeyi ve sorunlarını içeren dilekçeler almaya söz vermiş, asilerin istemediği müdürlerin değiştirilmesi için de merkezden talepte bulunmuştur. Ancak, isyâncıların uzlaşmaz tutumu onun çabalarını boşa çıkarmıştır. O, 12 Mayıs tarihli raporunda isyânın dış kaynağına dikkati çekmiş, İzvornik Kazası köylerinden ileri gelen beş altı kişinin Sırbistan'a gittiğini ve onların dönüşü ile isyânın başladığını, kendi çabaları ile ayaklanmanın üstesinden gelinemeyeceğini ve silahlı çatışmanın kaçınılmaz olabileceğini ifade etmiştir⁷³.

⁷² B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:44, 12 Mayıs 1857 tarihli Bosna'da bulunan Fransa Konsolos vekili tarafından Fransa'nın İstanbul Başkonsolosluğu'na gönderilen raporun tercümesi.

⁷³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:35, 18 Ramazan 1273/12 Mayıs 1857 tarihli İzvornik Kaymakamı Mehmed Nureddin Bey, Meclis-i Kebir Azası Hafız Salih Recai Efendi (Bosna Valisi'nin özel müfettişi) ve Kolağası Mustafa tarafından gönderilen müşterek tahrirat; Lef:36, 19 Ramazan 1273/13 Mayıs 1857 tarihli İzvornik Kaymakamı Mehmed Nureddin Bey ve Bosna teftiş memuru Hafız Salih Recai Bey'in müşterek tahriratu.

Asilerin İzvornik ve Banaluka'daki tavırlarına ve hareketlerine bakıldığında, asilerin hareket tarzı şöyledir:

1- Bir iki gece içinde ani olarak, kalabalık gruplarla belli başlı kaza merkezlerinin etrafını sarma,

2- Panik havasının oluşması için kazanın içinde bulunduğu tehlikeyi oradaki yerel idarecilere bildirme,

3- Kendilerine karşı bir askerî müdahaleyi önlemek için, devletle bir problemleri olmadığı, şikâyetçi oldukları zümrenin yerel idareciler olduğunu belirtme⁷⁴,

4- Sözde sorun teşkil eden idarecilerin görevden alınmasını isteme,

5- İane-i askeriye ve üçleme vergisini ödemeye güçlerinin yetmediği için bu vergilerden muafiyet talebi,

6- Kendilerine verilen cevapların isteklerini karşılamakta yetersiz kaldığı bahanesi ile daha üst makamlara zorla kendilerini dinletecekleri tehdidi,

7- Ana geçit noktalarını tutmak,

8- Vur kaç eylemleri ile askerî zayıtı artırmak,

9- Zayıf askerî noktalara saldırıp imha etmek,

10- Halk üzerinde baskı kurup isyâna teşvik etmek.

Tüm isyâncı grupların yukarıdaki eylem tarzını benimsemeleri, onların tek elden yönetildiğini açıkça göstermektedir. Bosna Valisi Mehmed Reşid Paşa da aynı kanaattedir⁷⁵.

⁷⁴ 13 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Rössler'in raporu. Gavranović, *a.g.e.*, s.147. Bu ifadeler taktik bir hamledir. Hatırlanacağı gibi, ilk Sırp isyanında da isyancılar hedeflerinin Belgradlı Dayılar yani "yerel görevliler" olduğunu ifade etmişlerdi. Maalesef ilk zamanlarda devlet de bu tuzağa düşmüş, yerel idarecilerin tasfiyesiyle Sırbistan'daki Osmanlı hakimiyeti de fiili olarak sona ermiştir. Mesela Kara Yorgi, 1804'te Dayılara Saraybosna'dan gelmesi muhtemel yardımcı önlemek için, "Sırpulu asi değildir, fakat dayılar padişahın bir vezirini katletmiş olduklarından onun intikamını almak isterler, asi Belgradlılardır". diyerek, Bosnalıları ikna etmiş ve Bosna'dan gelecek yardıma engel olmuştur. Bakınız, Selim Aslantaş, *Osmanlıda Sırp İsyânları. 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, İstanbul 2007, s.76. Yine Kara Yorgi, diğer Sırp asi ileri gelenlerle Bâb-ı Âli'nin ve Padişah'ın temsilcisi Bekir Paşa'nın huzuruna çıktıklarında, isyanın Padişah'a karşı olmadığını "Yaşasın bizim Sultan, yaşasın Vezir Bekir Paşa" sloganlarıyla göstermeye çalışmıştır. Bakınız, Yusuf Hamzaoğlu, *Sırbistan Türklüğü*, Üsküp 2004, s.207. Yukarıda da görüldüğü gibi Bosna Hersekli Hıristiyanlar, bire bir Sırp isyanını taklit etmektedirler. Bu durum açıkça isyanın fikir babalarının Sırpolar olduğunu göstermektedir.

⁷⁵ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:16, 3 Şevval 1273/27 Mayıs 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid'in tahrirati.

13 Mayıs'ta Banaluka Sancağı Kaymakamı Adem Bey, Maglaylılar'dan oluşan bir kalabalık teşekkül ettiğini haber almıştır. Kaymakam cesurca bir hareketle derhal onların toplandığı bölgeye gitmiş, asilerle görüşmüş ve dağlımlarını sağlamıştır⁷⁶. Ancak aynı tarihte bu kez Srebreniçe Kazası Hıristiyanlarının isyâna dahil olduğu haberi alınmıştır⁷⁷.

15 Mayıs'ta 2.000 kişilik bir asî grubu Tuzla Kazası'na beş dakika mesafede bulunan Ova denilen yerde toplanmışlardır. Bu gelişme karşısında İzvornik Kaymakamı Mehmed Nureddin, yanına sancaktaki idareciler, din adamları, askeri erkân ve Bosna Valisi'nin özel müfettişi Hafız Salih Recai'yi alarak asilerle görüşmeye gitmiştir. Görüşmede asilere neden isyân ettikleri sorulmuştur. Asiler hareketlerine gerekçe olarak başta iane-i askeriye ve üçleme olmak üzere vergilerin ağırlığını, mültezimlerin kötü davranışlarını göstermişlerdir. Amaçlarının içlerinden yedi sekiz kişiyi seçerek doğrudan İstanbul'a göndermek olduğunu belirtmişlerdir. Mehmed Nureddin asilere yaptıklarının yanlış olduğuna dair uzun bir nasihat çekmiş, ardından her türlü baskının ortadan kaldırılacağına dair söz vermiş, her kazadan problemlerini anlatmak üzere beşer kişinin seçilerek gönderilmesini ve nihayet herkesin sorun çıkarmadan evlerine dönmelerini istemiştir. Bunun üzerine İzvornik'e bağlı altı kazanın reayası içlerinden beşer kişi seçerek dağılmışlar, bu 30 kişinin İzvornik'e gelerek, kaza metropolitinin konağında bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir⁷⁸. 17 Mayıs'ta gerçekleşen toplantıda temsilciler isteklerini 17 madde halinde yetkili mercilere sunmuşlardır. Sunulan layihada, isyân etmelerine neden olduğunu iddia ettikleri aksaklıkların büyük çoğunluğunun; müdürler, zaptiyeler, toprak sahipleri ve mültezimler gibi kimselerin yaptıkları kişisel hatlardan kaynaklandığı görülmüştür⁷⁹.

Olayların ciddi boyutlara ulaşmasına rağmen, idareciler arasında bir fikir birliği yoktur. Her birim elindeki bilgiye göre isyâna yaklaşmış ve ona göre değerlendirmede bulunmuştur. Mesela Bosna Valisi Mehmed Reşid Paşa askerî müdahalenin isyâncılar tarafından istismar edilerek olayların daha da büyüyeceğini, heyecana kapılmış kitlelerin sakinleştirilmesinin önemli olduğunu, Maglay'da durumun sakinleştiğini, diğer yerlerde de aynı

⁷⁶ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:36; Lef:47, varak: 1.

⁷⁷ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:36.

⁷⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:37, 22 Ramazan 1273/16 Mayıs 1857 tarihli İzvornik Kaymakamı Mehmed Nureddin Bey, Meclis-i Kebir Azası Hafız Salih Recai Efendi (Bosna Valisi'nin özel müfettişi) ve Kolağası Mustafa tarafından gönderilen müşterek tahrirat; Lef:54, 9 Haziran 1857 tarihli İzvornik Metropolit tarafından Ortodoks Patriği'ne gönderilen mektubun tercümesi.

⁷⁹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:47, varak: 1-6; Lef:38; Lef:39.

çalışmaların devam ettiğini belirtmiştir. Vali, elindeki kuvvetlerin yeterli olmadığını, bölgedeki kuvvetlerin ya yedek kuvvetler ya da asker kaçaklarından müteşekkil olduğuna dikkat çekmiş, düzenli taburların ise yerlerinden oynatılmasının güvenlik nedeniyle mümkün olmadığını, öncelikle olayların araştırılması için Rumeli Ordusu'ndan Birinci Nizamiye Süvari Alay Kaymakamı Reşid Bey ve kâtibi Vehbi Efendi'nin özel görevle Bosna'ya gönderilmesini istemiştir. Ona göre, ayaklanmanın nedeni, onlarca yıldır çözülmeden birikmiş problemlerdir. Bu problemlerin kaynakları araştırılmalı ve isyân sakinleştikten sonra ıslahat çalışmalarına başlanmalıdır⁸⁰. Valinin düşüncelerinin tersine, İzvornik Sancak Meclisi yaptığı toplantıda idarî olarak yapılan çalışmalarla isyânın yatışmayacağı kararına vararak, sancağa çok acil asker gönderilmesini istemiştir⁸¹.

Bosna Meclis-i Kebiri, 10 Haziran 1857 tarihli toplantısında eyalette meydana gelen olayları tüm teferruatı ile değerlendirmiştir. Meclis, aşağıda belirtilen dört temel hususta oldukça önemli tespitlerde bulunmuş ve isteklerini merkeze bildirmiştir⁸².

1- Olayların nedenleri çeşitli kademelerdeki kamu görevlilerinin kişisel hatalarından kaynaklanmıştır. Sorunun ortadan kaldırılabilmesi için memurlar hata yaptıklarında, sadece onları azletmek yeterli olmamaktadır. Bu nedenle memurlar hataları karşılığında cezalandırılabilirler.

2- Asî temsilcilerinin istediği gibi üçlemenin kaldırılması söz konusu olamaz. Böyle bir durumda Müslümanlar kendilerini haksızlığa uğramış hissedeceklerdir. Ayrıca Hıristiyan nüfus karşısında azınlıkta bulunan Müslümanları incitmek bölgede daha büyük problemlerin meydana gelmesine neden olabilecektir. Her şeyden evvel bir Müslüman-Hıristiyan çatışması gündeme gelebilir. Bu nedenle halkı tahrik eden kimselerin tutuklanmaları için izin verilmelidir.

3- İsyânın Banaluka ve Bihke Sancakları'na da sıçrama ihtimali vardır. Bu nedenle asker sayısı derhal artırılmalıdır.

⁸⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:15, 25 Ramazan 1273/19 Mayıs 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid'in tahrirâtı.

⁸¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:38, 29 Ramazan 1273/17 Mayıs 1857 tarihli İzvornik Sancak Meclisi mazbatası.

⁸² B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:25, 17 Şevval 1273/10 Haziran 1857 tarihli Bosna Meclis-i Kebir mazbatası.

4- İsyanın dış kaynakları ortadan kaldırılmalıdır. Özellikle Sırbistan'ın, halkı isyâna teşvik etmek için gerçekleştirdiği yayınlar oldukça tehlikelidir. Bu yayınların Bosna'ya girmesine engel olunmalıdır.

Bosna Valisi, 30 Haziran 1857 tarihli raporunda, isyânın büyük ölçüde bastırıldığını belirtmiştir. Böylece Haziran sonuna gelindiğinde yerel memurların çabasıyla isyân teşebbüsü kan dökülmeden bastırılmıştır. Ancak, isyânın İzvornik'te başlaması tesadüf değildir. Zira isyâncılar önce Banaluka ve Bihke'de isyân çıkarmak istemişler, fakat oralarda birer tabur asker olduğundan isyân askerî açıdan zayıf olan İzvornik'te patlak vermiştir. Bu nedenle vali bölgede tesis edilen huzurun devamı için iki üç tabur askerin acilen Bosna'ya gönderilmesini istemiştir⁸³.

Temmuz başlarında asilerin şikâyetlerini görüşmek üzere olağanüstü bir geçici mahkeme tesis edilmiştir. Asî temsilcilerinden oluşan 50 kişilik bir grup da davacı olarak bu mahkemeye katılmıştır. Asiler, çiftlik sisteminin ilga edilmesini ve Müslümanların elindeki silahların toplanmasını istemişlerdir⁸⁴. Bu son derece zekice bir istektir. Zira bu istek, tarih boyunca Müslümanları yaşadıkları bölgelerden arındırmanın temelini oluşturmuştur. Müslümanlar silahsızlandırılmışlar, hâlbuki karşısında yer alan kuvvetler her durumda istedikleri kadar silah bulabilmişlerdir. Son Bosna Savaşı'nda da durum değişmemiştir. Sözde, savaşı tarafların tamamına ambargo uygulanmış, ancak Boşnak'lar içecek su bulamazken Sırlar ve Hırvatlar istedikleri kadar silah bulabilmişlerdir. Savaş onbinlerce Boşnağın katledilmesiyle sonuçlanmıştır. İşte bu süreç Bosna'da 1857'lerde başlatılmak istenmiştir. Hıristiyan temsilcilerin istekleri onların nihaî hedeflerini açıkça ele vermiştir.

İsyânın sona erdirilmesine dair eyalet idaresi tarafından yapılan çalışmalar tüm hızıyla sürerken, yabancı misyon şefleri de yavaş yavaş mesele-ye dahil olmaya başlamışlardır. Fransa Konsolosu'nun asilerin avukatlığına soyunmasının ardından, Avusturya Elçisi de, "Bosna'da durumun düzelmemesi halinde Hıristiyanların kendi memleketine iltica edeceğini" iddia ederek, asiler lehine arabuluculuk yapmaya kalkışmıştır. Elçi, asî isteklerinin kabul edilmesi için İstanbul'un, Bosna Valisi'ne baskı yapmasını istemiştir⁸⁵. Bu tavra İngi-

⁸³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:19; *Sadâret-Mektûbi, Meclis-i Valâ Evnâkı*, nr:91/11.

⁸⁴ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:59; Lef:24, 6 Zilhicce 1273/28 Temmuz 1857 tarihli Meclis-i Kebir mazbatası; *Sadâret-Mektûbi, Meclis-i Valâ Evnâkı*, nr:91/11.

⁸⁵ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:52, 4 Ağustos 1857 tarihli Avusturya Sefiri tarafından Mösyö Mayre'ye gönderilen talimatın tercümesi.

liz Konsolusu da katılmıştır. O da İstanbul'a gönderdiği raporda, Bosna'da Hıristiyanların durumlarının düzeltilmesi için merkezin gerekli adımları atmasını talep etmiştir⁸⁶.

1857 Eylül'ünde bölgede gelişen olayları değerlendiren Meclis-i Vâlâ, gelişmelerin fazla büyümeden sona erdirilmesinden dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Ayrıca bölgedeki ıslahatların gerçekleştirilebilmesi için Bosna Valisi'nin talep ettiği üç tabur askerin bölgeye gönderilmesini uygun bulmuştur⁸⁷. Fakat konuyu görüşmek üzere daha sonra toplanan Meclis-i Mahsus, bu askerlere gerek olmadığına karar vermiştir⁸⁸.

2- Banaluka Sancağı'nda Meydana Gelen Olaylar

Banaluka Sancağı'nda Hıristiyan halkın isyânına dair ilk haberler 12 Mayıs 1857'de alınmıştır. Banaluka Sancağı Hıristiyanları da îâne-i askeriye ve üçleme vergisinin fazlalığından şikâyetle isyân etmişlerdir⁸⁹.

9 Haziran'da alınan bilgiye göre, Mayıs sonlarında Banaluka köylerinden Zinçine sakinleri, mültezimleri Hacı Süleyman'dan baskı gördükleri gerekçesi ile 60-70 kişilik bir grupla Brod'daki Avusturya sınırına gelmişler ve Avusturya'dan iltica talebinde bulunmuşlardır. Bu sırada olayı haber alan Derbend Kaza Müdürü Reşid Bey bölgeye gelmiş, nazik tavırları ile köylüleri etkilemiş, köylülerle konuşarak geri dönmelerini sağlamış ve böylece bölgedeki ilk huzursuzluk bu şekilde bertaraf edilmiştir⁹⁰. Banaluka'daki ayaklanmanın fazla büyümeden sona ermesinde, orada bir tabur nizamiye askerinin varlığı etkili olmuştur⁹¹.

3-Hersek Sancağı'nda Meydana Gelen Olaylar

Hersek'in kritik öneminin farkında olan eyalet idaresi, daha İzvornik isyânı sırasında bölgedeki gelişmeleri kontrol altına alabilmek ve sorunları araştırmak üzere geçici bir meclis (Meclis-i Muvakkat) kurmuştur. Meclis, çalışmalarına 7 Eylül 1857'de başlamıştır. Fakat meclis daha kurulur kurulmaz, bölgedeki Rus Konsolosu, Meclis Başkanı Ağâh Efendi hakkındaki hoşnutsuzluğunu içeren bir raporu İstanbul'a göndermiştir. Konsolos, Ağâh

⁸⁶ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:51, tarihsiz İngiltere Sefiri tarafından Sefaret tercümanı Mösyö Moro'ya gönderilen talimat tercümesi.

⁸⁷ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:1, 30 Muharrem 1274/20 Eylül 1857 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası.

⁸⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, 6 Safer 1274/26 Eylül 1857 tarihli arz tezkiresi.

⁸⁹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:35.

⁹⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:47.

⁹¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:19.

Efendi'nin olayları araştırmak yerine, bizzat problemlere konu olan şahıslarla işbirliği içine girerek, Hıristiyan halk aleyhine faaliyetlere giriştiğini iddia etmiştir⁹². Fakat daha sonra bölgede çıkan isyân sırasında en fazla yararlık gösteren idarecilerden biri Ağâh Efendi olacaktır. Doğal olarak böyle işe yarar bir memurun bölgede bulunması Rus Konsolosunu fazlasıyla rahatsız etmiştir.

Hersek'teki isyân hazırlıklarıyla ilgili ilk haber, 8 Aralık 1857'de Rumeli Ordu Komutanı İsmail Hakkı Paşa tarafından merkeze gönderilmiştir. Paşa raporunda; kış ortasına rastlayan "*Savin Dan*" denilen günde Karadağ ve Sırp'ların kendi sınırlarındaki Bosna topraklarına büyük bir saldırı başlatmak üzere karar aldıklarını belirtmiştir. Ancak o, böyle bir saldırıyı pek mümkün görmemiştir. Bununla birlikte, Karadağlılar'ın zaman zaman Hersek'e yönelik saldırılarını göz önüne almış ve Bosna Hersek bölge komutanı Ferik Salih Paşa'yı gizlice uyarmıştır. Paşa, İstanbul'un da bölgedeki Müslümanlara gizli bir irade göndererek, güvenilir Müslüman ileri gelenlerin örgütlenmesini ve herhangi bir saldırı halinde toprakların korunması için topyekûn harekete geçilmesini istemiştir⁹³.

İsmail Paşa'nın raporunun ardından, isyânla ilgili bilgi akışı çok hızlı ve ayrıntılı bir biçimde gelmeye başlamıştır. 11 Aralık'ta, Derbenak ve Piva civarında bazı isyâncıların Piva Müdür Vekili Hamid Ağa'nın oğlu, damadı, beş koruması ve 11 askeri öldürüp kaçtıkları haberi alınmıştır. Olaylar karşısında yerel idarenin tepkisi çok hızlı olmuş, nahiyenin bağlı bulunduğu Gaçka'dan isyâncılar üzerine derhal bir kuvvet gönderilmiştir⁹⁴.

11 Aralık'ta benzer bir saldırı haberi de Trebin'den gelmiştir. Trebin'e bağlı Şuma Nahiyesi'nde bulunan manastır Zupçeli Lofa'ya bağlı 200 eşkiyâ tarafından ele geçirilmiştir. İsyâncılar ilerleyerek Trebin Kalesi'ne yarım saat mesafede Drazin Köyü'ne gelmişler, bölgede köylülerle çıkan çatışma sonucu üç köylü ölmüş, altısı yaralanmıştır. Çatışmada üç de eşkiyâ öldürülmüştür. Faaliyetlerini artıran asiler bu kez 1.000 kişilik bir grupla Benan

⁹² B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:53, 7 Ekim 1857 tarihli Rusya'nın Bosna Konsolosu tarafından gönderilen rapor özetinin tercümesi.

⁹³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:4, 20 Rebiülahir 1274/8 Aralık 1857 tarihli Rumeli Ordusu Komutanı İsmail Paşa'nın tahrirat sureti; Belge 2.

⁹⁴ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:24, 23 Rebiülahir 1274/11 Aralık 1857 tarihli Gaçka Kaza Meclisi mazbatası; Lef:26, 23 Rebiülahir 1274/11 Aralık 1857 tarihli Gaçka Kaza Meclisi mazbata sureti; Lef:23, 24 Rebiülahir 1274/12 Aralık 1857 tarihli Gaçka Kaza Meclisi mazbatası; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 11b.

Nahiyesi'ne saldırmıştır. Ardından Grahovalı Antor 400 kişilik bir isyancı grupla Karadağ sınırını geçerek Zupçe Nahiyesi'ne yönelmiştir⁹⁵.

Yine 11 Aralık tarihli bilgilere göre, 500 kişiyi aşkın Karadağlı bir başka grup Derbenak bölgesindeki sınırdan içeri girmiş ve askerî mevzilere saldırmıştır⁹⁶.

Aynı gün bu kez Sırbistan'da teftiş göreviyle bulunan Kaymakam Mustafa Edib Bey'den başka bir rapor merkeze ulaşmıştır. Rapora göre, 1 Aralık'ta Sırbistan'ın Bosna sınırında yer alan Bolukça kocabaşısının evinde 12.000 deste fişek, 300 tüfek ve 700 taş (misket) ele geçirilmiştir⁹⁷. Olaylardan cesaret alan Gradacac'ın Hıristiyan halkı da silahlanmışlar ve çiftlik sahiplerine ait üçleme hisselerini vermemişler, dahası “*Birkaç gün içinde ne olacağını göreceksiniz*” tarzında sözlerle Müslümanları açıkça tehdit etmeye başlamışlardır⁹⁸.

Gelişmelere adını koyan Hersek Mutasarrıfı Vasıf Paşa ve Hersek Sancak Meclisi olmuştur. Paşa ve meclis üyeleri gelişmeleri “*isyân*” olarak niteleyerek, Derbenak ve Piva Nahiyeleri'ni isyân bölgesi olarak ilan etmişlerdir. Vasıf Paşa kendisine ulaşan Gaçka Meclis raporu üzerine, hemen 11 Aralık gecesi Mostar'da bulunan askerî birlikleri denetlemiştir. Ardından olayların boyutunu anlayabilmek için özel görevli adamları çatışma bölgelerine göndermiştir. Paşa ve meclis üyeleri, isyânın Hersek'in diğer bölgeleri ve Bosna'ya sıçramasını önlemek amacıyla, ellerindeki kuvvetlere ek olarak Saraybosna'dan bir tabur asker istemişlerdir⁹⁹. Paşa'nın isteği Saraybosna'daki yetkililer tarafından uygun bulunmuş ve izin verilmesi için derhal İstanbul'a yazılmıştır¹⁰⁰.

⁹⁵ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:25, 1274/Muhtemelen Aralık 1857 tarihli Trebin Kaza Meclisi mazbatası sureti; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 12a.

⁹⁶ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:31, 23 Rebiülahir 1274/11 Aralık 1857 tarihli Yüzbaşı Yakub Ağa'nın tahrirat sureti; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 12b.

⁹⁷ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:29, 23 Rebiülahir 1274/11 Aralık 1857 tarihli Kaymakam Mustafa Edib Bey'in tahrirat sureti.

⁹⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:32, Tarihsiz Yüzbaşı Yakub Ağa'nın tahriratı.

⁹⁹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:13, 14 24 Rebiülahir 1274/12 Aralık 1857 tarihli Hersek Mutasarrıfı Vasıf Paşa'nın tahrirat suretleri; Lef:15, 16, 25 Rebiülahir 1274/13 Aralık 1857 tarihli Hersek Mutasarrıfı Vasıf Paşa'nın tahrirat suretleri; Lef:21, 25 Rebiülahir 1274/13 Aralık 1857 tarihli Hersek Sancağı Meclis mazbatası; Lef:20, 25 Rebiülahir 1274/13 Aralık 1857 tarihli Hersek Sancağı Meclis mazbatası sureti.

¹⁰⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:8, 27 Rebiülahir 1274/15 Aralık 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid ve Salih Paşa tarafından Hersek Mutasarrıfına yazılan müşterek tahrirat sureti; Lef:10, 27 Rebiülahir 1274/15 Aralık 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid ve Salih Paşa'nın müşterek tahrirat sureti; Lef:9, 28 Rebiülahir 1274/16 Aralık 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid'in tahriratı.

Bosna Eyalet Komutanı Salih Paşa, 15 Aralık'ta Derbenak İsyanı'nın İzvornik Sancağı'nda bulunan Hıristiyanları cesaretlendirdiğini ve yöre reyasının kıpırdanma içine girdiğini belirtmiştir. Ona göre, halk bu cesareti Sırbistan'da yaşayan soydaşlarından almaktadır¹⁰¹.

Bosna Valisi'nin 21 Aralık'ta merkeze gönderdiği rapora göre, isyân yayılmaya başlamıştır. Karadağlılar'ın kışkırtması sonucu, Grahova, Benan ve Zupçe Nahiyeleri de isyâna dahil olmuştur. Doğrudan Karadağ'a bağlı isyâncılar ise Kolaşin-i Bâlâ'ya saldırarak külliyetli miktarda koyun ve sığı- rı gasp etmişler, olaylar sırasında Müslümanlardan yaralananlar olmuştur. Son olaylar karşısında valinin isyân ilk duyulduğundaki heyecanlı tavrından vazgeçtiği ve daha soğukkanlı bir tutum içine girdiği görülmektedir. Vali yaptığı değerlendirmede isyânın hafife alınmaması gerektiğini belirtmiş ve Gaçka Bölgesi'nde 40.000 eli silah tutan Hıristiyan olduğunu, daha önceki arzlarında istediği bir taburun isyânı bastırmaya yetmeyeceğini ifade etmiş; ayaklanmanın tüm eyalete yayılmasını önlemek için Dersaadet Ordusu'ndan en az bir alay askerin vakit kaybedilmeden gönderilmesini istemiştir¹⁰².

21 Aralık tarihli başka bir istihbarata göre, Karadağ Ladikası¹⁰³ 9.000 asker toplayıp bu askerlerle Bosna'ya büyük bir saldırı başlatma hazırlığı içine girmiştir. Ladika, emrindeki birlikleri üçe bölüp, Trebin, Grahova ve Gaçka'ya saldırmak için plan yapmıştır. Askerî harekâta ilave olarak, Zupçe Nahiyesi Voyvodası Luka ve kendi özel muhafızlarının Hersek'te halkı isyâna teşvik için propaganda yapması kararlaştırılmıştır. 26 Aralık'ta, Luka kendisine tevdi edilen görevi yerine getirmek amacıyla, halkı Şuma Manastırı'na toplayarak isyâna zorlamıştır¹⁰⁴.

Asilerin özellikle Gaçka'da faaliyetlerini yoğunlaştırmaları üzerine, 26 Aralık'ta Gaçka Kaza Meclisi'nden çok acil yardım çağrısı alınmıştır. Hersek'e ulaşan bilgiye göre, durum çok kritiktir ve istenilen askerî yardım bölgeye ulaşmadığı için asiler etkinliklerini artırmışlar, halk büyük bir en-

¹⁰¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:28.

¹⁰² B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:12, 4 Cemaziyelevvel 1274/21 Aralık 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid'in tahriratu.

¹⁰³ Ladika veya Vladika, Karadağ'ı idare eden piskopos yöneticilere verilen addır. Karadağ idareci- leri ülkelerinde en yüksek dini ve siyasî makamı. Dini kimliklerinden dolayı evlenemiyorlardı. Yönetim amcandan yeğene geçen bir sistem üzerine kuruluydu. 1851'de Danilo tahta geçince dini ve siyasî otoriteyi birbirinden ayırarak, dini kimliğini reddetmiş, kendini prens ilan ederek bu sisteme bir son vermişti.

¹⁰⁴ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:18, 9 Cemaziyelevvel 1274/26 Aralık 1857 tarihli Hersek Sancağı Mec- lis Azası İbrahim Bey'in müzekkire sureti.

dişe ve korkuya kapılmıştır¹⁰⁵. Yine aynı gün güvenlik kuvvetleri ile asiler arasında ilk çatışma haberleri alınmıştır. Güvenlik kuvvetleri ile asiler arasında Trebin yakınlarında küçük bir çatışma yaşanmıştır. Bu sırada yerel memurlar isyâna müdahale edebilmek için son derece hızlı bir şekilde organize olmuşlar ve ellerindeki her türlü imkânı kullanmışlardır¹⁰⁶. Olayların yayılması ve Karadağ'ın doğrudan işin içine girmesi Hersekli yetkilileri oldukça telaşlandırmıştır. Hersek Sancak Meclisi isyâna karşı koymak için, bir yandan Foça'ya gönderilmek istenen askerî birliğin derhal Mostar'a gönderilmesini talep etmiş, diğer taraftan da muvazzaf askerleri silah altına almaya başlamıştır. Askerî ihtiyaçlar için de çok acil 30.000 kıyye peksimet ve 200 sandık fişek Saraybosna'dan talep edilmiştir¹⁰⁷.

İsyâncıların ne kadar organize oldukları ve eylem planlarını çok öncelerden yaptıkları hareket tarzlarından anlaşılmaktadır. İsyânın başlamasından yaklaşık 20 gün sonra, Yenipazar Sancağı'ndan geçen İstanbul Yolu'nu ele geçirmeye uğraşmışlardır. Ellerindeki kuvvetlerin büyüklüğü ise başka bir tartışma konusudur. İsyânın başından beri Bosna'daki askerî kuvvetlerin bunlarla başa çıkamayacakları ortaya çıkmıştır. Bosna Valiliği 2.500 kişilik muvazzaf askerî silah altına almak için çalışmalarına başlamışsa da, bizzat valinin de ifade ettiği gibi, isyânın bu askerlerle sona erdirilmesi çok güç görülmektedir¹⁰⁸.

Kimi askerî yetkililerin açıkça söylemediği ama ima ettiği gibi, bu bir isyân değil Hersek'in Karadağ tarafından işgal provasının ayak sesleriydi. İsyâncıların emellerine ulaşamamalarının ardında hiç şüphesiz yerel idarecilerin isyâna karşı koymak için verdikleri ani refleks yatmaktadır. Bu refleks ne bundan önceki isyânlarda ne de bu isyândan sonra ortaya çıkacak isyanlarda görülür. Mesela asilerin geçit bölgelerini tutma stratejisini gören Bosnalı yetkililer bunun önüne geçmek için derhal tedbir almışlardır. Bu tedbirlerden biri Vişegrad Köprüsü'nün güvenliğinin sağlanmasıdır¹⁰⁹.

¹⁰⁵ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:17, 9 Cemaziyelevvel 1274/26 Aralık 1857 tarihli Gaçka Kaza Meclis mazbatası sureti.

¹⁰⁶ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:17, 9 Cemaziyelevvel 1274/26 Aralık 1857 tarihli Hersek Sancağı Mutasarrıfı Vasıf Paşa ve Meclis-i Muvakkat Reisi Ağâh Efendi'nin Müşterek tahriratları sureti.

¹⁰⁷ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:17, 9 Cemaziyelevvel 1274/26 Aralık 1857 tarihli Hersek Sancağı Meclis mazbatası sureti.

¹⁰⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:11, 11 Cemaziyelevvel 1274/28 Aralık 1857 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid, Ferik Salih Paşa ve Bosna defterdarı'nın müşterek tahriratları.

¹⁰⁹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:19, 17 Cemaziyelevvel 1274/3 Ocak 1858 tarihli Bosna Askerî Meclis mazbatası; Lef:7, 18 Cemaziyelevvel 1274/4 Ocak 1858 tarihli Rumeli Ordu Komutanı İsmail Hakkı Paşa'nın arz tezkiresi.

Daha önce İşkodra, Tuna, Bulgaristan gibi yerlerin politik atmosferinin nazik olduğunu ileri sürerek bu bölgelerdeki kuvvetlerin isyân bölgesine kaydırılmasına karşı çıkan Rumeli Ordu Komutanı İsmail Hakkı Paşa nihayet Ocak 1858 başında Bosna'daki isyânın boyutlarını anlamış ve kuvvet kaydırılmasına sıcak bakmaya başlamıştır¹¹⁰.

İstanbul'un kuvvet kaydırma konusundaki kararsızlığı isyânın genişlemesinin başka bir nedenidir. Merkez tüm haberlere rağmen 5 Ocak'ta hâlâ bölgeye asker gönderilmesi hususunda tereddüt içerisindeydi. Bosna Valiliği'ne elindeki kuvvetler ve 1.000 muvazzaf askeri silah altına alarak isyâna karşı koyması tavsiyesinde bulunmaktadır¹¹¹. Nihayet 10 Ocak'ta kuvvetlerin gönderilmesine dair ilk işaretler verilmiştir. Fakat yine de Sofya, Tırnova, Vidin ve Rusçuk'ta bulunan kuvvetlerin yer değişikliğine, bölgele rin nazik durumu nedeniyle izin verilmemiştir¹¹².

C- İSYÂNIN GELİŞİMİ ve BASTIRILMASI

1- Askerî Mücadele

a- 1858 Safhası

İsyânın bastırılmasına dair ilk somut adım Vişegrad Köprüsü'nü koruyacak birliklerin hazırlanmasıdır. 4 Ocak'ta askerlerle ilgili ayrıntılı döküm hazırlanarak merkeze gönderilmiştir¹¹³. Böylece isyâna karşı hem siyasî hem de askerî irade harekete geçmiştir. Ocak ayı ortalarında ise Rumeli Ordu Komutanı İsmail Hakkı Paşa'nın talep ettiği iki tabur piyade ile dört bölük süvarinin Bosna'ya gönderilmesine izin verilmiştir¹¹⁴. Bu düzenlemenin ardından mevcut vali Mehmed Reşid Paşa görevden alınarak, yerine "*sert bir tavra sahip*" olarak tanımlanan Mehmed Kânî Paşa vali olarak atanmıştır¹¹⁵.

1- Trebin Harekâtı

İstanbul bürokrasisi kuvvet kaydırma konusunu tartışırken, Bosna Ordu Komutanı Salih Paşa bölgesel tedbirleri almaya başlamıştır. İlk ola-

¹¹⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:6, 18 Cemaziyelevvel 1274/4 Ocak 1858 tarihli Rumeli Ordu Komutanı Müşiri İsmail Hakkı Paşa'nın arz tezkiresi.

¹¹¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:1, 19 Cemaziyelevvel 1274/5 Ocak 1858 tarihli Seraskerlik tezkiresi.

¹¹² B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:2, 24 Cemaziyelevvel 1274/10 Ocak 1858 tarihli Seraskerlik tezkiresi.

¹¹³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, Lef:33, 18 Cemaziyelevvel 1274/4 Ocak 1858 tarihli Askerî Meclis müzek kiresi; Lef:3, 27 Cemaziyelevvel 1274/13 Ocak 1858 tarihli Seraskerlik tezkiresi.

¹¹⁴ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi; Murad Efendi, *a.g.e.*, s.126.

¹¹⁵ Murad Efendi, *a.g.e.*, s.126.

rak Emir-i Ümeradan Hacı Ali Paşa komutasındaki muvazzaf askerleri 15 Ocak'tan itibaren Trebin'e gönderilmiştir. Ayrıca Salih Paşa'nın kendisi de askerî harekâtı daha yakından takip edebilmek için Mostar'a gitmiştir. Paşa, orada bulunan iki dağ topuyla Rumeli Ordusu beşinci şîshane taburunu da Trebin'e sevk etmiştir. Ordunun Trebin'e gelmesiyle, kuşatma altında bulunan kent kurtarılmış ve asiler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Salih Paşa, asileri Zupa Nahiyesi'nde bulunan Preska Boğazı'na kadar kovalamıştır. Ancak elindeki kuvvetler yeterli olmadığından daha ileri gidememiştir. Asileri yok etmekte kararlı olan Paşa, Gaçka'da bulunan Dersaadet Ordusu üçüncü piyade alayı üçüncü taburunun Trebin'e gelmesi için, o kuvvetlerin komutanı Yasin Paşa'ya emir vermiştir. Ancak paşalar arasındaki anlaşmazlık nedeniyle, Yasin Paşa istenilen kuvvetleri Trebin yerine Piva'ya göndermiştir. Yasin Paşa, ancak Salih Paşa'nın tehdit içeren sert emirleri sonrasında Şubat ayı ortalarında Trebin'e gitmiştir. Ancak birlikler geciktiği için istenilen netice alınamamıştır¹¹⁶.

Kışın gelmesiyle isyâncılara destek veren Karadağ birlikleri memleketlerine çekilmiş, reaya ise hareketsizlik içine girmiştir¹¹⁷. Geri çekilmede İngiltere ve Avusturyalı yetkililer etkili olmuştur. Bu iki devlet, Rusya'nın olaylara müdahalesinden çekindiklerinden Karadağ kuvvetlerinin Hersek'i terk etmesi için Karadağ Ladikası Danilo'ya baskı yapmışlardır¹¹⁸. Ancak Bosna Valisi Mehmed Reşid, Meclis-i Muvakkat Başkanı Ağâh Efendi ve Hersek Mutasarrıfı Vasıf Paşa isyânın gerilemesini kış mevsimi nedeniyle bölgedeki sert hava şartlarına bağlamışlar ve durumu geçici olarak değerlendirilmişlerdir¹¹⁹.

u- Podgoriçe Muhârebesi

Gaçka civarında isyânın sona erdiğine dair iyi haberler alınırken, 28 Ocak'ta Podgoriçe Kazası'ndan yeni çatışma haberleri gelmiştir. Karadağ kuvvetlerinin İşboz Kazası'na giden ikmal yollarını kesmesi üzerine,

¹¹⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef.15, 30 Cemaziyevvel 1274/16 Ocak 1858 tarihli Hersek Mutasarrıfı Vasıf Paşa ve Meclis-i Muvakkat Reisi Ağâh Efendi'nin müşterek tahriratları sureti; *İ.D.*, nr:26189, Lef:2, 1 Cemaziyelahir 1274/17 Ocak 1858 tarihli Hersek Mutasarrıfı Vasıf Paşa ve Meclis-i Muvakkat Reisi Ağâh Efendi'nin müşterek tahriratları; Lef:4; Lef:5; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:13a-14a.

¹¹⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef.15; nr:26189, Lef:2; Lef:4; Lef:5.

¹¹⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef.16, 30 Cemaziyevvel 1274/16 Ocak 1858 tarihli Hersek Mutasarrıfı Vasıf Paşa ve Meclis-i Muvakkat Reisi Ağâh Efendi'nin müşterek tahrirat suretleri; nr:26189, Lef:2.

¹¹⁹ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef.13, 11 Cemaziyelahir 1274/27 Ocak 1858 tarihli Bosna Valisi Mehmed Reşid Paşa'nın arz tezkiresi; nr:26189, Lef:2.

Podgoriçeliler'den oluşan 300 kişilik bir kuvvet asilere müdahale etmiş, iyi organize olmuş Karadağlılar karşısında başarı sağlanamamıştır. Bunun üzerine Mirliva Ali Rıza komutasında, beraberinde iki dağ topu bulunan Rumeli Ordusu altıncı şişhane taburu bölgeye sevk edilmiştir. Bu kuvvetler 3.000 kişiden oluşan bir Karadağ kuvveti ile karşılaşmışlardır. Çatışma sonunda Karadağlılar dağıtılmıştır. Böylece isyândaki ilk büyük çatışma asiler hedeflerine ulaşmadan kazanılmıştır. Karadağ Ladikası'nın, "*Müslümanları nerede bulursanız öldürün*" emrini verdikten bir gün sonra bu çatışmanın gerçekleşmesi anlamlıdır¹²⁰.

Podgoriçe Muhârebesi'nin ardından Karadağlılar'ın hazırlıklarına dair yeni bilgiler alınmıştır. İlk bilgiler Karadağ Ladikası'nın çatışmaları yakından izlediğini göstermektedir. Ladika Hersek sınırında bulunan Bilubavlik Köyü'nde bulunan Rürbanik Kilisesi'ne gelerek bir şenliğe katılmış, beraberinde dört top ve tüfekler getirerek asker toplanmasını emretmiştir¹²¹. Podgoriçe'de bulunan Rumeli Ordusu Mirlivalarından Ali Rıza Paşa ise Karadağlılar ve Kuvîç Nahiyesi eşkiyasının yeni bir saldırı hazırlığı içinde olduğu haberini vermiştir¹²². Çatışma ve hazırlıklar devam ederken Karadağlılar, Fransa'dan bir gemi dolusu barut ve silah almışlar, silahlar Yunan bandıralı bir gemi ile Bar Limanı'na getirilmiş, fakat Bar Kaza müdürü silahların sevkiyatına izin vermemiştir¹²³.

Gelişmeler üzerine, Rumeli Ordu Komutanı İsmail Hakkı Paşa merkezden yeni birlikler talep etmek zorunda kalmıştır. Paşa, 9 Şubat'ta ilk kez Karadağ'a askerî bir harekât seçeneğini de gündemine almış ve merkezin bu konudaki düşüncesinin ne olduğunu sormuştur¹²⁴. O ilgili raporunda idarî konulara da değinmiş; Mehmed Kâni Paşa'nın valiliğinin problemliliğini ileri sürerek, Prizren Mutasarrıfı Akif Paşa'nın vali¹²⁵, Bosna Komuta-

¹²⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef.14, 12 Cemaziyelahir 1274/28 Ocak 1858 tarihli Podgoriça Kaza Meclis mazbatası; Lef:10, 15 Cemaziyelahir 1274/31 Ocak 1858 tarihli Mirliva Ali Rıza'nın arz tezkiresi.

¹²¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef.11, 15 Cemaziyelahir 1274/31 Ocak 1858 tarihli İşboz Kaza Müdürü Süleyman Ağa'nın tahrirat sureti.

¹²² B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef.10, 15 Cemaziyelahir 1274/31 Ocak 1858 tarihli Mirliva Ali Rıza'nın arz tezkiresi.

¹²³ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef:9,17 Cemaziyelahir 1274/2 Şubat 1858 tarihli İşkodra Ordu Komutanı Ferik Mustafa Paşa'nın arz tezkiresi.

¹²⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef:5,7-8, 24 Cemaziyelahir 1274/9 Şubat 1858 tarihli İsmail Hakkı Paşa'nın tahriratları.

¹²⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef:6, 24 Cemaziyelahir 1274/9 Şubat 1858 tarihli İsmail Hakkı Paşa'nın tahrirati.

nı Salih Paşa'nın Trebin harekâtındaki başarısızlığından dolayı görevden alınarak yerine Ferik Hüseyin Daîmî Paşa'nın atanmasını istemiştir¹²⁶. Ancak, İstanbul Karadağ'a askerî harekât yapılması düşüncesinin çok gereksiz olduğunu, sert bir üslûpla Paşa'ya bildirmiştir. Hükümet açıkça olayların büyümesinden çekinmekte, istenilen birliklerin gönderilmesinin ve görev değişikliklerinin yeterli olacağını düşünmektedir. Paşa'nın istediği görev değişiklikleri kabul edilmiştir¹²⁷.

III- Mehmed Kânî Paşa'nın Göreve Başlaması

Hükümet Bosna'ya sevketmeyi düşündüğü birlikleri yeni vali Mehmet Kani Paşa ile birlikte Bosna'ya göndermiştir. Kânî Paşa ile birlikte, Dersaâdet Ordusu piyade altıncı alayının üç taburuyla, altıncı şîşhaneci taburu Bosna'ya gönderilmiştir. İlgili birlikler 1858 Nisan ayı başında Bosna'ya ulaşmışlardır¹²⁸. Karal, Paşa'nın askerî kuvvetlerle bölgeye gitmesini Karadağ'la savaş haline geçme olarak yorumlamıştır¹²⁹. Fakat İstanbul'un böyle bir niyetinin olmadığı, Kânî Paşa ile birlikte gönderilen fermanlardan ve hızla yürütülen sosyal düzenlemelerden bellidir. 4 Mart 1858 tarihli talimata göre, isyânla mücadelenin aşağıdaki şekilde yapılması Kânî Paşa'dan istenmiştir¹³⁰:

1- Askerî mücadele oldukça dikkatli yürütülecektir. Askerî tedbirlerin tüm Hıristiyanlar için geçerli olduğu görüntüsü verilmesinden kaçınılacak¹³¹, isyâna karışmayan bölgelerin halkına dokunulmayacaktır.

2- Başbozuk askerinin kullanılmasında birçok fenalıklar görülmüştür. Yerli muvazzaf asker kullanımı da Müslüman ve Hıristiyan halk arasında düşmanlıklara yol açtığından, çok gerekli olmadıkça bu askerler kullanılmayacaktır. Bunların yerine düzenli askerî birlikler kullanılacaktır.

3- İsyâna çıktığı bölgede derhal müdahale edilecek, başka bölgelere sıçraması önlenecektir.

¹²⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, Lef:4, 24 Cemaziyelahir 1274/9 Şubat 1858 tarihli İsmail Hakkı Paşa'nın tahriratı; Lef:1, 2 Receb 1274/16 Şubat 1858 tarihli Seraskerlik tezkiresi.

¹²⁷ B.O.A., *İ.D.*, nr:26272, 7 Receb 1274/21 Şubat 1858 tarihli arz tezkiresi; 8 Receb 1274/22 Şubat 1858 tarihli irade.

¹²⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:1; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 15a; Belge 4-5.

¹²⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.74.

¹³⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:1; Belge 4-5.

¹³¹ İstanbul'un bu konuda ne kadar haklı olduğu isyân sırasında Avrupa'da yayınlanan gazetelerden anlaşılmaktadır. Gazetelerde her hangi bir olay olmayan yerlerde dahi katliam yapılmış gibi sahte haberlere yer verilmiş, politikacılar Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki küçük bir kavgayı dahi uluslararası soruna dönüştürmüşlerdir. Bakınız, Murad Efendi, *a.g.e.*, s.140-141.

4- Yağmalama hareketlerinin önüne geçilecektir.

5- Çocuk, kız ve kadınlara dokunulmayacaktır.

6- Sağ yakalananların idam edilmemesi, çatışmada ölenlerin kafalarının kesilmemesine dikkat edilecektir¹³².

7- Asilerin Karadağlılar ile birlikte hareket etmeleri halinde, çıkacak çatışmada isyâncılar Karadağ sınırına kadar sürülecek, Karadağ sınırından öteye geçilmeyecektir.

Karadağ kuvvetleri, bölgede hava şartlarındaki iyileşmeyle beraber Nisan sonlarından itibaren Hersek'e saldırılarını sıklaştırmışlardır. Güçlerini tazeleyen ve sınıra gerekli cephane sevkıyatını yapan Karadağlılar açıkça, Hersek'in kendilerine ait olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Böylece isyân yeni bir safhaya girmiştir. Daha önce sözde yerel nedenlerden, yerel halk tarafından başlatılan huzursuzlukların gerçek nedeni aleni bir biçimde ortaya çıkmıştır. İsyân bu safhadan itibaren Hersek Hıristiyanları ve Karadağ'ın oluşturduğu müttefik bloğu ile Osmanlı Devleti'nin çatışmasına dönüşmüştür. Bu haliyle bir isyân değil Osmanlı-Karadağ Savaşı'dır. Ancak, Karadağ Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir eyalet olduğundan, Osmanlı yetkilileri bölgedeki çatışmaları resmî kayıtlarda "isyân" olarak nitelermeye devam etmişlerdir. Silahlı çatışmanın kaçınılmaz olması, İstanbul'da endişeye izlenmiştir¹³³.

Nisan başında Mostar'a gelerek komutayı ele alan yeni komutan Hüseyin Daîmî Paşa ilk olarak ordunun erzak problemini halletmek üzere, Mostar'da bir komisyon kurmuş ve komisyonun başına Mostar'da kurulan Meclis-i Muvakkat Reisi Agah Efendi'yi getirmiştir. Paşa daha sonra Bileke'ye gitmiştir. Emrindeki kuvvetlerle 15 Nisan'a kadar Bileke'de konaklayan Hüseyin Daîmî Paşa, bu tarihten itibaren Grahova'ya gitmek üzere

¹³² Kafa kesme, daha ziyade Karadağlılar'ın sıkça başvurduğu bir yöntemdi. Osmanlı hükümeti bu emir ile intikam amaçlı münferit hadiselerin önüne geçmeyi hedeflemiştir. XIX. yüzyılın ortalarına değin Karadağlılar hayatlarını tehlikeye atma pahasına da olsa, savaşta öldürdükleri ya da yaraladıkları düşmanlarının başarılarını kesiyor ve kahramanlıklarının bir göstergesi olarak saklıyorlardı. Baş kesmek toplumda itibar kazanma vesilesiydi. Bir zafer ya da mağlubiyetin büyüklüğü kesilmiş başlarla ölçülme-
teydi. Bir kişinin büyük kahraman olarak kabul edilmesine kanıt olarak kestiği başlar gösterilmektedir. Soya dayalı bir hiyerarşinin bulunduğu Karadağ toplumunda bu gelenek, toplumsal bir prestij sağlıyordu. Ayrıntılı bilgi için bakınız, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:4b; Jezernik, a.g.e., s.143-173; Safet Bancoviç, "Müslümanlar'ın Karadağ'dan 19. Yüzyıldaki Göçü", *Muhacirlerin İzinde. Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Ankara 2003, s.16.

¹³³ B.O.A., *İ.D.*, nr:26323, 25 Ramazan 1274/9 Mayıs 1858 tarihli arz tezkiresi.

hazırlıklara başlamıştır. 20 Nisan'da İstanbul'dan alınan emirler gereğince, Dersaadet Ordusu altıncı şışhane ve altıncı alayının birinci ve üçüncü taburlarıyla, Rumeli Ordusu beşinci şışhaneci ve beşinci alayının ikinci taburundan dört bölük, sekiz topla birlikte Grahova'ya gitmek üzere Bileke'den ayrılmıştır. Yol güzergâhında birkaç mahalde asilerle küçük çatışmalar yaşanmış, fakat ordunun ilerleyişi durdurulamamıştır. Nihayet Grahova yakınlarında Grahoviçe'de karargâh kurulmuştur. Karargâh taş duvarlar ve metrislerle tahkim edilmiştir¹³⁴.

iv- Nikşik Harekât

İsyân başladığı andan itibaren en zor durumda kalan yerlerden biri Nikşik olmuştur. Nikşik konumu itibariyle, Karadağ sınırına çok yakın olduğundan, eşkiyâ tarafından ablukaya alınmıştı. Nikşik çevresindeki ablukayı kaldırmak üzere, Yasin Paşa komutasında bir birlik 7 Mayıs'ta bölgeye sevk edilmiştir. Yoğun yağmur altında yapılan sevkıyat, herhangi bir zayıt verilmeden başarılmış ve 9 Mayıs'ta Nikşik'e girilmiştir. İlk olarak Nikşik çevresinde isyâna destek veren köylerin kontrolüne girilmiş, fakat bu iş başarılamamıştır. Bu sırada Grahova'da işleri biten Karadağ kuvvetleri dikkatlerini Nikşik'e çevirmişler ve Nikşik yeniden ablukaya alınmıştır. Nikşik'in ablukaya alınmasıyla erzak sıkıntısı başlamıştır. Grahova mağlubiyetinin etkisini yeni yeni üzerinden atan yetkililer, önce Hersek'te düzeni tesis etmişler, ardından Mayıs sonunda nihayet Nikşik'e taze birliklerle, erzak ikmali yapabilmişlerdir. Destek birliklerinin gelmesiyle Nikşik etrafındaki abluka yarılmış ve hayat normale dönmüştür. Bu sırada çok önemli bir değişiklik yapılmıştır. Hüseyin Daîmî Paşa İstanbul'a çekilmiş, yerine Ferik Salim Paşa atanmıştır¹³⁵.

v- Grahova Savaşı

Bosna'daki Osmanlı birlikleri Grahova'da Karadağ kuvvetleri ile büyük bir savaş yapmışlar ve bu savaşı taktik hatalar nedeniyle kaybetmişlerdir. Grahova'daki Osmanlı birlikleri ile Karadağ kuvvetlerinin ilk karşılaşması 11 Mayıs'ta gerçekleşmiştir. 11 Mayıs'ta Ladika Danilo'nun kardeşi Mirko Petrović komutasında 15.000 kişiden oluşan Karadağlılar ve asiler, ani bir hamle ile Osmanlı kuvvetlerine saldırmışlardır. 14 saat süren mücadele sonucu herhangi bir başarı kazanamadan geri çekilmişlerdir. Daha sonra

¹³⁴ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:14b.

¹³⁵ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:16a-18a.

Mirko, Türk kampına yiyecek taşıyan katarlara saldırarak kampın iâşe ve ikmalini kesmiştir. İkmal katarlarının Karadağlılar'ın eline geçmesi Grahova yenilgisine giden yolu açmıştır. İkmalle görevli askerlerin dudak ve burunların kesilmesi, cesetlerin parçalanması gibi korkunç muameleler, karargâhta bulunan askerlerin morallerini bozmuştur. Moral bozukluğuna iâşe sıkıntısı eklenince, Hüseyin Daîmî Paşa Karadağ Ladikası Danilo'nun özel sekreteri Delarue ile bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Anlaşmaya göre; Grahova boşaltılacak, buna karşı Osmanlı askerlerinin Klobuk Kalesi'ne çekilmelerine izin verilecekti. 12 Mayıs'ta çekiliş başladıktan kısa bir süre sonra, Klobuk'a giden dağ geçitlerinin ortasında Karadağlılar Osmanlı kuvvetlerine saldırmışlardır. Çaresiz biçimde pusuya düşen askerlerin neredeyse tamamı, kendilerini savunmaya fırsat bulamadan katledilmişlerdir. Hüseyin Daîmî Paşa sonuna kadar çarpışmış ve en son kendisi olmak üzere Trebin Kalesi'ne çekilmiştir. Çarpışmalarda Liva Abdülkerim Paşa, üç binbaşı ve Osmanlı kaynaklarına göre 1.500'den fazla, tarafsız kaynaklara göre 3.000'e yakın asker şehit olmuştur. Kimi Karadağ kaynaklarında Osmanlı kayıpları abartılarak, 6.000 kişinin öldürüldüğü bilgisi dahi yer almaktadır. Askerlerden geriye kalan çok azı ise, korkunç işkencelere maruz kalmışlardır. O gece Trebin'e karşı bir saldırı beklenirken, Mostar'dan yardıma gelen üç bölük asker sayesinde Karadağlılar daha fazla ilerleyememişlerdir¹³⁶.

Karadağlılar bir kez daha vahşiliklerini sergilemişler, ölümler dahil Müslüman askerlere aklın alamayacağı işkencelerde bulunmuşlardır. Geleneksel uygulamaları olan baş kesmenin yanında, sağ kalan askerlerin burun ve üst dudaklarını kesmişler, alın derilerini yüzmüşlerdir¹³⁷. Bu nedenle bu askerler halkta infial yaratmasın diye memleketlerine dahi gönderilememiştir. Dönemin Sadrazamı Âli Paşa karşı karşıya kalınan vahşet karşısında isyân etmekten başka bir şey yapamamıştır. O Grahova Savaşı hakkında şunları söyleme gereğini hissetmiştir¹³⁸, “*Grahova vakayı mükedderesinden sonra ötede beride Dağlıların eline düşen neferat-ı askeriyemiz hakkında icra olunmuş gaddarlıkların şu biçarelerin üzerinde bir eser-i daimisi kalmıştır ve giriftar oldukları işkencelerden tahlis-i can edebilenler Çanakkale'de hastahanelerde bulunup, biçarelerin azaları o derece suret-i menfurede katı cüda kılınmıştır ki, bunları Dersaadet'e celbetmiye veyahut*

¹³⁶ Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi, varak:14b-15b; Murad Efendi, a.g.e., s.141-144; Danişmend, a.g.e., s.188; Darkot, a.g.m. (Adı geçen makale), s.226; Roberts, a.g.e., s.226-227; Dervla Murphy, *Through The Embers of Chaos. Balkan Journeys*, London 2003, s.314.

¹³⁷ Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi, varak:15b.

¹³⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.75.

memleketlerine göndermeye cesaret edemiyoruz. Bir de Millet-i İslâmiye aleyhinde yazılan kaffe-i müfteriyatı kemal-i memnuniyetle kabul eden ve Türkler tarafından katli nefis vukuuna külli yevm havadis ihtira eyliyen gazetelerin mürettepleri kimler ise birtakım harekât-ı vahşiyane aleyhine bir kelime takbih bulamadıkları bir esef-i azim ile müşahade olunmaktadır.”

Savaş sonrasında Karadağ'a doğrudan destek veren tek ülke yine Fransa olmuştur. Fransa, Grahova yenilgisi sonrasında artan kargaşayı sona erdirmek amacıyla Avusturya'nın Karadağ'a müdahale edebileceğini düşündüğünden, iki savaş gemisini Karadağ'a destek amacıyla Adriyatik Denizi'ne göndermiştir. Bununla da yetinmeyerek Karadağ'a en az Rusya kadar destek verdiğini ilan etmekte de bir sakınca görmemiştir. Fransa açık desteğini Kolaşın katliamı sonrasında da devam ettirmiştir¹³⁹.

Osmanlı kuvvetlerinin Grahova Savaşı'nı¹⁴⁰ kaybetmeleri isyânın dönüm noktasını oluşturur. Çünkü, bu tarihten sonra savunmasız kalan Hersek toprakları, Karadağ saldırılarına açık hale gelmiştir.

vi- Koryaniçe Saldırısı

Grahova galibiyeti ile şımaran Karadağlılar, savunmasız kalan Müslüman köylerine saldırmışlardır. Karadağlılar'ın kitlesel katliam politikasına maruz kalan yerlerden biri de Klobuk Kalesi yakınlarındaki Koryaniçe köyü olmuştur. Köyü yağma eden, evleri yakan, sivilleri katleden Karadağlılar, özellikle kadın ve çocukları korkunç işkencelerle öldürmüşlerdir. Ortaya çıkan manzara karşısında, saldırıdan kurtulabilen tüm Müslümanlar evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bölge halkı İstolçe ve Lubin'e yerleştirilmişlerdir¹⁴¹.

vii- Bihke Olayları

13 Temmuz 1858'de Bihke Sancağı'nda Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında kanlı çatışmalar meydana gelmiştir. Hıristiyanların Eski Meydan'da Müslümanlara saldırması sonucu, pazar yeri yakınlarında şiddetli bir çatışma meydana gelmiştir. Çatışmada 150 Hıristiyan ile bir o kadar da Müslüman hayatını kaybetmiştir. Benzer bir saldırı Krupa ve Novi'de de gerçekleştirilmek isteyen asiler Müslümanları kuşatmıştır. Ancak, Müslümanların

¹³⁹ Danişmend, *a.g.e.*, s.188, 201; Roberts, *a.g.e.*, s.228; Murphy, *a.g.e.*, s.314.

¹⁴⁰ Grahova Savaşı, Karadağ halk edebiyatında bağımsızlıklarının ve kahramanlıklarının nişanesi olarak kutsanmıştır. Bakınız, Murad Efendi, *a.g.e.*, s.143.

¹⁴¹ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:15b.

kendilerini savunmak için silahlanması, isyancıların çabasını boşa çıkartmıştır. Bölgede savunmasız kalan Müslümanların silahlanması, İstanbul'un isyânın başından beri korktuğu Müslüman-Hıristiyan çatışmasını gündeme getirmiştir¹⁴². Bihke'deki olayların birkaç noktada birden patlak vermesi, olayların planlanmış olduğunu göstermektedir. Bihke'deki taktiğin Koryaniçe ile aynı olduğu açıktır. Zira, Müslümanlar katliamlarla korkutulmuş yerlerinden göçe zorlanmışlardır. Aynı taktik Kolaşin'de de denenmiştir. Bunca olay sonrasında dahi isyancıların hâlâ hükümete karşı olmadıkları, asıl hedeflerinin mültezimler ve beyler olduğunu açıklamaları çok manidardır¹⁴³. Bu ifadeler, Bosna Hersekli isyancıların ilk Sırp İsyanı'ndaki taktikle yollarına devam ettiklerinin en güzel göstergesidir. Bihke'de çatışmalar devam ederken, Avusturya'nın Bosna Konsolosu'nun Banaluka'daki ajanı Millenković gönderdiği raporda, ayaklanmanın temelinde milliyetçi veya politik düşünceler olmadığını vurgulama gereği hissetmiş, yapılanları hükümetine masum göstermek için reyanın kendilerine yapılan baskı ve haksızlıklar nedeniyle ayaklandığını yazmıştır¹⁴⁴. Olaylar Kânî Paşa'nın Bihke'ye gitmesiyle son bulmuştur. Avusturya Konsolosu Rössler, Kânî Paşa'nın Bihke'ye gitmesiyle isyanın durmasını, Paşa'nın beraberindeki askerî kuvvetlere değil de, asilerin devletle bir problemleri olmamasına bağlamıştır¹⁴⁵. Ancak tüm bu iddiaların İstanbul'u yanıltmaya yönelik adımlar olduğu, 29 Temmuz 1858 tarihinde Kostayniçe'de çıkan isyandan anlaşılmaktadır. Böylece Avusturyalı görevliler kendi raporlarıyla kendi iddialarını yalanlamışlardır. Avusturyalı yetkililer, tam da Bihke Kaymakamı, Hıristiyan tüccarlar, ileri gelen din adamlarından oluşan bir teftiş heyeti olayları yatıştırmak için köy köy dolaşp, yolsuzlukların ve haksızlıkların önüne geçmek için çalışmalara başlamışken, Kostayniçe'de baş gösteren çatışmalara "güya" bir anlam veremediğini ifade etmişlerdir¹⁴⁶.

vıı- Kolaşin Katliamı

Grahova Savaşı'nda merkezden gelen kuvvetleri kaybeden Türkler, bölgedeki askerî üstünlüklerini yitirmişlerdir. Her bölge elindeki kuvve-

¹⁴² 13 Temmuz 1858 tarihli Avusturya Konsolosu Rössler'in raporu. Gavranović, *a.g.e.*, s.146-149.

¹⁴³ 13 Temmuz 1858 tarihli Avusturya Konsolosu Rössler'in raporu. Gavranović, *a.g.e.*, s.147.

¹⁴⁴ 16 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu'nun Banaluka'daki ajanı Millenković'in gönderdiği rapor. Gavranović, *a.g.e.*, s.152-153.

¹⁴⁵ 24 Temmuz 1858 tarihli Avusturya Konsolosu Rössler'in raporu. Gavranović, *a.g.e.*, s.153-155.

¹⁴⁶ 29 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu'nun Banaluka'daki ajanı Millenković'in gönderdiği rapor. Gavranović, *a.g.e.*, s.157-161.

ti kendini savunmak üzere kullanmayı düşündüğünden, başka bölgelerin yardımına gidilememiştir. Bu durum askeri açıdan zayıf bölgeleri Karadağ saldırısına açık hale getirmiştir. Saldırıya maruz kalan yerlerden biri de Kolaşin'dir. Saldırı, isyânın en trajik anını oluşturur. 28 Temmuz 1858'de kalabalık bir eşkiyâ güruhu tarafından, her türlü insanlık kaidesi hiçe sayılarak yapılmıştır. Saldırıda, Sinyayevine, Lipovo, Trebalyevo ve Ştitaritsa köyleri ateşe verilmiş, Kolaşin'in merkezinde birkaç yüz sivil katledilmiş, 200 çocuk ve kadın esir olarak Karadağ'a götürülmüştür. Avusturya kaynaklarına göre, bu saldırıda 1.000'den fazla kişi katledilmiş, Kolaşin tam bir harabeye dönmüştür. Karadağlılar bu savaşta sadece 1.000 kişinin kafasını kestiklerini iddia etmişlerdir. Başka bir Karadağlı görgü tanığı Vuk Popoviç de, Kolaşin saldırısını şöyle tanımlamıştır: “..tüm evler yıkıldı, teslim olmak istemeyen 1.000 civarında insan evleriyle birlikte kül oldu, bir o kadar kişi de tutsak edildi ya da öldürüldü.”. Konuyla ilgili iddialar doğru kabul edilirse, 2-3.000 kişinin katledildiği ortaya çıkmaktadır. Bu sayı, hemen hemen Kolaşin şehir merkezinin tamamı demektir. Zira, kazanın o tarihteki toplam nüfusu yaklaşık 7.000 civarındaydı. Görüldüğü gibi Kolaşin'deki katliam, insanlık sınırlarını zorlayacak boyutlara ulaşmıştır¹⁴⁷. Hayri Kolaşinli'ye göre, Karadağlıların Kolaşin'i hedef olarak seçmelerinin temel nedeni, Ömer Paşa'nın 1852'de bölgedeki düzenlemelerine dayanmaktadır. Paşa'nın Karadağ kabilelerin cezalandırılması ve kimi icraatları ile Müslümanlar ve Ortodokslar arasındaki düşmanlığı körüklemesi, bu saldırıya zemin hazırlamıştır, o dönemde yapılan politik yanlışların diyeti 1858'de Kolaşin halkına ödetilmiştir¹⁴⁸.

Tüm bu vahşete rağmen yerel direniş çökertilememiş, saha hâkimiyeti sağlanamadığından Kolaşin Karadağlılar tarafından işgal edilememiştir. Bunun üzerine Karadağ saldırısı tam bir yağma hareketine dönüşmüştür. Kolaşin'de yapılan katliam o kadar korkunç olmuştur ki, Karadağ'ın koruyucusu ülkeler tarafından dahi hoş karşılanmamıştır. Gelişmeler karşısında Ladika Danilo bu saldırıdan haberdar olmadığını açıklamış ve yağmacıların aldıkları her şeyi geri vereceği taahhüdünde bulunmuştur¹⁴⁹.

ix- İZVORNIK ÇATIŞMALARI

Esas amaçları yarıcılık yaptıkları toprakları elde edebilmek ve mümkünse Osmanlı yönetiminden çıkmak olan İzvornik Hıristiyanları, bölgede

¹⁴⁷ Bancoviç, *a.g.m.*, s.18; Roberts, *a.g.e.*, s.228; Jezernik, *a.g.e.*, s.148.

¹⁴⁸ Hayri Kolaşinli, “Boşnaklar'ın Kolaşin'den Göçü”, *Muhacirlerin İzinde. Boşnakların Trajik Göç Tarihi*nden Kesitler, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Ankara 2003, s.99; Murphy, *a.g.e.*, s.307.

¹⁴⁹ Bancoviç, *a.g.m.*, s.18; Roberts, *a.g.e.*, s.228.

kargaşayı başlatan ve iki yıla yakın zamandır körükleyen kitlelerdi. Ancak, Karadağ'ın Hersek'te çıkardığı meseleleri halletmeye ağırlık veren hükümet, isyânın çıkmasına zemin hazırlayan İzvornik Hıristiyanlarını bir süre göz ardı etmiştir. Boşluğu değerlendiren İzvornik reayası 1858 Sonbaharında açıkça isyâna başlamış, Obudefça, Zelena ve Tırbava mevkilerinde silahlı çatışmalar meydana gelmiştir¹⁵⁰.

İzvornik'teki ilk mücadele 8 Ekim 1858'de Gradacac'da meydana gelmiştir. Ortodoks Papazlar komutasında iki üç bin kişiden müteşekkil isyâncı grupla Obudefça (Avusturya kayıtlarında Obudegevas) mevkiinde bir çatışma yaşanmıştır¹⁵¹. Asiler, kaza müdürüne bağlı iki üç yüz kişilik Müslüman Boşnaklarla savaşmışlar ve yenilerek Pusovina bölgesine kaçmak zorunda kalmışlardır. Askerlerin yanında, özellikle Brečka ve Kale Kazaları Boşnak gönüllüleri bu savaşta büyük özveri ile hareket etmişlerdir. Savaş sonrasında, kaçan isyâncılar Müslüman askerler tarafından takip edilmişlerdir. 80 kadar isyâncı, komutanları Papaz Pruto ile birlikte Avusturya'ya sığınarak canlarını zor kurtarmışlardır. Ancak bazı bölgelerde direniş devam etmiştir. Mesela, Derbenak Papazı köyünde siper kazmış ve silahlarını muhtemel bir çatışma için hazırlamıştır. Aynı anda dağınık halde bulunan eşkıyâ güruhu, Müslüman köylerini tehdide başlamış, bu nedenle Müslümanlar silahlanarak kendilerini korumak üzere harekete geçmişlerdir¹⁵².

Kânî Paşa isyânın daha fazla büyümesini engellemek amacıyla, 14 Ekim'de Müslüman halktan oluşan birliklerle bölgeye hareket etmiştir. Fakat Akif Paşa'nın Bosna'ya kendi yerine vali atanmasından dolayı, harekete geçip geçmemekte tereddüt yaşamıştır. Bu nedenle İstanbul'a gönderdiği telgrafta, "İzvornik İsyânı gereği gibi büyümüş ve halef paşanın vürûdundan haber alınamamış olduğundan, bugün kendim ol tarafa.." cümlesini yazma gereği duymuştur¹⁵³.

Obudefça'nın ardından dağılan asilerle yer yer çatışmalar devam etmiştir. 12 Ekim'de Biyelina Kazası kırsalında küçük bir çatışma daha yaşanmıştır. Dağılan asiler teslim olmayı reddetmişler, asî liderlerinden Biyelina

¹⁵⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:1, 12 Rebiülevvel 1275/20 Ekim 1858 tarihli Bosna Valisi Mehmed Kânî Paşa tarafından gönderilen tahrirat; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:18a-18b; Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, C.II, Ankara 1940, s.68.

¹⁵¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:552, Lef:4, 12 Teşrinievvel 1858 tarihli Kont Bol'dan Avusturya Maslahatgüzârı Kont Ludolfo'ya gelen telgraf tercümesi; Belge 13.

¹⁵² B.O.A., *İ.D.*, nr: 27520, nr:19, 5 Rebiülevvel 1275/13 Ekim 1858 tarihli Gradacac teftiş memuru Hüseyin Efendi'nin tahriratu.

¹⁵³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:552, Lef:1, 14 Teşrinievvel 1858/14 Ekim 1858 tarihli Kânî Paşa'dan gelen telgraf; Lef:3, 7 Rebiülevvel 1275/15 Ekim 1858 tarihli Kânî Paşa'dan gelen telgraf.

Kazası'na bağlı Nutnuca Köyü'nden Şakovik adlı bir kişi, iki Papaz ve on kişi köy köy dolaşarak halkı isyân için tahrike devam etmişler. Bunun üzerine asileri ele geçirmek için yapılan operasyonlar sonuç vermemiş, asiler bir türlü yakalanamamıştır¹⁵⁴.

14 Ekim 1858'de Gradacac kırsalında bir çatışma daha meydana gelmiştir. Gradacac ve Gradçaniça Hıristiyanları'ndan oluşan birkaç bin kişilik isyâncı grup Tırbava (ترباوه-تربوه) Dağı'nda toplanıp siper kazmış, üzerlerine gönderilmesi muhtemel kuvvetlerle savaşmak üzere hazırlanmışlardır. Bu haberin Gradacac'da duyulması üzerine, derhal harekete geçilmiş, Gradacac bölge komutanı Miralay Mehmed Bey ve Yüzbaşı İsmail Ağa komutasında bölgede bulunan süvari ve başıbozuklardan oluşan kuvvetler asî grubunun etrafını sarmıştır. Asilere teslim ol çağrısında bulunulmuş, ancak asiler teslim çağrısına ateşle karşılık vermişlerdir. Çıkan çatışmada isyâncıların komutanı Osican Papazı ve oğlu hayatını kaybetmiş, diğer asî komutan Viranyak Papazı Hacı Petkonik ise kaçarak hayatını zor kurtarmıştır. Komutanlarından yoksun kalan asiler dağılmışlardır. Askerlerden üç nefer şehit olmuş, üç nefer ise yaralanmıştır. Hükümet, asî liderlerinden Hacı Petkonik'in yakalanabilmesi için 5.000 kuruş ödül koymuş, Pruto'nun iadesi için de Avusturya makamlarına müracaatta bulunmuştur¹⁵⁵.

İzvornik Sancağı'nda birden bire alevlenen ve Müslümanlara yönelen şiddet dalgası, 1857'den beri hükümetin direktiflerine uyararak sessiz kalan Müslüman kitlelerin sabrını taşırılmıştır. Müslümanlar silahlanarak bir araya gelmişler, kendilerini savunmak ve dahası herhangi bir isyânda asilere müdahale etmek için hazırlanmışlardır. Müslümanların da işe karışması, isyân başladığından beri İstanbul'un çekindiği görüntünün, yani bölgedeki karışıklıkların Müslüman-Hıristiyan çatışması görünümünü arz etmesine yol açmıştır. Bu endişenin en yoğun yaşandığı yerlerden biri Biyelina olmuştur. Biyelina'da Müslüman halk silahlanarak sokaklara dökülmüş, kargaşa tüm

¹⁵⁴ B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:3, 7 Rebiülevvel 1275/15 Ekim 1858 tarihli Biyelina Süvari Komutanı Reşid Bey'in tahrirâtı.

¹⁵⁵ B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:11, tarihsiz ve imzasız tahrirat (Muhtemelen Gradacac Kaza Müdürü Arif Ağa'nın 6 Rebiülevvel 1275/14 Ekim 1858 tarihli tahrirâtı); Lef:10, 7 Rebiülevvel 1275/15 Ekim 1858 tarihli İzvornik Kaza Meclis mazbatası; Lef:14-15, 9 Rebiülevvel 1275/17 Ekim 1858 tarihli Gradacac Ordu Komutanı Miralay Mehmed Bey'den gelen tahriratlar; Lef:16, 10 Rebiülevvel 1275/18 Ekim 1858 tarihli Gradçaniça Kaza Müdürü Arif Ağa'nın tahrirâtı; Lef:12, 11 Rebiülevvel 1275/19 Ekim 1858 tarihli İzvornik Kaymakamı'nın tahrirâtı; Lef:8, 12 Rebiülevvel 1275/20 Ekim 1858 tarihli İzvornik Kaymakamı'nın tahrirâtı; Belge 11-12.

şehre yayılmıştır. Ancak, Biyelina'daki olaylar fazla büyümeden yatıştırılmıştır¹⁵⁶.

Çatışmalar karşısında bölgedeki yerel idareciler, tıpkı isyân ilk başladığı andaki dinamizmle harekete geçmişler, köy köy bölge halkını teskin ve devlet tarafına çekmek için, köy eşrafı ile görüşerek nasihatte bulunmuşlardır¹⁵⁷. Bu sırada Sırbistan'dan endişe verici bir haber gelmiştir. Sırp Hükümeti, İzvornik sınırındaki bölge halkından iki günlük ekmek ve birer çift çarık hazırlamalarını istemiştir. Sırplar'ın hazırlıkları, bölgedeki idarecilerde Sırplar'ın olaylara müdahale edeceği kaygısını yaratmış, fakat beklenen olmamıştır. Sırp tarafından bir tasallut vukua gelmemiştir¹⁵⁸.

Ekim 1858 sonlarında, Karadağ karşısında istenen başarının bölgedeki kuvvetlerle elde edilemeyeceğinin anlaşılması ve isyânın bir türlü bastırılmaması üzerine, Priştina'daki askerlerin Bosna'ya sevkine karar verilmiştir. Bölgedeki ordu komutasında da değişikliğe gidilmiştir. Bosna bölge komutanlığına daha dirayetli ve başarılı bir komutan olan Ferik Derviş Paşa atanmıştır. Bu seçimde, önceki komutan Ferik Selim Paşa'nın sağlık problemleri ve Derviş Paşa'nın bölgeyi tanıması etkili olmuştur. Derviş Paşa 30 Kasım 1858'de komutayı devralmıştır¹⁵⁹. Bu karar bölgede Karadağ'a karşı girişilecek kapsamlı bir harekâtın ilk işareti olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'un kararı, muhatapları nezdinde hemen cevap bulmuş, kısa bir süre sonra Karadağ'ın hamisi olan devletleri harekete geçirmeye yetmiştir. Gelişmeler sonucunda, İstanbul Konferansı toplanmıştır.

İsyânın etkisini kaybetmesi ve hükümetin isyâncı sancaklarda kontrolü yeniden sağlamasıyla, asilerin tutuklanma süreci başlamıştır. Bu süreçte isyâncıların liderliğini yapan din adamlarının tutuklanması güvenlik güçlerini en fazla zorlayan konulardan birini oluşturmuştur. Zira, bu kimseler hem temsil ettikleri kitle, hem konumları, hem de uluslararası anlaşmalarla elde ettikleri haklar nedeniyle sorun yaratmışlardır¹⁶⁰.

¹⁵⁶ B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:2, 7 Rebiülevvel 1275/15 Ekim 1858 tarihli Biyelina Süvari Komutanı Reşid Bey'in tahriratu.

¹⁵⁷ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:552, Lef:12, 6 Rebiülevvel 1275/14 Ekim 1858 tarihli Gradacac Kaza Müdürlüğü ve Gradacac teftiş memuru Hüseyin Efendi'nin ortak tahriratları.

¹⁵⁸ B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:4, 7 Rebiülevvel 1275/15 Ekim 1858 tarihli İzvornik Kaza Müdürlüğü'nün tahriratu.

¹⁵⁹ B.O.A., *İ.M.V.*, nr:552, Lef:2, 5 Rebiülevvel 1275/13 Ekim 1858 tarihli Serakerlik tezkiresi; *İ.D.*, nr:27515, Lef:2, 17 Rebiülevvel 1275/25 Ekim 1858 tarihli Serakerlik tezkiresi; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:19a.

¹⁶⁰ B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:13, 9 Rebiülevvel 1275/17 Ekim 1858 tarihli Kethüda Ahmed Efendi'nin tahriratu.

İsyân sırasında en önemli sorunlardan birini de yağma hadiselerinin ortaya çıkması oluşturmuştur. Gerek isyâncıların uzantıları, gerekse asilere karşı intikam hisseleriyle hareket eden yerel gönüllüler ve başıbozuk askerleri zaman zaman yağmaya kalkışmışlardır¹⁶¹. Özellikle İzvornik'te başıbozuk askerlerinden kaynaklanan yağma olayları hükümet yetkililerini zora sokmuştur. Ancak yağma olaylarının münferit hadiselerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Başıbozuk askerinin dışında çingene ve haydutlar da kargaşayı fırsat bilerek yağma yapmışlardır. Yetkililer daha sonra ortaya çıkabilecek haksız iddiaların önüne geçilebilmek için, çalındığı veya yağmalandığı iddia edilen malların bir defterini hazırlatmışlardır. Mehmed Kânî Paşa da bölgede bulunan kaymakamlara, malları gaspedilen kişilerin mallarının bulunarak sahiplerine iadesini emretmiştir. Bulunabilen mallar, mallarının iade edildiğine dair senetler karşılığında sahiplerine iade edilmiştir¹⁶².

İsyân sonrasında yapılan çalışmalardan biri de yerlerini terk eden kaçakların evlerine dönmesinin sağlanması olmuştur. İzvornik Kaymakamı isyâna katılıp, cezalandırılma korkusuyla evlerini terk eden Hıristiyan çiftçilerin evlerine dönmeleri için yoğun çaba sarfetmiştir. Bu kimselere cezalandırılmayacaklarına ve mallarının iade edileceğine dair köy köy teminat verilmiştir. Buna rağmen asıl gayeleri kargaşayı devam ettirmek olan çiftçilerin evlerine dönmelerini sağlamak beklenildiğinden zor olmuştur¹⁶³.

x- İstanbul Konferansı

Kışın yaklaşmasıyla Karadağlılar'ın hareket yeteneklerini kaybetmesi ve Kolaşın Katliamı sonrası Osmanlı Devleti'nin Karadağ'a karşı kapsamlı bir harekât yapma ihtimalinin ortaya çıkması üzerine; muhtemel askerî harekâtı önlemek amacıyla Batılı devletler olaylara müdahale etmişlerdir. 8 Kasım 1858'de meseleye bir çözüm bulmak, Osmanlı Devleti ile Karadağ arasındaki meseleleri halletmek amacıyla Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere ve Prusya'nın katılımı ile İstanbul'da bir konferans toplanmıştır. Osmanlı Devleti'nin cezalandırıldığı konferansta Karadağ'ın istediği olmuş, Grahova, Zupa ve Rudina Karadağ'a bırakılmış, Osmanlı-Karadağ sınırının tespitine karar verilmiştir. Böylece Danilo, 1856'da Paris Kongresi'ne katı-

¹⁶¹ B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:13.

¹⁶² B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:1; Lef:12; Lef: 8, 12 Rebiülevvel 1275/20 Ekim 1858 tarihli İzvornik Kaymakamı'nın tahrirâtı; Belge 11-12.

¹⁶³ B.O.A., *İ.D.*, nr:27520, Lef:1; 8; 12.

lan devletlerden talep ettiği istediklerinin bir kısmına, yine aynı devletler vasıtasıyla ulaşmıştır¹⁶⁴.

b- 1859 Safhası

Kış aylarının yaklaşmasıyla eşkiyâ çeteleri Karadağ'a çekilmiştir. Ancak, ilkbaharın gelmesiyle tıpkı 1858'de olduğu gibi Karadağ'da dinlenen ve ek-siklerini tamamlayan eşkiyâ grupları yeniden sahneye çıkmıştır. Yeni dönemde Osmanlı kuvvetleri karşısında, doğrudan Karadağ kuvvetleri olmayacak, Karadağlılar tarafından lojistik destek verilen ve himaye edilen asî grupları yer alacaktır. Ancak, isyânın başından beri olduğu gibi, her türlü teorik plan-lama ve örgütlenme Karadağ'da yapılmıştır. Kısaca, isyânın ardındaki gizil güç Karadağ, fiili savaşı yürütenler ise Bosnalı Ortodokslar olacaktır.

1- İzvornik Karışıklıkları

İzvornik'te 1859 Şubat ayı içerisinde üçleme ödemek istemeyen kitleler yeni bir karışıklık dalgası yaratmışlardır. Bazı çiftçiler çeteler oluşturarak, köy köy gezip reayayı üçleme ödememeleri için tehdit etmişlerdir. Bu çetelerden bazıları 50-60 kişilik kalabalık sayılara ulaşmıştır. Üçleme ödeyen çiftçilerin samanlıkları yakılmış, genel asayiş bozulmuştur. Ancak, geçmişe göre daha hazırlıklı olan hükümet yetkilileri, kararlılıkla bu olayların üzerine gitmişler, isyâna karışan kişilerin isimleri teker teker belirlenmiş ve hak-larında yasal işlem yapılmıştır¹⁶⁵.

11- Nikşik Çatışması

Nikşik'teki olaylar 9 Mayıs 1859'da başlamıştır. Nikşik'e bağlı Orto-doks köylülerden oluşan eşkiyâ grupları Nikşik halkının otlayan koyunlarını gasp etmek için pusular kurup sürülere saldırmışlardır. Muhtemel olaylara hazırlıklı olan Nikşik halkı, bu saldırıya derhal sert bir cevap vermiştir. Gerçekleşen çatışmada eşkiyâ dağıtılmış ve geri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Asilerin Nikşik önünde aldıkları yenilgi üzerine Karadağ Ladikası Danilo tüm asî şeflerini Çetine'ye çağırmıştır. Çetine'de yapılan toplantıda asilerin Hersek, Yenipazar ve İşkodra'ya yapacakları saldırıların planları yapılarak, eşkiyâ gruplarına yeni emirler verilmiştir. İlave olarak, Sırbistan'ın desteğini almak üzere Belgrad'a gizlice elçiler gönderilmiştir¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Engelhard, *a.g.e.*, s.136-137; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.75-76; Danişmend, *a.g.e.*, s.188; Darkot, *a.g.m.*, s.227; Roberts, *a.g.e.*, s.228-229.

¹⁶⁵ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Valâ Evrakı*, nr:107/12.

¹⁶⁶ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 20a.-20b.

iii- Koniçe Saldırısı

Tıpkı Nikşik ve Bleke gibi Koniçe saldırısı da 9 Mayıs'ta gerçekleşmiştir. Asiler, ani bir saldırı ile Koniçe'ye saldırarak, Kolaşin benzeri bir katliam yapmak istemişler, ancak, cesur bir asker olan Muvazzaf Binbaşı Hamid Ağa'nın yerinde ve zamanında müdahalesiyle bu emellerine ulaşamamışlardır. Hamid Ağa saldırı haberini alır almaz, derhal karşı saldırıya geçmiş, oldukça çetin geçen bir çatışmadan sonra sayıları dört yüzden fazla olan asiler dağıtılmış, liderlerinden dördü ölü olarak ele geçirilmiştir. Maalesef, Hamid Ağa ve bir arkadaşı da çatışmada şehit düşmüştür¹⁶⁷.

iv- Bleke Harekâtı

Baharla birlikte asilere destek veren kazalar halkının ıslahı için çalışmalar başlanmıştır. Islahına karar verilen ilk yer Bileke olmuştur. Bu amaçla Hâssa Ordusu piyade birinci nizamiye alayının iki ve üçüncü taburları, Miralay İzzet Bey komutasında 1859 Mayıs ayı ortalarında Bileke'ye gönderilmiştir. Ancak ordu Bileke'ye yarım saat mesafede Balka (بالقة) Köyü'nde 3-400 kişilik bir eşkiyâ grubu ile karşılaşmıştır. Çıkan çatışma eşkiyanın hezimetini ile sonuçlanmıştır¹⁶⁸.

v- Klobuk Harekâtı

Klobuk, Karadağ sınırındaki en stratejik Osmanlı kalelerinden biri ve Karadağlıların Hersek'teki askerî faaliyetleri için önemli bir engeldi. Osmanlılar için korunması ve ikmal yollarının açık tutulması; eşkiyâ içinse ele geçirilmesi çok önemliydi. Bu nedenle 1859'un en önemli askerî hareketliliği bu kale etrafında yaşanmıştır.

Asî liderlerinden Gavril komutasındaki bir eşkiyâ gurubu Klobuk'a giden yolları tutarak, kalenin kendisine teslimini istemiştir. Bu açık meydan okuma karşısında, Mostar'da bulunan kuvvetlerden oluşan bir birlik Derviş Paşa komutasında 23 Mayıs 1859'da harekete geçmiştir. Askerî harekât yoğun yağmurdan kaynaklanan olumsuz hava şartları nedeniyle, oldukça güç gerçekleşmiştir. İki kuvvetin karşılaşması üzerine, Derviş Paşa Gavril'e bir mektup göndererek teslim olmasını istemiştir. Gavril teslim isteğini reddederek, "12.000 Müslüman askerinin kanını dökmedikten sonra Klobuk Kalesi'nin yollarını açmayacağını" ifade etmiştir. Bu arada kaledeki erzağın tükenmesi

¹⁶⁷ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 22b-23a.

¹⁶⁸ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 21a.

kaleyi savunanları telaşa düşürmüştür. Onların tereddütlü tavırları üzerine, Trebin'den 600 kişilik bir kuvvet acil olarak yola çıkarılmıştır. Asilerle ilk çatışma Koryaniç Nehri geçilirken yaşanmıştır. 150 kişilik bir grupla kısa süreli bir çatışma yaşanmış, çatışma sonucu asiler kaçmak zorunda kalmışlardır. 1 Haziran'da savaş savaşa kale yakınlarına kadar gelinmiştir. Ancak, Gavril'e bağlı esas grupla karşılaşıldığından kaleye ulaşmak mümkün olmamıştır. 2 Haziran'da destek kuvvetlerinin gelmesiyle birlikte Gavril kuvvetleri ile çatışmaya girilmiş, asiler dayanamayarak kaçmak zorunda kalmışlardır. Böylece kale asilerin eline geçmeden kurtarılmıştır. İkinci bir Grahova zaferi yaşamak isteyen eşkiyanın tam tersine büyük bir hezimete uğraması morallerini bozmuş, Osmanlı birliklerinin ise moralini yükseltmiştir¹⁶⁹.

Klobuk harekâtından sonra saha ve moral üstünlüğünü ele geçiren Osmanlı kuvvetleri, asileri cezalandırmak ve genel asayişini sağlamaya yönelik operasyonlar yapmıştır. Başarılı geçen bu operasyonlarda, dağınık şekilde kaza çevrelerinde bulunan asiler büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Karadaki mücadeleye destek vermek ve özellikle Karadağ'a ulaşan dış yardımı kesmek için, Osmanlı Donanması da Adriyatik Denizi'ni ablukaya almıştır. Donanma ile birlikte, Dersaâdet Ordusu piyade altıncı nizamiye alayının üçüncü taburu ve şişhaneci taburları bölgeye gönderilmiştir. Bu birlikler 7 Haziran 1859'da Klek Limanı'na indirilmiştir¹⁷⁰.

vi- Kristaç Saldırısı

Hâlâ var olduklarını göstermek isteyen asiler, ileri gelen asî komutanlar nezaretinde 300 kişilik bir grupla, 25 Haziran 1859'da Kristaç Palangası'na saldırmışlardır. 100 kişilik bir muvazzaf kuvvetle korunan palanga, yedi saatlik bir çatışmanın ardından boşaltılmıştır¹⁷¹.

Eşkiyanın Kristaç saldırısı gibi küçük kazanımlar haricinde, istediği başarıyı bir türlü elde edememesi ve hemen hemen her yerde Osmanlı kuvvetleri karşısında yenilmesi, asilere destek veren halkın fikirlerinin değişmesine neden olmuştur. Nihayet asilerin en büyük destekçisi olan Zupçe, Storina, Kureşeviça ve Draçeviçe Nahiyeleri sivil halkı, affedilmeleri karşılığında isyândan vazgeçeceklerine dair haberi hükümet yetkililerine göndermiştir¹⁷².

¹⁶⁹ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:21a-22b.

¹⁷⁰ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:23a-24b.

¹⁷¹ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:24b-25a.

¹⁷² *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 25a-25b.

vii- Gusine ve Plava Ablukası

Haziran sonlarında Vasovik Nahiyesi Hıristiyan halkı Karadağ'ın desteğiyle, Gusine ve Plava Kasabaları'nı ablukaya alarak, yeni bir çatışma için hazırlanmışlardır. Gelişmeler üzerine, İpek ve Yakova Kazaları'ndan yardımcı kuvvetler bölgeye gönderilmiştir. Karadağlılar'ın yeniden sahneye çıkması yüzünden bölgedeki yolları korumak amacıyla Üsküp Eyaleti muvazzaflarından 1.500 kişilik bir birlik bölgeye sevk edilmiştir¹⁷³.

viii- Oğraniçe Baskını

28 Ağustos 1859'da Taşlıca Kazası dahilinde Oğraniçe (اوغرانچه) Mevkii'nde bulunan ihtiyat birliklerine, Derbenak bölgesi reayasından oluşan bir eşkiyâ grubu saldırmış, bölgede çok şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. Çatışmada 21 nefer şehit düşmüştür. Oğraniçe Baskını, 1859'da Osmanlı birliklerinin en fazla zayıat verdiği çatışma olmuştur. Saldırıları sadece güvenlik kuvvetleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Kurkovik Tara (کورکویک) ve Bitine (بيتة) mevkilerinde yaşayan sivil Müslümanları da kapsamıştır. Saldırılarda bir çok kadın ve çocuk katledilmiş, evler yakılmış, mal ve eşyalar yağmalanmıştır. İmdada yetişen kuvvetlerin gelmesi ile asiler dağılmıştır¹⁷⁴.

2- İdarî Tedbirler

İsyânın başlamasıyla birlikte olayları incelemek üzere, Bosna valisinin emriyle, Bosna Meclis-i Kebiri Başkanı Ağâh Efendi başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Bu meclis isyân bölgelerine giderek halk ve isyâncılarla görüşmüş, böylece sorunların kaynağının neler olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Fransa'nın bölgedeki konsolos vekilinin komisyona dahil olan üyelerin kişilikleri üzerine itirazları mevcut olsa da¹⁷⁵, komisyon oldukça başarılı çalışmalar yapmıştır. Öncelikle reayayı rahatsız eden meselelerin neler olduğu derli toplu değerlendirilmiştir. Yerel idarenin yetkisini aşan konular ise merkeze yazılarak İstanbul'un dikkati bölgedeki duruma çekilmiştir.

Bölgede gerçekleştirilen en önemli çalışmalardan biri de isyâncılarla görüşmek üzere, Mayıs ayında olağanüstü geçici bir komisyon kurulması

¹⁷³ B.O.A., *İ.D.*, nr:28855, Lef:1, 13 Zilkade 1275/14 Haziran 1859 tarihli Seraskerlik tezkiresi; 2 Zilhicce 1275/3 Temmuz 1859 tarihli arz tezkiresi.

¹⁷⁴ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 31a-32a.

¹⁷⁵ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:44, 12 Mayıs 1857 tarihli Bosna'da bulunan Fransa Konsolos vekili tarafından Fransa'nın İstanbul Başkonsolosluğu'na gönderilen raporun tercümesi.

olmuştur. 17 Mayıs gecesi İzvornik Metropolit'i'nin evinde gerçekleşen toplantıda, Hıristiyan temsilciler aşağıdaki problemlerin bölgede huzursuzluğa neden olduğunu belirtmişlerdir¹⁷⁶.

- 1- Çiftlik sahiplerine doğrudan ot yerine bir buçuk kıyye yağ verilmesinin sağlanması¹⁷⁷.
- 2- Devlet memurlarının iltizam almalarının yasaklanması.
- 3- Subaşların köylerde ikamet etmeleri önlenerek, sadece ürün tahsilâtı zamanlarında gelmesinin sağlanması.
- 4- Sayım yapan mültezimlerin daha dikkatli davranması.
- 5- Üst düzey yöneticilerin kapı halkının halka baskı yapmasının önüne geçilmesi.
- 6- Yargı sisteminin düzeltilmesi.
- 7- Mahkemelerde Hıristiyanların şahitliğinin kabul edilmesi.
- 8- Kişilerden kaynaklanan baskı ve hataların önüne geçilmesi.
- 9- Rakı yapımında kullanılan kazanlar için alınan vergiler toplanırken dikkatli olunması.
- 10- Çiftlik gelirinin iltizamı hususunun iki tarafın rızasıyla gerçekleşmesine dikkat edilmesi.

Yukarıdaki şikâyetlerden de anlaşılacağı gibi dile getirilen problemler çoğunlukla yerel memurların kişisel hatalarından kaynaklanmıştır. Şikâyetlere konu olan uygulamalar, Tanzimat'ın başından beri İstanbul'un üstesinden gelmek için uğraş verdiği konulardı. Dolayısıyla hükümetin isyâncıların isteklerini kabul etmesi ve gerekli düzenlemeleri yapması, onlara karşı verilmiş bir taviz değil, tam tersine devlet politikasının uygulanması

¹⁷⁶ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:47, varak: 2-4; Lef:38; Lef:39; Lef:59.

¹⁷⁷ Daha önce çiftlik sahiplerine ürünün dokuzda biri verilirken, Tahir Paşa'nın valiliği sırasında yarıncılar ve toprak sahiplerinden oluşan bir komisyon toplanmış, toplantı sonunda varılan anlaşmaya göre, "Beylik" denen angarya kaldırılmış, onun yerine ürünün üçte birinin ve ot yerine 1,5 kıyye yağ verilmesi zarureti getirilmiştir. Ancak Tahir Paşa'nın ani ölümü nedeniyle anlaşma uygulanamamış, çiftlik sahipleri otun yarısını almaya devam etmişlerdir. Bakınız, B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:47, varak: 2-4; Lef:38; Lef:39; Lef:59. Anlaşma daha sonra 1859 toplantılarında en fazla eleştirilen konuların başında gelmektedir. Özellikle reaya temsilcileri Mehmed Tahir Paşa'nın dörtlleme, beşleme ve dokuzda bir hisse veren çiftçilerin yükümlüklerini üçlemeye yükselttiğini, üstelik angaryanın da ortadan kalkmadığını ifade etmişlerdir. Mehmed Tahir Paşa ise eyalet çapında üçlemeyi uygulamaya koymakla angaryanın önüne geçeceğini düşünmekteydi. B.O.A., *İ.M.M.*, nr:661, Lef:1; 2; 4; Güran-Uzun, *a.g.m.*, s.882-885; Malcolm, *a.g.e.*, s.208.

demekti. Nitekim, gerek Bosna Valiliği gerekse İstanbul'daki yetkililer kararlılıkla sorunların üzerine gitmekte tereddüt etmemişlerdir.

Bosna'daki yerel idarecilerin gayretli çalışmaları sonucu hükümet, Bosna Hersek'i mercek altına almış ve bölgeyle ilgili sorunları halletmek için ciddi bir kararlılık ortaya koymuştur. İsyân çıkar çıkmaz devletin idarî kademelerinde derhal bir kendini sorgulama süreci başlamıştır. İsyânın özellikle dış etkilerinin çok iyi bilmesine rağmen, evvela "Biz nerede hata yaptık?" sorusu sorulmuştur. Hatayı önce kendinde arayan hükümet; memur yolsuzlukları, vergi, toprak, angarya, halka yapılan baskılarla ilgili her şikâyeti önyargıya kapılmadan araştırmaya başlamıştır. Soruşturma tam bir kararlılıkla sürdürülmüş ve yolsuzluk yaptığı tespit edilen bazı kaza müdürlerinin görevine son verilmiştir¹⁷⁸.

Hükümet hadiselerine daha doğru teşhis koyabilmek amacıyla, 1857 Ağustosunda özel bir araştırma komisyonu kurarak bölgedeki olayların incelenmesine karar vermiştir. Bu komisyonun başına Ahmed Aziz Paşa atanmıştır. Teftiş komisyonu kurulması ve başına Ahmed Aziz Paşa'nın atanması yabancı konsoloslar tarafından da çok takdirle karşılanmıştır¹⁷⁹. Aziz Paşa, bölgedeki görevine vakit kaybetmeden başlamış ve anlaşmazlıkları gidermek üzere; bölgedeki ruhanî liderler de dahil olmak üzere her kesimin yardımını alarak tahkikâta başlamıştır¹⁸⁰.

Meclis-i Vâlâ'nın isyânı tartıştığı Ocak 1858 tarihli toplantısında, bölgedeki karışıklıkların nedeninin onlarca yıldan beri varlığını sürdüren sosyal yapı olduğuna vurgu yapılmış ve anlaşmazlıklara köklü çözümler üretilmesi gerekliliği dile getirilmiştir¹⁸¹. Toplantı sonunda; Bosna Hersek, Sırbistan ve Karadağ'daki sorunları tamamen sona erdirmek amacıyla, olayları yerinde araştırmak üzere adı geçen eyaletlere geniş yetkilere sahip müfettişler atanmıştır. Hükümetin idarî yapılanmaya dair ilk somut adımı, muhtemelen telaşlı tavrından dolayı başarısız kabul ettiği Mehmed Reşid Paşa'yı¹⁸²

¹⁷⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:19; *Sadâret-Mektûbi, Meclis-i Vâlâ Evvâkı*, nr:91/11.

¹⁷⁹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:51; *Sadâret-Mektûbi, Meclis-i Vâlâ Evvâkı*, nr:91/11.

¹⁸⁰ B.O.A., *Sadâret-Mektûbi, Umûm Vilâyât*, nr:304/82, 26 Cemaziyevvel 1274/12 Ocak 1858 tarihli Aziz Paşa'ya yazılan şukka.

¹⁸¹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr: 476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi.

¹⁸² B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:643, s.184-185; Evasit-i Cemaziyelahir 1274/27 Ocak-5 Şubat 1858 tarihli hüküm; *İ.M.M.*, nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C.II, Ankara 1989, s.1106; Mehmed Reşid Paşa'nın Bosna Valiliği yaptığı süre Sicill-i Osmanî'de hatalı şekilde Muharrem 1272 (Eylül-Ekim 1855)-Rebiülevvel 1274

görevden alarak yerine Mehmed Kânî Paşa'yı¹⁸³ vali ataması olmuştur. Daha önce Bosna Hersek'e müfettiş olarak atanan Ahmed Aziz Paşa ile, aynı görevle Karadağ'da bulunan Kemal Paşa da Mehmed Kânî Paşa'ya danışman olarak atanmışlardır¹⁸⁴.

1858 İlkbaharı öncesinde üçlemenin çiftlik sahiplerine ödenmemesi nedeniyle, bir iç çatışma ihtimali gittikçe artmıştır. Zira içinde buldukları durumu katlanılmaz bulan Müslümanlar, Hıristiyanlara karşı harekete geçmek üzere fırsat kollamaya başlamışlardır. Bu tehlikeli gelişmeler üzerine Ahmed Aziz Paşa başkanlığında, Şubat 1858'de İzvornik'teki kazalardan dörder çiftçi temsilcisi ve çiftlik sahiplerinin bulunduğu bir komisyon toplanarak problemleri tespit etmek ve çözmek için çalışılmıştır. Üç gün süren toplantı sonunda görünüşte bir uzlaşmaya varılmıştır. Buna göre¹⁸⁵;

1- Çiftlik sahipleri üçleme hâsılatını kendisi, vekilleri veya adamları aracılığıyla toplayacak, başka kimselere (mültezimlere) ihale etmeyecektir.

2- Çiftlikte yapılacak tamirler, tarla açma, çit çevirme gibi çalışmalara dair her türlü masraf çiftlik sahibi tarafından karşılanacak.

3- Ürün nakliyle ilgili hususlarda Bosna Meclis-i Kebiri tarafından hazırlanan 10 Haziran 1857 tarihli kararname geçerli olacak.

4- Bundan böyle ottan da doğrudan üçleme alınacak.

İstanbul, özellikle Kırım Savaşı sonrasında kendisine karşı özellikle İngiliz kamuoyunda oluşan olumlu havayı kaybetmek istemediğinden, isyâncılarla mümkün olduğu kadar silahlı mücadeleden uzak durmak için çaba sarf etmiştir. Bu amaçla Kânî Paşa valilik görevini devralmak üzere Bosna'ya giderken, Paşayla birlikte halkı isyândan vazgeçirmeye yönelik iki ayrı af fermanı gönderilmiştir. Fermanlarda hükümetin o zamana kadar aldığı tedbirler anlatılmış, halka isyâna destek vermemeleri için çağrıda bulunmuş, isyâna katılanların da bu tutumlarından vazgeçmeleri durumunda

(Ekim-Kasım 1857) tarihleri olarak verilmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Yayına Hazırlayan Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, C.V, İstanbul 1996, s.1381.

¹⁸³ B.O.A., *Mühimme-i Mektûme*, nr:9, hk:643, s.184-185; *İ.M.M.*, nr:476, 8 Cemaziyelahir 1274/24 Ocak 1858 tarihli arz tezkiresi; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Yayına Hazırlayan Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, C.III, İstanbul 1996, s.865; Öztuna, *a.g.e.*, s.1106.

¹⁸⁴ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:1; Belge 4-5.

¹⁸⁵ B.O.A., *Sadâret-Mektûbi, Umum Vilâyât*, nr:308/58, 13 Receb 1274/27 Şubat 1858 tarihli Bosna Tefiş Memuru Ahmed Aziz Paşa'nın tahriratu.

affedilecekleri sözü verilmiştir. Bir numaralı ferman eyaletin tamamında, iki numaralı ferman ise isyânın devam ettiği bölgelerde yayınlanmıştır¹⁸⁶.

İlan edilen fermanlar aşağıdaki şekildedir:

Bir numaralı ferman¹⁸⁷: “Cümlenin ma'lûmu olduğu üzere velînimetimiz Pa-dîşahımız Efendimiz Hazretlerinin daima himmet-i âliye-i mülûk-âneleri kaffe-i sunûf tebaa-i padişahanelerinin istikmâl-i esbâb-ı istinâhat ve saâdethallerine masrûf olaca-ğı ve bunun asârından herkesin mütena'im ve müstefid bulunduğu derkardır. Niyyat-ı şefkat ayât-ı hazret-i padişahiye mugayir olarak bazı hâlât ve ahâlîce esbâb-ı şikâyet olduğu Saltanat-ı Seniyye'nin ma'lûmu oldukda derhâl tahkikat-i lâzimenin icrâsıyla kaide-i mültezime-i adl ü hakkaniyete mugayir şeyler var ise ıslâhı için bâ-inâde-i seniyye me'mûriyyet-i mahsûsa ile Saâdetlü Aziz Paşa Hazretleri bu tarafa iğram olunmuş idi. Bu vechle zuhûra gelen eser-i lütf-i merhamet ve hüsn-i niyet-i saltanat-ı seniyyeye teşekkür ile semere-i himmet Devlet-i Âliyye'nin zuhûruna intizâr olunmak lazım gelir iken eyaletin bazı yerlerinde bir takım müfsidler ahâlî-i Hıristiyan'ı tahrikle Devlet-i Metbûaları'na karşı silâh tutmak gibi bir büyük cinâyete tasaddî eylemelerine sebep oldukları Devlet-i Âliyye'nin ma'lûmu oldukda bu makule harekete cû'ret idenlerin te'dib ve terbiyelerine bakılmak üzere tedâbir-i asâkiriyenin ittihâzıyla beraber yine eser-i merhamet-i seniyye-i hazret-i padişahi olmak üzere ıslâh-ı ahvâl-i eyalet hakkında mukaddem şerefsûdur buyurulmuş olan inâde-i seniyye-i mülûkânenin infâzı için Bos-na Eyaleti uhdemize tevcih ve ihsân buyurularak refâkatimize ta'yin olunan asâkiri nizâmıyye-i şâhâne ile buraya muvâsalat olunmuştur. Muahharen erbâb-ı fesâdın söz-lerine aldamlub meslek-i müstakim-i itâatten çıkmış olan ahâlî gittikleri yolun çıkma-yacağı anlaşıp ve akıllarını başına alıp terk-i silâh iderek daire-i itâat ve inkiyâda girmiş oldukları Saltanat-ı Seniyye'nin ma'lûmu oldukda Devlet-i Metbûaları'na karşı isyân itmek ve sefk-i dimâ-i beşerîyyeye sebep olmak gibi bir cinâyetin vuku'na bâdî olan muharrik ve müfsidler kimler ise yalnız onlar mes'ûl ve muhâtab olmak üzere onların iğfâlâtına aldanub doğru yoldan çıkmış iken yine avdet eylemiş olan ahâlî hakkın-da umûmen afv-ı padişahinin ilânına me'mûr olunmuştur. Bu yüzden görülen eser-i merhamet-i padişahinin kadr ü şükrünü bilerek daire-i itâat ve inkiyâdda sebât idenle-rin her halde mazhar-ı ma'dalet ve âtifet-i seniyye olacaklarında şüphe olmayub bil'akis bu ni'metin kadrini bilmeyübe asâyiş-i memleketi ihlâlê sebep olacak bir hal ü hareket zuhûra gelecek olur ise buna cür'et idenlerin mazhar-ı kahr ü nekâl olacaklarını ve bunu kendilerinin da'vet eyleceklerini şimdiden beyân iderim. Binâberin herkes ırz ve edebile oturub vakar kesbiyle meşgûl olub her sınıf tebaa-i şahanenenin temin-i istinâhat ve men-

¹⁸⁶ B.O.A., İ.M.M., nr:492.

¹⁸⁷ B.O.A., İ.M.M., nr:492, Lef:2; Belge 6.

faati için infâzına me'mûr olduğum emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i mülûk-ânenin âsâr-ı hayriyyesine intizâr ile sadâkat ve saffet-i tabîyyete aid olan vezâifin îfâsında kimsenin kusûr itmeyeceği me'mûldür."

Başlangıç kısmı bir nolu fermanla aynı olan iki nolu fermanın farklı olan sonuç kısmı şöyledir¹⁸⁸: "...Bosna Eyaleti uhdemize tevcih ve ihsân buyurularak refâkatimize ta'yin olunan asâkir-i nizâmiyye-i şâhâne ile buraya muvâsalat olunmuştur. El'ân bazı yerlerde ahâlînin müsellâha tahaşşüd oldukları görünüb eğerçi böyle Devlet-i Metbûaları'na karşı silâh tutarak isyâna cür'et idenlerin te'dib ve terbiyeleri için derhâl asker ile üzerlerine varılıb müstehak oldukları cezalarını göstermek iktizâ ider ise de velînimetimiz Padişahımız efendimizin eser-i merhamet-i seniyye-i mülûk-âneleri olmak üzere Devlet-i Metbûaları'na karşı isyân itmek ve sefk-i dimâ-i beşeriyyeye sebep olmak gibi bir cinâyetin vuku'na bâdî olan muharrîk ve müfsidler kimler ise yalnız onlar mes'ûl ve muhâtab olmak üzere onların iğfâlâtına aldanub doğru yoldan çıkmış iken avdet idenler haklarında ilân-ı afv-ı Padişahiye me'mûr olduğundan işbu ilânın vusûlünde terk-i silâh iderek derhâl dâire-i itâate girecek olan yerler ahâlîsi mazhar-ı afv ve âmân olacaklarından başka asâr-ı ma'dalet ve merhamet-i şâhâneyi göreceklelerinden dahi şüphe olmayub bil'akis bu ni'metin ve lutf ve merhametin kadr ve şükrünü bilme-yübdede râdî-i isyânda durmakta ısrâr olunacak olur ise artık mücâzâtlarını kendüleri da'vet itmiş olacaklarından kuvve-i kahire-i Saltanat-ı Seniyye'nin eserini görecekle-
dir."

Eylül 1858'de isyânın hâlâ devam etmesi, askerî sahada Karadağ'a karşı istenilen neticenin bir türlü alınmaması, bölgedeki idareciler hakkında İstanbul'da kuşku artırmıştır. Özellikle, Kânî Paşa ile Müfettiş Kemal Paşa'nın birbirleriyle çelişen raporları İstanbul'daki endişeyi daha da artırmıştır. Kemal Paşa'nın raporları, İsvornik bölgesinde isyânın devam ettiğini ve ne yapması gerektiğine dair sorular içerirken, Kânî Paşa özellikle toprak sorununa dair yapılan çalışmalarından sonuç alınmaya başladığını ve isyânın hafiflediğini ifade eden raporlar göndermiştir. İkilemde kalan İstanbul, tarafsız kaynaklardan elde ettiği bilgileri değerlendirmiş ve Kânî Paşa'nın Bosna hakkında yeterli malumata sahip olmadığı için başarısız olduğuna kanaatine varmıştır. Sonuçta, 19 Eylül 1858'de Kani Paşa görevden alınmış, yerine Üsküp Mutasarrıfı Akif Paşa atanmıştır¹⁸⁹.

¹⁸⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:3; Belge 7.

¹⁸⁹ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:543, Lef:1, 6 Eylül 1858 tarihli Kemal Paşa'dan gelen telgraf; 10 Safer 1275/19 Eylül 1858 tarihli arz tezkiresi; *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 18b.

Akif Paşa bölgedeki karışıklıklar nedeniyle görevi devralamamıştır. Bu yüzden, Eylül-Kasım ayları arasında aynı anda iki kişi Bosna Valisi olarak merkezle yazışmıştır. Akif Paşa, göreve başlamak için Yanıpaazar Sancağı'nın idare merkezi Seniçe'ye gelmiş, orada kendisine beklemesi emredilmiş, Paşa bir süre orada beklemiş, kesin bir karar vermesi için merkezi zorlamaya başlamıştır¹⁹⁰. Hükümet Kasım sonunda Kani Paşa'nın valiliğe devam etmesine karar vererek sorunu çözmüştür

1859'da isyân devam ederken, özellikle Hersek'teki karışıklıkları yerinde tespit amacıyla yeni bir müfettiş atanmıştır. Şefik adlı bu memur, İstanbul'dan gönderilen birliklerle 7 Haziran 1859'da Klek Limanı'na gelmiş ve oradan Mostar'a geçmiştir¹⁹¹.

Haziran ayında Bosna'da önemli bir idarî değişiklik daha yapılmıştır. Merkezin uzun süredir görevden almayı düşündüğü Mehmed Kani Paşa nihayet görevden alınmış ve yerine Bosnalı Mazhar Osman Paşa vali atanmıştır¹⁹².

3- Hukukî Tedbirler

a- Vergi Tahsil Yönetmeliği

İsyanı sona erdirmeye yönelik yapılan ilk hukukî düzenleme vergi tahsiliyle ilgilidir. Bosna Meclis-i Kebiri vergi tahsildarları tarafından yapıldığı iddia edilen baskılar ve yolsuzlukların önüne geçmek için, 10 Haziran 1857 tarihli toplantısında bu konuları düzenleyen bir yönetmelik hazırlayarak yayınlamıştır. Yönetmelik halkın tamamının anlaması için Türkçe ve Boşnakça hazırlanarak sancak ve kazalara gönderilmiştir¹⁹³.

25 maddelik yönetmelikle vergi tahsili, mültezimlerin hak ve yetkileri, çiftçi ve çiftlik sahiplerinin hak ve ödevleri yeniden düzenlenmiştir. Düzenlemenin 1-21. maddeleri gereğince, angarya ve angarya benzeri her türlü yükümlülük yasaklanmış, yapılan her iş karşılığında ücret ödenmesi kuralı getirilmiştir. Özellikle, bölgede problem olan vergi tahsilinin ne şekilde yapılacağı en ince detayına kadar ele alınmış, somut ifadelerle açıklanmıştır. Ayrı-

¹⁹⁰ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî; Umum Vilâyât*, nr:332/30, 27 Rebiülevvel 1275/4 Kasım 1858 tarihli Mehmed Akif Paşa'nın tahrirâtı.

¹⁹¹ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak:23a.

¹⁹² *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna -1283*, s.30; *1284*, s.30; *1291*, s.43; *1292*, s.38; *1293*, s.51; *1294*, s.37; *Salnâme-i Devlet-i Âliye-i Osmaniyye -1277*, s.73; Öztuna, *a.g.e.*, s.1106.

¹⁹³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:25, 17 Şevval 1273/10 Haziran 1857 tarihli Bosna Meclis-i Kebiri mazbatası.

ca tarafların birbirini suçlamasının önüne geçilmesi için, yapılacak her türlü işlemin kayıt altına alınması ve tarafların rızalarının sağlanması zorunlu hale getirilmiş, bununla da yetinilmeyerek kaza meclislerine taraflar arasındaki anlaşmazlıklarda hakem rolü verilmiştir. Düzenlemenin 22-25. maddelerinde Bosna'da isyâna yol açtığı iddia edilen meselelere değinilmiş, memurların her türlü vergi işiyle uğraşması yasaklanmış, herhangi bir haksızlık durumunda hapis cezası da dahil sert cezaî müeyyideler getirilmiştir¹⁹⁴.

Vergi toplamayla ilgili yukarıdaki yönergenin yürürlüğe girmesinin ardından bölgedeki en problemlili konu olan toprak sorununa değinilmiştir. Kânî Paşa'nın bölgeye vali atanmasıyla birlikte kendisine verilen talimatta toprak sorununa geniş yer verilmiştir. Valiye çiftlik sahibi ile çiftçilerin bir tür ortak olduğu hatırlatılarak, yapılacak düzenlemelerde iki tarafın da zarar görmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu konuda¹⁹⁵:

- 1- Çiftçilerin esir gibi kullanılmasının yanlışlığı,
- 2- Çiftliklerin sahiplerinin ellerinden alınmasının yanlış olduğu,
- 3- Çiftçilerin, toprak sahiplerinin baskılarından kurtulması gerektiği,
- 4- Hıristiyanların toprak sahibi olmalarının devlet açısından bir sakınca yaratmadığı; ancak Hıristiyanların büyük çiftlik sahibi olmalarının devlet tarafından da onaylanmadığı, reyanın parça parça arazi sahibi olmalarının uygun bulunduğu,
- 5- Bosna'daki çiftliklerin çoğunun köylerden bozma olduğu, bunlardan mevcut olanlara dokunulmaması, bundan sonra köylerin çiftlik yapılmasına izin verilmemesi hususunda yerel idarecilerin sert bir şekilde uyarılmaları, Kani Paşa'dan özellikle istenmiştir.

Kânî Paşa, mümkün olduğunca kendisine verilen emir doğrultusunda hareket etmiştir. Fakat 1858 ilkbaharıyla birlikte isyâncıların saldırılarını artırmaları nedeniyle, Kânî Paşa dikkatini isyânın askerî yönüne yoğunlaştırmış, bölgedeki sosyal meselelerle pek fazla ilgilenememiştir. Bölgede, vergi tahsili ve toprak meselesi üzerine bir sonraki çalışma çiftlik kanunu olmuştur.

b- Çiftlik Kanunu

Hükümet uzun süredir problem olan toprak ve vergi tahsili meselesini tamamen halletmek için tarafları İstanbul'a çağırmıştır. Bu amaç-

¹⁹⁴ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:7.

¹⁹⁵ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:1.

la Bosna'daki yedi sancaktan biri Müslüman biri Hıristiyan olmak üzere iki kişi çiftlik sahiplerinden, iki kişi çiftçilerden, iki kişi kendi toprağı ile geçinen kişilerden oluşan, her sancaktan altışar, toplam 21 Müslüman 21 Hıristiyan'dan mütevellit 42 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Üyeler yaklaşık on ay İstanbul'da kalarak soruna kalıcı ve kesin bir çözüm bulmak amacıyla çalışmışlardır¹⁹⁶.

Müzakereler oldukça sert ve tartışmalı geçmiştir. Çiftçi temsilcilerinin kiracı oldukları toprağın tamamen kendilerine bırakılmasını istemeleri, buna karşın çiftlik sahiplerinin de topraklarının ellerinden alınacağı korkusuyla çiftçi temsilcilerinin her isteğine karşı çıkmaları zaman zaman müzakerelerin tıkanmasına neden olmuştur. Arabulucu rolündeki devlet ise iki taraf arasında sıkışıp kalmıştır. Devletin temsilcileri bir taraftan çiftçilerin hayat şartlarını iyileştirmek için çaba sarf ederken, diğer taraftan çiftlik sahiplerini üzecek vaatlerde bulunmaktan da kaçınmıştır. Çetin pazarlıklarla geçen on ayın ardından, anlaşma taslağı 1859 Ağustos'u sonunda hazır hale getirilmiştir¹⁹⁷.

28 Ağustos 1859'da Meclis-i Tanzimat tarafından "*Bosna Eyâletiyle Hersek Sancağı çiftlikâtında câri olan yarıcılık ve üçleme ve dörtleme ve beşleme usûllerinde ashâb-ı alâka ile müstecirler beyninde cereyân iden müzâraa muâmeâatında bu defa icnâ olunan tadîlât*" başlığı altında 13 maddelik bir taslak kaleme alınarak padişaha sunulmuştur. Maddelerden ilk altısı ayrı ayrı sancaklardaki durumu düzenlemeye yöneliktir. Kalan yedi madde ise genel konuları içermektedir. Düzenleme ile, çiftçilerle çiftlik sahipleri arasındaki hak ve ödevler somut biçimde tanımlanmıştır¹⁹⁸. Çalışmalardan başta Meclis-i Tanzimat Reisi Rüşdi Paşa olmak üzere devlet erkânı oldukça memnun kalmıştır. Rüşdi Paşa hazırlanan nizamname ile "*Bosna'nın çiftlikât gâilesinin bittiği*" düşüncesindedir¹⁹⁹. Nizamname Padişah tarafından 13 Safer 1276/11 Eylül 1859'da tasdik edildikten sonra, 14 Safer 1276/12 Eylül 1859 tarihinde yürürlüğe girmiştir²⁰⁰.

¹⁹⁶ B.O.A., *A.MKT.UM.*, nr:372/69; Güran-Uzun, *a.g.m.*, s.885.

¹⁹⁷ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:661, Lef:1; Lef:2, s.1-7, 29 Muharrem 1276/28 Ağustos 1859 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası; Ahmed S. Aličić, *Uredenje Bosanskog Ejaleta Od 1789. Do 1878. Godine*, Sarajevo 1983, s.76-77; Güran-Uzun, *a.g.m.*, s.885-891.

¹⁹⁸ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:661, Lef:3; 29 M 1276/28 Ağustos 1859 tarihli Meclis-i Tanzimat tarafından kaleme alınan nizamname.

¹⁹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980 s.68; Eren, *Tanzimat*, s. 747.

²⁰⁰ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:661, 13 Safer 1276/11 Eylül 1859 tarihli arz tezkiresi; 14 Safer 1276/12 Eylül 1859 tarihli irade; Sefer kararnamesi olarak bilinir. Bakınız, *İ.M.M.*, nr:661, Lef:3; *Düstür*, I. Tertip, C.I,

Düzenleme ile Bosna Hersek'te ilk defa toprak hukuku için temel sayılabilecek bir metin ortaya çıkmıştır. Ancak taraflar arasındaki problemlere kesin bir çözüm getirilememiştir. Zaten nizamnamenin uygulanmasında da hayli güçlüklerle karşılaşmıştır. Ancak, eksikleri ve eleştirilere rağmen Bosna'da toprak sorununa en kalıcı çözüm bu nizamname ile getirilmiştir.²⁰¹

4- Adli Tedbirler

17 Mayıs 1857 İzvornik toplantısı sonucu, oldukça ağır ithamlar karşında vilayet idaresi işin peşini bırakmamış, derhal altı Müslüman altı Hıristiyan üyeden oluşan geçici bir mahkeme kurularak soruşturma başlatılmıştır. İzvornik toplantısına katılan Hıristiyan temsilcileri bu defa Saraybosna'ya davacı sıfatı ile çağrılmışlardır. Hıristiyan temsilciler, davacı tarafından vergi tahsili sırasında baskı yaptıkları iddia edilen Mültezimler Yenipazarlı Mustafa Ağa, Haliroviç Ali Ağa ve Arnavut Hüseyin Ağa ise davalı sıfatı ile mahkemede hazır bulunmuşlardır. Mahkeme son derece şeffaf bir biçimde tarafları yüz yüze getirmiştir. Mahkemede Hıristiyanların iddia ettikleri her konu ayrı ayrı ve titizlikle ele alınmıştır. Mahkemenin ilk gündem maddesi, Hıristiyan temsilcilerinin “*kendilerinden rayicinden fazla vergi toplandığı, mesela öşürün 100 kuruş yerine 150 kuruş toplandığına dair*” iddialar olmuştur. Mültezimler ellerinde köy knezleri ve Hıristiyan ileri gelenler tarafından imzalı vergi kayıt defterlerini mahkemenin huzuruna sununca, iddiaların çoğunun iftiradan ibaret olduğu belgelerle ispatlanmıştır. Ağız değiştiren Hıristiyan temsilciler bu kez, “*vergi tahsilinden ziyade aynı olarak ödenen üçleme ve öşür vergilerinin nakliye ücretlerinin ödenmediğini, tahsildarların ücretini ödemediklerinden yem ve yitecek aldıklarını*” kendilerinin asıl şikâyetçi oldukları konuların bunlar olduğunu gündeme getirmişlerdir. Bu konuya dair yapılan oturumda, mültezimlerin yukarıda sayılan işlerin ücretlerini büyük ölçüde ödedikleri anlaşılmıştır. Ancak, vergisi toplanamamış bazı köylerde, alınan malzemelerin parasının ödenmediği ortaya çıkmıştır. Mahkeme, vergi tahsili yapılmamış dahi olsa, halktan talep edilen her türlü malzemenin parasının peşin olarak ödenmesine hükmetmiş, bu konuda mültezimler suçlu bulunmuştur. Mülte-

İstanbul 1289, s. 765-771. İngilizce metin için bakınız, *British Document on Foreign Affairs: Report and Papers From The Foreign Office Confidential Print*, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part I, Series B, The Near and Middle East 1856-1914, Editor: David Gillard, Vol. 5, The Ottoman Empire in the Aftermath of the Berlin Settlement, 1878-1883, University Publications of America 1984, s.119-122; Transkripsiyon metin için bakınız, Güran-Uzun, *a.g.m.*, s.896-901.

²⁰¹ Eren, *Tanzimat*, s. 747.

zimlerin kimlere borcu varsa derhal kendilerinden tahsil edilmiştir. Bu bağlamda, Mustafa Ağa'dan 5.225 kuruş 30 para, Hüseyin Ağa'dan 9.461 kuruş, Ali Ağa'dan ise 1.975 kuruş alınarak hak sahiplerine gönderilmiştir. Reayanın adam dövme ve öldürme konularıyla ilgili iddialarını da değerlendiren mahkeme, davalılar Saraybosna'da bulunmadığı için davalıların bulunduğu İzvornik'te ayrı bir mahkeme kurulmasına karar vermiştir²⁰². Haklarında şikâyet olan ve hatta isyâna neden oldukları öne sürülen Yenipazarlı Mustafa Ağa, Arnavut Hüseyin Ağa ve Haliroviç Ali Ağalar tutuklanarak mültezimlik yetkileri ellerinden alınmıştır²⁰³. Yargı sürecinde görüldüğü gibi, İzvornik ve Banaluka'da ayaklanan reayanın şikâyetçi oldukları konuların çoğunun gerçekte bir ilgisi bulunmamaktadır. Çok küçük hadiseler abartılarak topluma yansıtılmış, ayaklanma için yapay gerekçeler oluşturulmuştur.

Reayanın isyâna gerekçe olarak gösterdiği konulardan biri de, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda Hıristiyanlar'ın şikâyetlerine itibar edilmediği iddiası olmuştur. Bu konu müfettişler tarafından titizlikle incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucu bölgede, cinayet davalarının görüldüğü "Tahkik" ve "Muvakkat Meclisler"inde tüm şikâyetlerin din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kabul edildiği, ticarî davalarının ele alındığı "Ticaret Mahkemeleri"nin ise her türlü ticarî davaya baktığı ve her başvuruyu kabul ettiği anlaşılmıştır. Ancak tahkik ve ticaret mahkemeleri bulunmayan yerlerde, ortaya çıkan cinayet ve ticaret davalarına bakma yetkisi liva ve kaza meclislerine bırakılmıştır. Bunların haricinde olan davaların ise "Eyalet Meclisi"nde görülmesine karar verilmiştir.

Kânî Paşa'ya verilen talimatta, özellikle adalet mekanizmasının işleyişinde bir aksaklık meydana gelmemesi için özel dikkat sarf etmesi istenmiştir. Hersek'te bir Meclis-i Muvakkat bulunduğu, istenirse bu Meclis-i Muvakkat'ın tüm sancaklarda kurulması ya da mahkemenin yetki alanının tüm eyaleti kapsamı, bu maksatla mahkemenin eyalet merkezine taşınması seçenekleri Paşa'nın tasarrufuna bırakılmıştır. Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bir anlaşmazlık olursa, davanın eyalet meclisinde görülmesi valiye emredilmiştir²⁰⁴.

²⁰² B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:2; Lef:24; *Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Evvâkı*, nr:91/11; 10 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Rössler'in Tuzla'daki ajanı Omchikus'un raporu. Gavranović, *a.g.e.*, s.143-146; Belge 3.

²⁰³ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:436, Lef:24, 6 Zilhicce 1273/28 Temmuz 1857 tarihli Bosna Meclis-i Kebir mazbatası; *Sadâret-Mektûbî, Meclis-i Vâlâ Evvâkı*, nr:91/11; 10 Temmuz 1858 tarihli Avusturya'nın Bosna Konsolosu Rössler'in Tuzla'daki ajanı Omchikus'un raporu. Gavranović, *a.g.e.*, s.143-146.

²⁰⁴ B.O.A., *İ.M.M.*, nr:492, Lef:1.

D- İSYÂNIN SONA ERMESİ

3 Ağustos 1859'da Zupçe, Storina, Kureşeviça ve Draçeviçe Nahiyeleri'nin kendi istekleri ile itaate hazır olduklarını ifade etmeleri, 1857'de başlayan isyânın dönüm noktasını oluşturmuştur. Osmanlı kuvvetleri bir taraftan asayiş sağlamaya devam ederken, diğer yandan isyân bölgelerindeki halkın yeniden iskânı için çalışmıştır. Evleri ve ürünleri yanan halka erzak ve zahire yardımı yapılmış, ortaya çıkan zararın tazminine karşılık iki yıllık vergi affı sağlanmış, kazaların idarî taksimatı düzenlenerek yeni müdürlükler ve askerî garnizonlar kurulmuştur²⁰⁵. Asilerden itaat edeceklerine dair senetler alınmış, karşılığında da kendilerine af buyruldukları verilmiştir²⁰⁶. Fakat isyânın resmî yazıcısı Ergirili Ahmed Hilmi İbni Resul, bu buyruldukların esasta hiçbir işe yaramadığını açıkça yazmış, endişelerinde ne kadar haklı olduğu kısa süre sonra anlaşılmıştır²⁰⁷. Nitekim bir süre sonra dağınmış halde bulunan eşkiyâ grupları, Taşlıca civarındaki savunmasız Müslüman köylerine saldırarak sivilleri katletmişlerdir. Asiler daha ziyade Karadağ sınırına yakın bölgelere saldırıp, daha sonra Karadağ'a kaçmışlar, bu nedenle bir türlü cezalandırılmamışlardır²⁰⁸. Asayişin tekrar bozulması üzerine, Mostar'da bulunan birlikler 27 Eylül 1859'da büyük bir askerî operasyon başlatmıştır. Operasyon 18 Ekim 1859 tarihine kadar devam etmiştir. Operasyon kapsamında Derbenak, Piva ve Gaçka bölgesi asilerden temizlenmiş, halkın evlerine dönmesi sağlanmıştır²⁰⁹. İsyânın gerilemesinde alınan güvenlik tedbirlerinin yanında kışın yaklaşması da etkili olmuştur. Operasyonların ardından, kimi köylerde halkı tahrik etmeye devam eden asilerin tutuklanma süreci başlamıştır. Bu süreçte, özellikle isyancı din adamlarının tutuklanması ve onlara yapılacak muamele mesele olmuştur²¹⁰.

Hersek'te isyânın sona ermeye başlaması ve asayişin yeniden tesisinden Karadağ Ladikası'nı çok rahatsız olmuştur. Ladika her zaman olduğu gibi kendisinin sağlayamadığı başarıyı, yabancı devletler aracılığıyla elde

²⁰⁵ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 25b-28a.

²⁰⁶ Senet ve buyruldukların tam metni için bakınız, *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 29b-31a.

²⁰⁷ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 31a.

²⁰⁸ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 31a-32a.

²⁰⁹ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 32a-35b.

²¹⁰ B.O.A., *Sadâret-Mektûbî, Umum Vilâyet*, nr:378/90, 19 Ramazan 1276/15 Kasım 1859 tarihli Bosna Valisi'nin tahriratu.

etmeye kalkışmıştır. 1858'deki aynı taktikle Hersek'teki olayları uluslararası alana taşımaya gayret etmiştir. Ladika bu amaçla, İşkodra'daki yabancı konsoloslara bir mektup göndererek; olaylara hiç müdahalesi yokmuş gibi Hersek'teki çatışmalardan kendi tebaasının zarar gördüğünü belirtmiş, Osmanlı yetkilileri, konsololar ve kendi temsilcisinden oluşan bir komisyonun olayları incelemesini önermiştir²¹¹.

Ladika'nın isteği Batılı devletler nezdinde ve özellikle Rusya'dan kabul görmüştür. Rusya, Osmanlı Hükümeti'ne 5 Eylül 1859'da bir memorandum vermiştir. Memorandum ile yabancılardan oluşan bir teftiş heyetinin bölgeye gönderilmesi istenmiştir. Hükümet bunu kendi iç işlerine yapılan bir müdahale olarak değerlendirdiğinden reddetmiştir. İngiltere, Rus hamlesini kendi çıkarlarına ters gördüğünden, olaylara müdahale ederek bir orta yol bulmuştur. İngiliz çözümü gereğince, 1860'da Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, Bulgaristan ve Bosna'daki sorunları araştırmak amacıyla Rumeli teftişine çıkmıştır. Ancak Mehmet Paşa Bulgaristan'daki işleri bitirip Bosna'ya gidememiştir. Niş'ten Bosna'ya hareket edeceği sırada, Lübnan meselesi ortaya çıkmış ve İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır²¹². Mehmet Emin Paşa, 21 Eylül 1860'da Bosna Valisi ve Hersek mutasarrıfına birer mektup göndererek, oraları da teftiş etmek istediğini, ancak İstanbul'dan çağrıldığı için geri dönmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Mektupta, memurların halka baskı yapmamaları, bölgede alınan güvenlik önlemlerine gevşetilmeden devam edilmesi, özellikle Bosna'da ortaya çıkabilecek ajanlara karşı dikkatli olunması, Karadağ ve Sırbistan sınırındaki güvenlik önlemlerinin sürdürülmesi Bosna Hersekli yetkililerden istenmiştir²¹³.

²¹¹ *Osmanlı-Karadağ Muhârebâtı Tarihçesi*, varak: 27b-28a.

²¹² Mehmet Paşa'nın Bosna'ya gidememesi nedeniyle, 1861 başında yeni bir teftiş heyeti gönderilmiştir. B.O.A., *İ.M.M.*, nr:900, 19 Cemaziyevvel 1277/3 Aralık 1860 tarihli arz tezkiresi; 20 Cemaziyevvel 1277/4 Aralık 1860 tarihli irade; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.250; Tezakir'de Mehmet Paşa'nın icraatları hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s.101-130; İnal, *a.g.e.*, s.92-94; *Mîvât-ı Hakikat*, s.36; Hupchick, *a.g.e.*, s.242. Stavrianos teftiş hareketini son derece olumlu bulur. Ona göre, bu hamleler Âli ve Fuat Paşaların takip ettiği reform politikasının bir sonucuydu. Böylece yüksek devlet görevlileri yerel sorunları bizzat mahallinde inceleme fırsatı buluyor, böylece sorunların çözümü daha gerçekçi ve kolay oluyordu. Bakınız, Stavrianos, *a.g.e.*, s.386.

²¹³ Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, İstanbul 2007, s.533-537.

Sonuç

İsyân sürecince askerî ve idarî alanlarda düşülen hatalara rağmen, hukukî alanda gerçekleştirilen çalışmalar göz ardı edilemeyecek kadar kıymetlidir. Hükümet isyânın dış desteğini bilmesine rağmen, reayanın haklı olduğunu düşünerek, onların lehine olabilecek her türlü düzenlemeyi yapmıştır. Mesela, Çiftlik Nizamnamesi veya Sefer Kânunnamesi adı ile bilinen bu metin sadece Osmanlı döneminde değil, Avusturya işgali ve Krallık döneminde de temel referans olarak kalmıştır. Bunun yanında tesis edilen adalet kurumları, kurulan meclisler ve yayınlanan kararnameler, ilerleyen yıllarda da Bosna'da toplum düzeninin sağlanmasına yardımcı olmuşlardır.

İsyân döneminde birçok iyi niyetli çalışma yapılmasına rağmen, isyân uzun sürmüş ve kesin bir sonuca varılmadan, adeta dondurulmuştur. İsyânın uzun sürmesinin ve bir türlü bastırılmamasının ardında birkaç neden vardır. Bunlardan ilki, dış destektir. İsyân kontrol edilebilir bir seviyeye geldiği zaman veya asiler sıcak takibata maruz kaldıklarında hemen Karadağ'a sığınmışlar; böylece hem isyânın kökü kurutulamamış hem de lojistik olarak eksiklerini gidermiş gruplar kendileri için uygun zamanda yeniden Bosna Hersek'e dönerek eylemlerine devam etmişlerdir. Bu sarmal sürekli tekrarlanmış, devlet asilerle ne kadar etkin mücadele ederse etsin isyân bir türlü sona erdirilememiştir. Peki İstanbul'daki hükümet veya diğer Osmanlı yetkilileri Karadağ'ın isyândaki rolünü görememişler midir? Şüphesiz görmüşlerdir. Zira daha isyânın başında, Karadağ'ın isyancıları destekler tutumu neredeyse devletin tüm resmî kayıtlarında yer almıştır. Ancak uluslararası kamuoyu ve yapılan ikili anlaşmalar Karadağ'a müdahaleye izin vermemiştir. Osmanlı Devleti'nin Paris Barışı ile bir çeşit Avrupa himayesini kabul etmesi, onun kendi başına hareket kabiliyetini büyük ölçüde sınırlamıştır. Hele, Fransa gibi Paris'te taraf olan ve anlaşma gereği, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olması gereken bir ülkenin Karadağ'ı desteklemesi meseleyi bir kat daha çözümsüzlüğe itmiştir.

İsyânın uzun sürmesinin ikinci nedeni idarecilerin olaylara yaklaşımıdır. İdarecilerin isyânı çözmek amacıyla, uygulamadan kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmaya yönelik gayretleri takdiri şayan bir davranıştır. Ancak, onlar isyânın arkasındaki itici saikleri görememişlerdir. Mesela, isyâna karşı tedbirler alınırken olayların ideolojik boyutuna değinilmemiş, milliyetçiliğin, Panslavist politikaların etkileri yeterince irdelenmemiş veya dikkate alınmamıştır. 30 yıl önce başlarından bir Yunan İsyanı tecrübesi

geçmiş olan bu bürokrat kitlenin, yukarıda sözü edilen konular üzerinde sessiz kalmaları düşündürücüdür. Bu insanların çevrelerinde ne olup bittiğinin farkında olmadıklarını iddia etmek de mümkün değildir. Fakat hiçbir yetkili bu konuyu dile getirmemiş, daha da önemlisi çoğu zaman çözüm olmayan veya pratikte uygulanamayan yasaklar haricinde sistemli bir icraat ortaya koyamamıştır. İdareciler isyân karşısında Tanzimat'ın ilanından beri geliştirdikleri klasik tavırlarıyla; orta yol formülleri, nasihat, ikazlar, bir türlü uygulanmayan kararnameler, karşılıklı anlaşma senetleri, çoğu zaman şikâyete konu olan memurun azli gibi tedbirlerle isyânı bitirmeye çalışmışlardır. Kısaca askerlerin yürüttüğü fiili mücadele, ideolojik alanda desteklenmemiştir.

İsyânın bir türlü sona erdirilememesinin son nedeni ise Bosna'daki Ortodoks kitle arasındaki müthiş dayanışma ve koordinasyondur. İsyân boyunca reaya kendi pozisyonunu daima Karadağ, Sırbistan ve Rusya'dan gelen haberlere göre belirlemiştir. Bu da aralarındaki Slav dayanışması ve irtibatını göstermesi bakımından önemlidir.

1857-59 Bosna Hersek isyânı bölgedeki yüzyıllardır devam eden sistemin varlığını yitirdiğinin ispatıdır. Ancak, Osmanlı yetkilileri bu gerçeği kabul etmek istememişler, var güçleri ile tüm kesimleri bir arada tutmak için çabalamışlardır. Fakat, bu isyânın hemen ardından patlak verecek olan 1861 isyânı eskinin "*Millet Sistemi*"nin çöktüğünü onlara da göstermiştir.

رہنمایہ اور دو ہجرتیہ نسخہ
مستعملیہ بنیہ طبعیہ ہندوستان
بہار ہندوستان

پتو نہ سب کرنتہ نیک نضضت م ویدرانتہ نصیب او نتر کنون قرہ م غومر بہر اید ہجرتیہ راکہ اولادہ سالہ شہ ہذ قرہ و نصبتی منیلہ
ایلمت نیانہ فارغ سید ہر لافند ہجرتیہ نیک اوزک برن و عظیمیہ صورتہ قرہ برہنہ اولادہ بلکہ لافندہ روایتہ و نسبتہ
نقندہ و اگر جوف در کونول صویرہ عظیمہ م و فرغند یک سیمج رتہ سار ایزتو م غاومر اعلا نترنہ لاندہ صاحبہ و اتانتہ طبعہ فارغ لافندہ
و مسدور کا تہ صرینانہ اہ نینک رقی ہنرا اید ہجرتیہ اولادہ سوسطہ رنہ خیریتہ اولادہ نصوبہ ہجرتیہ منترنم اولادہ نیکہ و نیکہ
و بتقلید ہوید وقتہ ناکر وہ زیادہ سعادتہ اولادہ و انصہ حاکمہ رنہ بولینتہ تا ڈھساک و ہنرا لافندہ ہنرا مہکتہ شہ ہذا
و نہ بعضہ شہلہ زکنتہ ایلمتہ ظورہنی کرنا توجہ و نیزہ ایلمتہ زینو صناع ہنرا لافندہ ہنرا مہکتہ شہ ہذا
اولادہ زانہ صافہ لکہ رنہ مرہو و فرغ م غاومر اید ہجرتیہ اولادہ فقہ لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ
بہ صارتہ و فرغند ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ
بہرہ بعضہ اصول و صوبہ نیک ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ ہنرا لافندہ

Belge 2: Hersek'te isyân çıktığına dair ilk bilgileri içeren Rumeli Ordusu İsmail Paşa'nın raporu. B.O.A., İ.M.M., nr:476, Lef:4, 20 Rebitülahir 1274/8 Aralık 1857 tarihli Rumeli Ordusu Komutanı İsmail Paşa'nın tahrirat sureti.

İzmir'de, B.O.A., İ.L.M.M., nr:436, Lef:2, 27 Zilkade 1273/19 Temmuz 1857 tarihli belge

...ve bu hususta... (Detailed transcription of the handwritten Ottoman Turkish text from the court record, including names and legal proceedings.)

Belge 3: İzvornik'te çiftçilerin iddialarını soruşturmak üzere kurulan geçici mahkeme tutanağı. B.O.A., İ.L.M.M., nr:436, Lef:2, 27 Zilkade 1273/19 Temmuz 1857 tarihli geçici mahkeme tutanağı.

... ..

... ..

... ..

Belge 4: 24 Ocak 1858'de Bosna Hersek'e Vali atanan Mehmed Kâni Paşa'ya isyan karşısında nasıl davranacağına dair verilen talimat. B.O.A., İ.M.M., nr:492, Lef:1, 18 Receb 1274/4 Mart 1858, varak:1.

دردگو افتم حضرتک
خرادایجی فکسنگ سرزده طور ایرده هنسیانک خالد عقیاناری حمد اوسوه ایا فکده بیومه بیومه فالریر بیومه تیرلنسه
اولدینننه کیریم عورت ایندیله اولده با شیونده عسکرک یلو ریم کونر بیویه فیما بعد بلوموجه کده سلوچ طاشمده
اعدون تینی ائمنده واهکافه هنسیانده عسکه اطاعت ایندیله قیم یقیر امانیت بیولدی اعلایسه شکرده اولدیله
خا نوره اسقانه ایندیلهک بلانده دو بوجیه عسکرک سوکفته سوجیه برهله قالمسه ایروکمه بیف بوگوندرن سراینده اعزام
بیولده اولوی طوزله برکلمه اولده برلا بورعک شکانه نه شیکیمک بلنده اقامه ایلیش مناسبه کورنیه اولدیننده عسک
محرزینک اولدویله فضای فزکوره اسکی طعاسی لرا عتقو احمد بیته نه فریم تحریر و اشعار قلمنه ایروک

برجه وخرادایجی با شیونده عسکرک کیریم ده یلا هیف ایندیله هیوانانه واسیا بالوقه هلیه الهزده اصحابه اعاوه ائمه
اهنده بیلمه مخلص تشکین ائمنده اولغده اسلامده اوسوه هنسیانده اوسوه اصحابه ظهورک ایلون تونیشا
یزنده سنا اهنایم شیع ایندیلهکیم دو نوره بشق برجه وخرادایجی بوجده بیغامده تقار هیوانانه واسیا وارایم
بیلا هیقارویه عقیاناریم بوطن کوریم بوجیه خراجا بیجیه کتلاکیم درجه کیم افتم قوروق مؤثر قلمنه اولدین
و طوزله ده ده بجه ندره ملازمتیه تعینی طوزله دیکله بک طرفه مخلص با زدیغ

اولدینده با یاسم بروق ایله عورتانننسی و سنا برجه قوشقده قارنده اوستیایه فراد ایندیله حاله اصحابه
علاقه بکلهک یلا هیف ایدیک بربر کوردهکری اسیا هیوانانه با لیز و نیقچه قرده اوچیمیز اوسوه تقاروشیه
صامه اولدین و ظهور هیوانانه با یاسم اولدقاری کهنه جمووک ایروک فرادنه سروسوما ایضا دکر فنده اولدیله
میرلده تامنا اصدوق ایندیله دیونله چاره سربسته هر حال حضرتک ائمنده بیولم ایتقا ایروک

قارنیم کیر عقیاننده بعضی بک نام ایاری ده بر تقویه بربرکیم اولدین اسقانه اولدینننه بوزک قعیله و بیسنه
ایشه ائمنه اولدین و عسکه اطاعت ایرده هنسیانر یلا هیف عقیانده ایدیک قجه قاشق ساقه ایله کیم دفتر
کیریم سرده قورده اسقیا ده مقیمه قاشق اوستیایه صاوشه اولدورده بشراوشقده خا نره کایم جیرا جیرا
کیزیم یازق عقیان صوققاری افاوه ایندیلهکیم اصحابه سنده نه اولدیله تا بیرنه تشبیه ائمنه نیر اوزده
فراد ایندورده اولدیله اوی جیسی ایدیک دیتقویله اسکی ائمنه اوسورده با یقیرنه بیج بریم و نیریه اکرامه قعیله
مقصیه کورنیه اولدین یقینا قعیله ائمنده

موقع با یاسم بروق ایله قمانده سیبه با یاسم جیم اولده عسکه میلانه ملا فوره کت ایندیله عقیانده بیلا غنیه با یوقورده
بریم بر ایدیک یزنده قرنا رویه بیلاقنده دهی تعین اولده و فزکور بیلاق طرفه نه کوریکه صلایه اولدینک ایله
بوزک قضا دیر منجه ده عیار بریم اوقویه عنده جیرنه محظوظ بولدیغیم

بوزک چنده معین سولاق فاقعده رختو کیشیله یقیرنه سود و ایله قلمه قیرلنک صومیه مخلص سنا سندر یسنه
مخلام ده مخلص حال اولدیله بیوریم جیم و بیج هنلا کورده اچا که تقیرنک عسکه و ایضاً ایتقا سنا ایتقا ائمنه
اندله اجمرا اولغده تا بیر بوزک کورنیه و دیگر نده استفاده بیوریم جیم اندله حمد اوسوه اولده بر اوزن سنده ایتقا
ایجه بره اوتقورده با شیونده عسکرک سوکه ائمنه اشعار ائمنه اوسورده عسکرک شکانه نه سوکه اشعار ائمنه اوسورده
ایمانده و ایزدیجه صریک جا بنده وارد اولده قیرلنه مستکیم صورتی مخلص سنده استفادیم بیوریم جیم اندله نه
اولدورده قورده ایله بر کیشیه اولدینکیم مخلص صریکده دهی کایم صومیه قیرلنه مخلص ده مخلص بیوریم جیم و بیج
مخلص قعیله دهی بیج اولدین ائمنده اولدین ائمنه هنلا کورنیه سنده بر فاقعده قورنیه با شیونده عسکرک
سلاوه عسکرک شکانه نه دهی سوکده اجمرا ایمانه بیارنده ایلمه مخلص صومیه ایتقا سندیله نه فریم قلمانه بر اوزن ائمنه
وخرادایجی قمانده بیومه بیومه زانی و منافع اولدینننه هرکیم یزک ستریح اولدورده لار و کیریم و ایلمه کوریم سنده ائمنه
ایمنه و صیایله لایله صاوی عسکه اولدورده سنا عسکرک صاوی اولدین قمانده بشق بشق با قیرلنه عسکرک
اعلاوه قلمنه ایروک

Belge 11: 1858 yılı sonlarında İzvornik'teki karışıklıkları anlatan İzvornik Kaymakamı'nın raporu. B.O.A., İ.D., nr:27520, Lef:8, 12 Rebitülevvel 1275/20 Ekim 1858, varak:1.

Depêche télégraphique.

de Route Ruot au Route Ludolf

Vienne, 12. Octobre 1858
Constantinople, 13.

Nous recevons d'Agras le télégramme
suivant daté du 11 courant: une révolte
des Bogas a éclaté dans le district bosnien
de Gradachar; le 8. conflit près de Obudgoraz,
les rebelles, plusieurs milliers, sont menés
par de prêtres grecs.

قوله بول جنابوں طرف سے (۱۲) سہ ماہی تاریخہ اوسٹریا سے آئی قیومہ اور دولت کلہ نہ نفع فائدہ تک زخمی ہے۔

سردھاریک اوسٹری تاریخہ مورخ اور دے غزیدہ نفع فائدہ آئی افسانہ کون غزاساد نام پوسہ نامیہ سہ بر دعبا عصابی
ظہور آئی سردھاریک سگدہ او بود کو کوز قیومہ بر کو ملک کارہ وقوعی بر قیومہ عاصیلہ دوم با پیلوں ظہور
تسویہ وقوع در

Belge 13: Obudefça çatışmalarını haber veren telgraf. B.O.A., *I.M.M.*, nr:552, Lef:4, 12 Teşrinievvel 1858 tarihli Kont Bol'dan Avusturya Maslahatgüzârî Kont Ludolfo'ya gelen telgraf tercümesi.

